

PROJEKT STRATEGII ROZWOJU GMINY TYRAWA WOŁOSKA 2023 - 2030

Spis treści

1.	Strategia w skrócie.....	4
2.	Jak pracowaliśmy nad Strategią Rozwoju Gminy Tyrawa Wołoska na lata 2023-2030.....	6
3.	Trendy globalne	8
4.	Kontekst zewnętrzny	11
5.	Diagnoza gminy Tyrawa Wołoska	14
5.1	Położenie administracyjne i geograficzne.....	14
5.2	Strefa społeczna.....	18
5.2.1	Sytuacja demograficzna.....	18
5.2.2	Edukacja i wychowanie.....	23
5.2.3	Ochrona zdrowia.....	25
5.2.4	Pomoc społeczna	26
5.2.5	Kultura i sport	30
5.2.6	Aktywność obywatelska	34
5.2.7	Bezpieczeństwo publiczne	37
5.3	Strefa gospodarcza	39
5.3.1	Rynek pracy i bezrobocie	39
5.3.2	Przedsiębiorczość i rolnictwo.....	44
5.3.3	Turystyka.....	52
5.3.4	Gospodarka finansowa	56
5.4	Strefa Przestrzenna i zasoby naturalne gminy	62
5.4.1	Geomorfologia i Geologia.....	62
5.4.2	Zasoby Wodne	63
5.4.3	Zagrożenia powodziowe	65
5.4.4	Zagrożenia suszą	67
5.4.5	Zagrożenia osuwiskami.....	69
5.4.6	Formy ochrony przyrody.....	69
5.4.6	Dziedzictwo kulturowe	73
5.4.7	Planowanie przestrzenne	78
5.4.8	Mieszkalnictwo	80
5.4.9	Infrastruktura techniczna i gospodarka odpadami komunalnymi	83
6.	GMINA W OCZACH MIESZKAŃCÓW	94

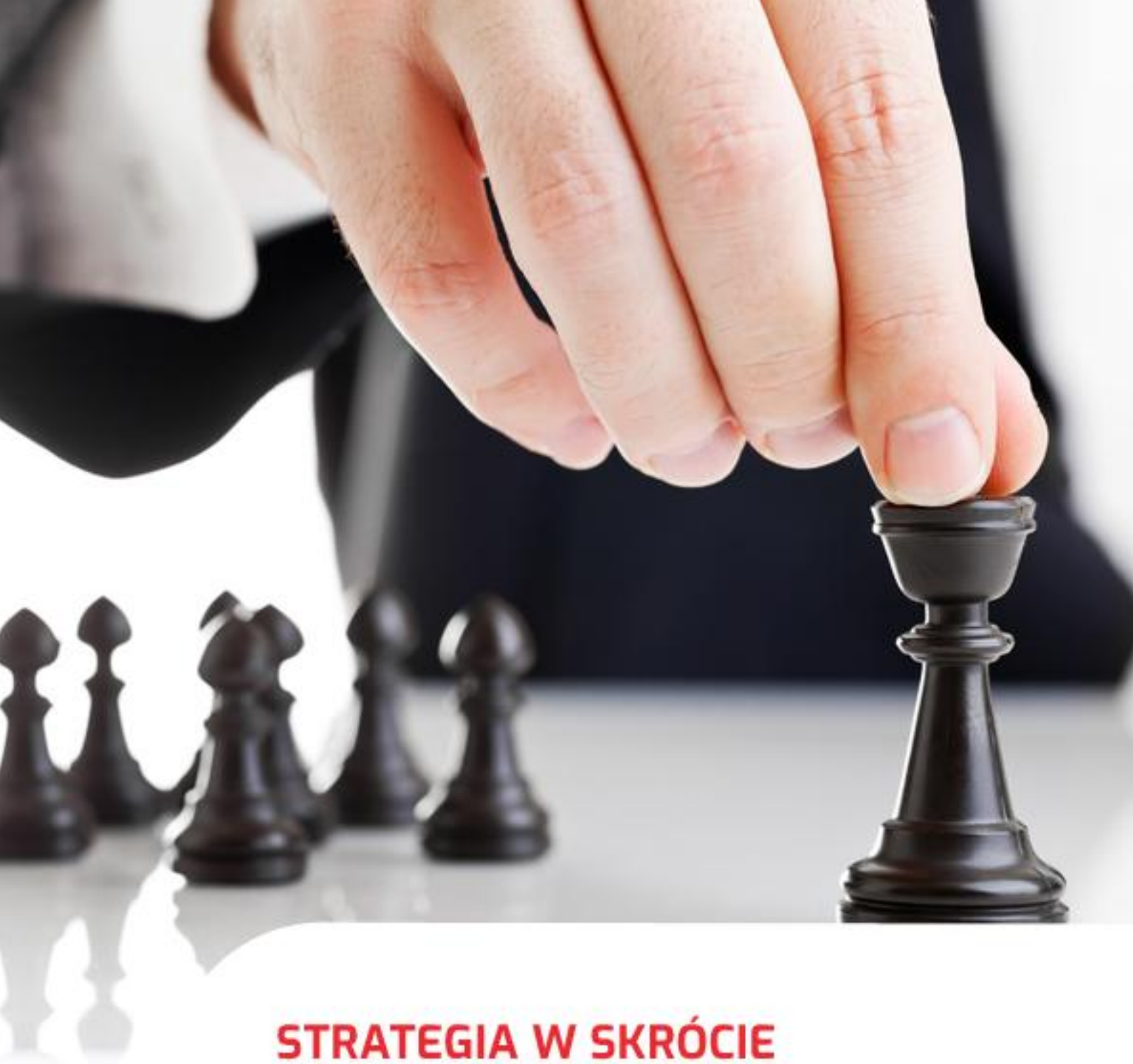
7.	WNIOSKI Z DIAGNOZY	102
7.1	Obszar społeczny	103
7.2	Obszar gospodarczy	105
7.3	Obszar przestrzenno-środowiskowy	107
7.4	Analiza SWOT	108
7.5	Wyzwania	112
8.	Plan operacyjny strategii rozwoju gminy Tyrawa Wołoska na lata 2023-2030 oraz kierunki interwencji rozwoju Gminy	113
8.1	Misja i wizja	113
8.2	Cele strategiczne rozwoju w wymiarze przestrzennym, gospodarczym i społecznym. Kierunki działań podejmowanych dla osiągnięcia celów strategicznych. Oczekiwane rezultaty planowanych działań oraz wskaźniki ich osiągnięcia	115
9.	Wieloletni plan inwestycyjny	131
10.	Kształtowanie przestrzeni Gminy oraz obszary strategicznej interwencji	139
10.1	Ustalenia i rekomendacje w zakresie kształtowania i prowadzenia polityki przestrzennej w gminie	139
10.2	Model struktury funkcjonalno – przestrzennej gminy	143
10.3	Obszary strategicznej interwencji wraz z zakresem planowanych działań	150
11.	System realizacji strategii, w tym wytyczne do sporządzania dokumentów wykonawczych ..	167
11.1	System realizacji strategii	167
11.2	Wdrażanie Strategii	169
11.3	System monitorowania i ewaluacji Strategii	170
11.4	Ewaluacja – ocena skutków wdrażania zapisów Strategii	173
11.5	Wytyczne do sporządzania dokumentów wykonawczych	174
12.	Ramy finansowe oraz źródła finansowania	175
	Spis tabel	178
	Spis map	181
	Spis wykresów	183
	Spis zdjęć	186

Szanowni mieszkańcy gminy Tyrawa Wołoska,

każdy z nas wyznacza sobie mniejsze lub większe cele. Nie wszystkie jednak udaje nam się zrealizować, ale te które osiągniemy, dają nam dużą satysfakcję. Zarządzanie gminą to ciągłe wyznaczanie nowych wyzwań, we wszystkich obszarach funkcjonowania samorządu lokalnego. Mniejsze cele udaje nam się zrealizować w ciągu bieżącego roku budżetowego. Większe zaś wymagają czasu, konsekwencji i determinacji, aby cel został osiągnięty. Zbiór tych celów stanowi Strategię Rozwoju Gminy, która jednocześnie jest diagnozą i próbą odpowiedzi na pytania: czego oczekują i potrzebują mieszkańcy gminy oraz jakie powinny być główne kierunki działań?

W odpowiedzi na te pytania oraz dynamicznie rozwijającą się rzeczywistość, zmieniające się otoczenie i rytm życia zrodziła się potrzeba wypracowania nowych kierunków działań i nowych perspektyw, tworzących Strategię Rozwoju Gminy Tyrawa Wołoska na lata 2023-2030. Prace nad nią poprzedzone były rozległymi konsultacjami społecznymi z mieszkańcami, organizacjami pozarządowymi, pracownikami Urzędu Gminy Tyrawa Wołoska, przedstawicielami samorządu i ekspertami. Oddolne podejście pozwoliło stworzyć główne obszary oczekiwanych zmian i diagnozę potrzeb społeczności gminy. Sam zaś dokument został stworzony przez zespół ekspertów, składających się zarówno z pracowników Urzędu Gminy, jak i specjalistów zewnętrznych.

Strategia Rozwoju Gminy Tyrawa Wołoska na lata 2023-2030 jest odpowiedzią na zmieniającą się rzeczywistość i pojawiające się nowe wyzwania. Odpowiada również na pytania, jak wykorzystać przeszłość i naturalne walory gminy.

STRATEGIA W SKRÓCIE

Strategia rozwoju gminy jest zestawieniem celów, potrzeb i sposobów ich zaspokojenia. Jest podręcznikiem dla mieszkańców, inwestorów, ale przede wszystkim pracowników urzędu i radnych. Każdy kto sięgnie po ten dokument wie, do czego gmina Tyrawa Wołoska dąży, w czym chce być lepsza i jakie są jej priorytety rozwoju.

Podstawą prawną uchwalenia Strategii Rozwoju Gminy Tyrawa Wołoska na lata 2023-2030 jest ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym. Zgodnie z art. 10e ust. 1 tejże ustawy gmina może opracować Strategię Rozwoju Gminy, natomiast art. 10f ust. 2 określa, że projekt *Strategii* opracowuje wójt oraz przedkłada go zarządowi województwa w celu wydania opinii, dotyczącej

sposobu uwzględnienia ustaleń i rekomendacji w zakresie kształtowania i prowadzenia polityki przestrzennej w województwie, określonych w Strategii Rozwoju Województwa.

JAK PRACOWALIŚMY NAD STRATEGIĄ ROZWOJU GMINY TYRAWA WOŁOSKA NA LATA 2023-2030

Choć Strategia Rozwoju Gminy Tyrawa Wołoska jest oparta na rzetelnych danych statystycznych, które stanowią fundament jej części diagnostycznej, to kluczowym elementem kształtowania przyszłości gminy okazali się jej mieszkańcy, radni oraz urzędnicy. To właśnie ich spostrzeżenia, opinie, wizje rozwoju - zebrane podczas licznych spotkań, warsztatów oraz badań ankietowych - stały się bezcennym źródłem wiedzy i inspiracji w procesie tworzenia niniejszej Strategii.

Widzimy ogromną wartość w bezpośrednim zaangażowaniu społeczności lokalnej w proces tworzenia strategii rozwoju, ponieważ to mieszkańcy, radni i urzędnicy mają bezpośrednią perspektywę na potrzeby, wyzwania i potencjał naszej gminy. Ich głosy stanowią unikalne połączenie doświadczeń, wiedzy i ambicji, które służą za przewodnik w określaniu naszej drogi do przyszłości.

Ponadto, dzięki takiemu podejściu, strategia rozwoju staje się nie tylko dokumentem technicznym, ale również odzwierciedleniem woli i aspiracji społeczności lokalnej. Takie podejście umożliwia stworzenie Strategii, która jest nie tylko realistyczna i oparta na danych, ale także bliska ludziom i odpowiednio dostosowana do ich oczekiwań i potrzeb. Każda opinia, każda sugestia została starannie rozważona i uwzględniona, tworząc strategię.

To zaangażowanie społeczności w proces tworzenia strategii, które pozwoliło nam stworzyć dokument odzwierciedlający prawdziwe aspiracje i oczekiwania mieszkańców gminy.

1

- warsztaty z pracownikami gminy,
- warsztaty z radnymi gminy,
- ankieta.

2

- analiza danych statystycznych,
- analiza dokumentów planistycznych,
- ankieta,
- analiza SWOT

3

- spotkanie z radnymi,
- prace grup roboczych.

4

- elektroniczne zgłaszanie uwag,
- papierowe zgłaszanie uwag,
- spotkanie konsultacyjne.

TRENDY GLOBALNE

Na dynamikę rozwoju oraz zachodzące zmiany w gminie Tyrawa Wołoska, oprócz lokalnych uwarunkowań, problemów i potencjałów wpływają również globalne lub krajowe trendy. Poniżej przedstawiono kilka najważniejszych trendów determinujących obrany kierunek rozwoju gminy.

ZMIANY KLIMATU I CZYSTSZA ENERGIA

Postępujące zmiany klimatyczne wymagają - zarówno od administracji, biznesu, jak i mieszkańców, radykalnych zmian na poziomie działań systemowych i jednostkowych. Rosnąca

świadomość energetyczna i ekologiczna sprawiają, że rynek i zainteresowanie zielonymi źródłami energii stale wzrasta, również wśród mieszkańców gminy Tyrawa Wołoska. Unia Europejska, poszczególne kraje oraz firmy za swój długofalowy cel stawiają sobie zero emisyjność i neutralność klimatyczną. Nie jest tajemnicą, że bardzo duży wpływ na rozwój wszystkich regionów będzie miała jedna z kluczowych dla Komisji Europejskiej strategii rozwoju - Europejski Zielony Ład. Ta nowa polityka UE dotyczy wszystkich sektorów gospodarki, w szczególności transportu, energii, rolnictwa, obiektów budowlanych i przemysłu. Stawienie czoła zmianom klimatycznym i odpowiednie wykorzystanie narzędzi, które oferowane są na szczeblu krajowym i europejskim dają szansę na to, by zwiększyć odporność gminy Tyrawa Wołoska na zmiany klimatu i zmniejszyć wpływ gminy na pogarszanie się stanu środowiska.

SIECIOWANIE USŁUG

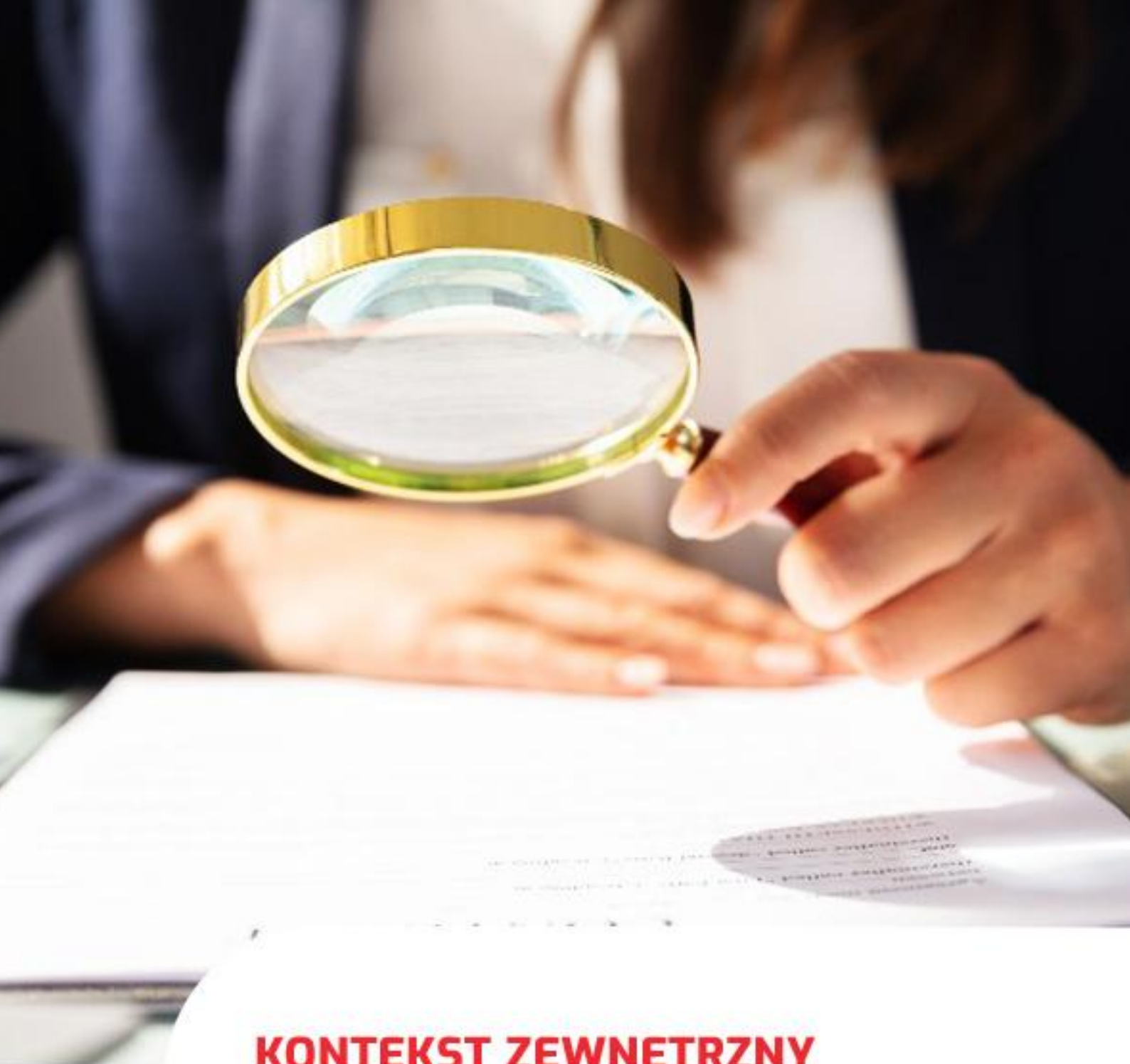
Idea konwergencji i łączenia produktów i usług oraz współpracy wielu, czasami zaskakujących podmiotów, nie jest nowa, ale zaczyna nabierać rozpędu. Rośnie multifunkcjonalność, zarówno miejsc (przestrzeni publicznych, budynków użyteczności publicznej), jak i produktów czy usług tak, aby odpowiedzieć na jak najwięcej potrzeb konsumentów. Przejawiać się może w tworzeniu produktów sieciowych w gminie Tyrawa Wołoska, integracji środków transportu, pakietowaniu usług, np. turystycznych, hotelarskich, gastronomicznych oraz bardzo szerokiej współpracy pomiędzy podmiotami różnych branż. Takie podejście stwarza warunki do kompleksowej obsługi odwiedzających gminę turystów.

STARZENIE SIĘ SPOŁECZEŃSTWA

Do 2050 roku co trzeci Europejczyk będzie miał ponad 60 lat. Średnia długość naszego życia rośnie, jednocześnie spada wskaźnik urodzeń. Rosnąca liczba osób starszych w społeczeństwie wpływa na funkcjonowanie gmin, a także na liczbę miejsc pracy oraz rodzaj produktów. Powoduje to również szereg konsekwencji gospodarczych – coraz mniej osób będzie płaciło podatki jako osoby aktywne zawodowo, rośnie obciążenie systemu ochrony zdrowia, a jednocześnie coraz więcej osób będzie potrzebowało wsparcia państwa w postaci emerytury czy renty. W tym kontekście bardzo istotne jest takie strategiczne zarządzanie gminą, które będzie dążyć do zwiększania liczby i odsetka osób aktywnych zawodowo. Wygrywać będą te gminy, które skutecznie utrzymają obecnych i przyciągną nowych mieszkańców.

LOKALNOŚĆ

Jako przeciwieństwo postępującej globalizacji, lokalność jest synonimem tego co bardziej autentyczne, wartościowe i o lepszej jakości. Swoje odzwierciedlenie znajduje zarówno w coraz powszechniejszym wsparciu lokalnych przedsiębiorców i wytwórców żywności, kultywowaniu tradycji i kultury oraz mocniejszym skupieniu uwagi na najbliższym otoczeniu. Trend ten w gminie Tyrawa Wołoska przejawia się przede wszystkim w działalności lokalnych stowarzyszeń i organizacji społecznych w zakresie kultury i zachowania tożsamości lokalnej, co znacząco wpływa na zacieśnienie więzi sąsiedzkich i budowę odpowiedzialnego, aktywnego społeczeństwa w gminie.

KONTEKST ZEWNĘTRZNY

Na prowadzenie polityki rozwoju w gminie Tyrawa Wołoska, oprócz wewnętrznie obowiązujących polityk i aktów prawa miejscowego wpływają również ustalenia i polityki na poziomie regionalnym i krajowym. Najważniejszymi dokumentami strategicznymi, które oddziałują na działania podejmowane w gminie Tyrawa Wołoska są:

- Strategia rozwoju województwa – Podkarpackie 2030 (SRWP 2030),
- Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 (KSRR 2030),
- Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju (SOR).

Strategia rozwoju województwa – Podkarpackie 2030 organizuje działania samorządu województwa, wskazując najważniejsze wyzwania rozwojowe dla regionu. Zawiera katalog priorytetów oraz kierunków działań, które określają, jak doprowadzić do spójnego i zrównoważonego rozwoju województwa. Aby realizować kierunki założone w Strategii, zastosowano wymiar terytorialny poprzez skoncentrowanie działań na wykorzystaniu potencjałów rozwojowych na określonym obszarze, tzw. obszarze strategicznej interwencji. Spośród wymienionych w SRWP 2030 priorytetów w poszczególnych obszarach tematycznych, kluczowe dla rozwoju gminy Tyrawa Wołoska, są priorytety występujące w ramach Obszaru tematycznego 3. Infrastruktura dla zrównoważonego rozwoju i środowiska, które zakładają rozbudowę infrastruktury służącej rozwojowi oraz optymalizację wykorzystania zasobów naturalnych i energii, przy zachowaniu dbałości o stan środowiska przyrodniczego. Jednak, aby rozwój gminy przebiegał w sposób zrównoważony, istotna jest również realizacja działań w ramach pozostałych obszarów tematycznych.

Polityka regionalna na szczeblu centralnym koordynowana jest przez Krajową Strategię Rozwoju Regionalnego 2030. Zakłada ona zrównoważony i bardziej spójny rozwój całego kraju i zmniejszanie dysproporcji rozwojowych między obszarami miejskimi i wiejskimi. W szczególności wspiera miasta tracące funkcje społeczno-gospodarcze oraz obszary zagrożone trwałą marginalizacją. Strategia Rozwoju Gminy Tyrawa Wołoska na lata 2023-2030 będzie wpisywała się w realizację wyzwań wskazanych dla polityki regionalnej w KSRR 2030, tj.:

- adaptacja do zmian klimatu oraz ograniczanie zagrożeń dla środowiska;
- przeciwdziałanie negatywnym skutkom procesów demograficznych;
- rozwój i wsparcie kapitału ludzkiego i społecznego;
- wzrost produktywności i innowacyjności regionalnych gospodarek;
- rozwój infrastruktury podnoszącej konkurencyjność, atrakcyjność inwestycyjną i warunki życia w regionach;
- zwiększenie efektywności zarządzania rozwojem (w tym finansowania działań rozwojowych) oraz współpracy między samorządami terytorialnymi i między sektorami;
- przeciwdziałanie nierównościom terytorialnym i przestrzennej koncentracji problemów rozwojowych oraz niwelowanie sytuacji kryzysowych na obszarach zdegradowanych.

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju, jako jeden z ważniejszych dokumentów krajowych wskazuje, że zrównoważony rozwój społeczny i regionalny to rozwój skierowany na terytorialną różnorodność oraz jej atuty, a jednocześnie dbający o zapewnienie całemu społeczeństwu wysokiej jakości życia. Jako główny cel SOR określono tworzenie warunków dla wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym wzroście spójności w wymiarze społecznym, ekonomicznym, środowiskowym i terytorialnym.

Obszary wiejskie w Polsce charakteryzuje zróżnicowanie przestrzenne pod względem poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, jak i funkcji gospodarczych (są to zarówno obszary z dominacją rolnictwa tradycyjnego, obszary rolnictwa wielkoobszarowego, obszary z dominacją funkcji turystycznej, jak i silnie zurbanizowane obszary położone w pobliżu dużych aglomeracji i mniejszych miast). Pobudzanie ich rozwoju wymaga zintegrowanego i jednocześnie zindywidualizowanego podejścia uwzględniającego ich potencjały i potrzeby rozwojowe. Kierując się celami strategicznymi SOR polityka wobec obszarów wiejskich musi wspierać ich rozwój w oparciu o posiadane przez nie

endogeniczne potencjały. Efektem będzie m.in. wyrównywanie szans rozwojowych wszystkim mieszkańcom wsi. Implikuje to działania dotyczące pobudzania przedsiębiorczości, przekształceń strukturalnych, zwiększania mobilności i zapewnienia odpowiedniej jakości usług decydujących o perspektywach rozwojowych (zdrowie, edukacja, transport publiczny), zapewniając przy tym zachowanie walorów kulturowych, krajobrazu i środowiska przyrodniczego.

Realizacja Strategii Rozwoju Gminy Tyrawa Wołoska na lata 2023-2030 będzie się wpisywać w zakładane działania określone w SOR dla obszarów wiejskich, co potwierdza zarówno sformułowana Wizja rozwoju gminy, jak i przyjęte cele strategiczne, które służyć będą urzeczywistnieniu się tej wizji.

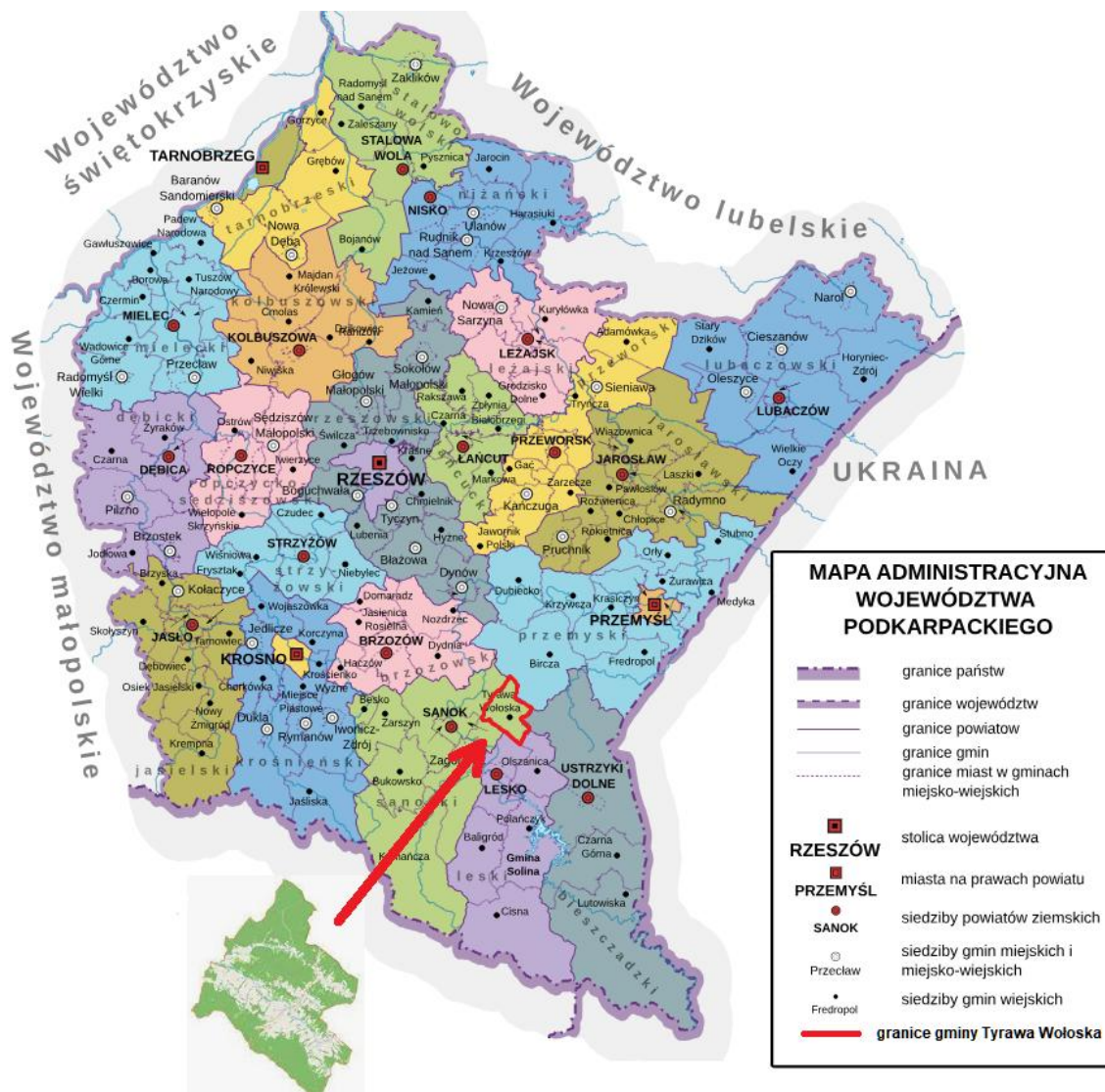

DIAGNOZA GMINY TYRAWA WOŁOSKA

5.1 Położenie administracyjne i geograficzne

Tyrawa Wołoska to gmina wiejska leżąca administracyjnie w województwie podkarpackim, w powiecie sanockim. Siedzibą gminy jest miejscowość Tyrawa Wołoska. Powierzchnia gminy wynosi 6 927,57 ha.

Mapa 1 Gmina Tyrawa Wołoska na tle województwa podkarpackiego

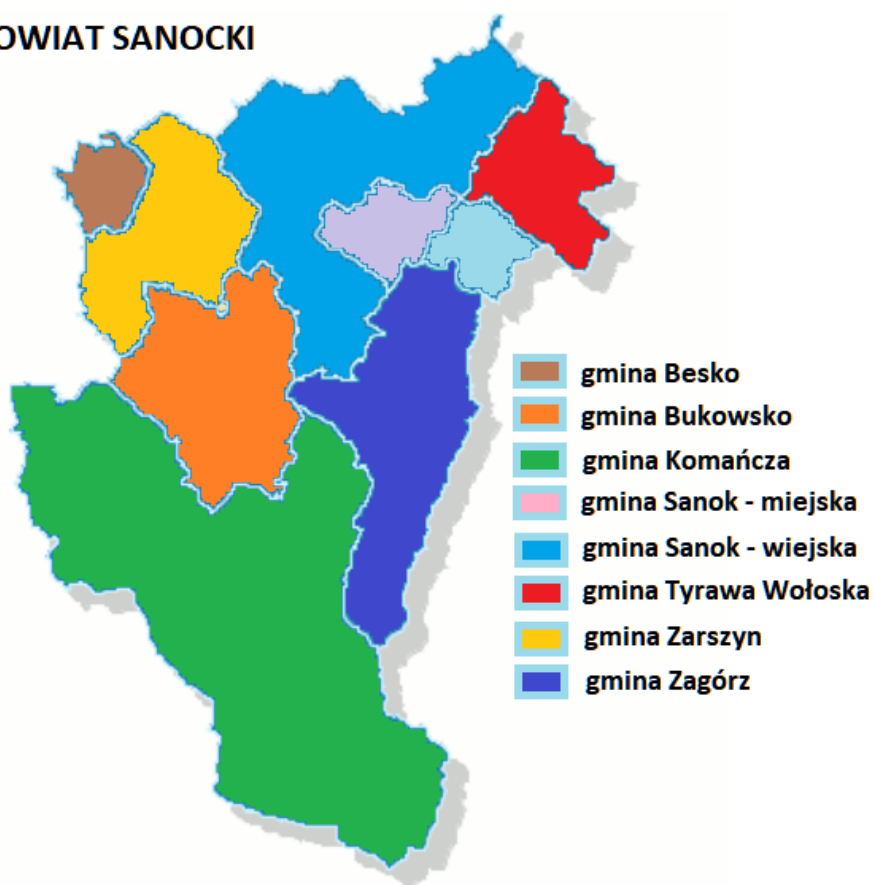

Źródło: opracowanie własne na wikipedia.org

Od zachodu gmina graniczy z gminą wiejską Sanok, należącą do powiatu sanockiego, od północnego wschodu graniczy z gminą Bircza, należącą do powiatu przemyskiego, na wschodzie z gminą Ustrzyki Dolne należącą do powiatu bieszczadzkiego oraz od południowej strony, gminą Olszanica i gminą Lesko, należącymi do powiatu leskiego.

Mapa 2 Gminy powiatu sanockiego

POWIAT SANOCKI

Źródło: opracowanie własne

Pod względem powierzchni, gmina Tyrawa Wołoska jest jedną z najmniejszych gmin w powiecie, co zostało przedstawione w poniższej tabeli.

Tabela 1 Powierzchnia gmin powiatu sanockiego oraz ich udział w powierzchni powiatu w 2022r.

Gmina	Powierzchnia (ha)	Powierzchnia (w km ²)	% powierzchni powiatu sanockiego
<i>gmina Besko</i>	2 747	27	2,3
<i>gmina Bukowsko</i>	13 692	137	11,8
<i>gmina Komańcza</i>	38 769	388	33,6
<i>gmina miejska Sanok</i>	3 815	38	3,3
<i>gmina wiejska Sanok</i>	23 148	232	20,1
<i>gmina Tyrawa Wołoska</i>	6 925	69	6,0
<i>gmina Zarszyn</i>	10 541	105	9,1
<i>gmina Zagórz</i>	16 005	160	13,8
<i>powiat sanocki</i>	115 642	1 156	100

Źródło: Opracowanie własne

W skład gminy wchodzi 8 miejscowości: Hołuczków, Kreców, Lachowa, Rakowa, Rozpucie, Siemuszowa, Tyrawa Wołoska i Wola Krecowska.

Mapa 3 Gmina Tyrawa Wołoska

Źródło: opracowanie własne na podstawie geoportal2.pl

Gmina Tyrawa Wołoska leży, na granicy Gór Słonnych i Pogórza Przemyskiego (na Podgórzu Bieszczadów), w dolinie potoku Tyrawskiego.

Geograficznie jest to makroregion Karpaty Wschodnie obręb Wyżyny Wańkowej, zaś krańce południowe gminy leżą w obrębie Bieszczadów Niskich.

Cała wyżyna, na której leży gmina Tyrawa Wołoska, jest przedłużeniem Pogórza Dynowskiego. Region składa się z garbów i grzbietów poziomego śródgórskiego i przydolinowego, położony na wysokości 550-650 m n.p.m. Budowa morfologiczna terenu ma ścisły związek z budową geologiczną - szerokie strefy piaskowców rozdzielają smugi łupków tworzące doliny. Tereny gminy przecinają dwie większe rzeki: Tyrawka i Berezka oraz liczne mniejsze potoki.

Góry Słonne oddzielają gminę od Bieszczadów Wysokich, od północy dolinę Tyrawki zamyka góra Horodek i grzbiet Przekopy. Badania geologiczne pokazały, że złoża surowców naturalnych w gminie są ubogie. Na południowo-wschodnich krańcach gminy istnieje złożo ropy naftowej i gazu ziemnego w kopalni Tyrawa Solna. Istnieją też nieudokumentowane złoża wód solankowych.

5.2 Strefa społeczna

5.2.1 Sytuacja demograficzna

Jednym z głównych czynników, determinujących procesy rozwojowe oraz mających wpływ na sytuację społeczno-gospodarczą w każdej gminie są jej mieszkańcy. Potencjał demograficzny gminy Tyrawa Wołoska według danych GUS, na dzień 31 grudnia 2022 r. to 1 936 osób (w tym 970 mężczyzn i 966 kobiet), co stanowiło 2,1 % ludności powiatu sanockiego. Gęstość zaludnienia wynosi 28,0 osoby /km², wobec 78,1 osób/km² dla całego powiatu.

Tabela 2 Ludność, średnia gęstość zaludnienia oraz powierzchnia gmin powiatu sanockiego

Jednostka terytorialna	Ludność				Wzrost /spadek [%]	Obszar [km ²]
	2018		2022			
	Osób/km ²	mieszkańcy	Osób/km ²	mieszkańcy		
gmina Besko	164,0	4 506	159,2	4 374	- 2,9	27
gmina Bukowsko	40,5	5 550	39,0	5 340	- 3,8	137
gmina Komańcza	11,9	4 631	10,8	4 195	- 9,4	388
gmina miejska Sanok	986,8	37 577	909,2	34 687	- 7,7	38
gmina wiejska Sanok	77,8	18 020	78,2	18 099	+ 0,4	232
gmina Tyrawa Wołoska	28,8	1 996	28,0	1 936	- 3,0	69
gmina Zarszyn	88,5	9 329	84,7	8 932	- 4,2	105
gmina Zagórz	82,2	13 149	79,5	12 731	- 3,2	160
powiat sanocki	81,9	94 758	78,1	90 294	- 4,7	1 156

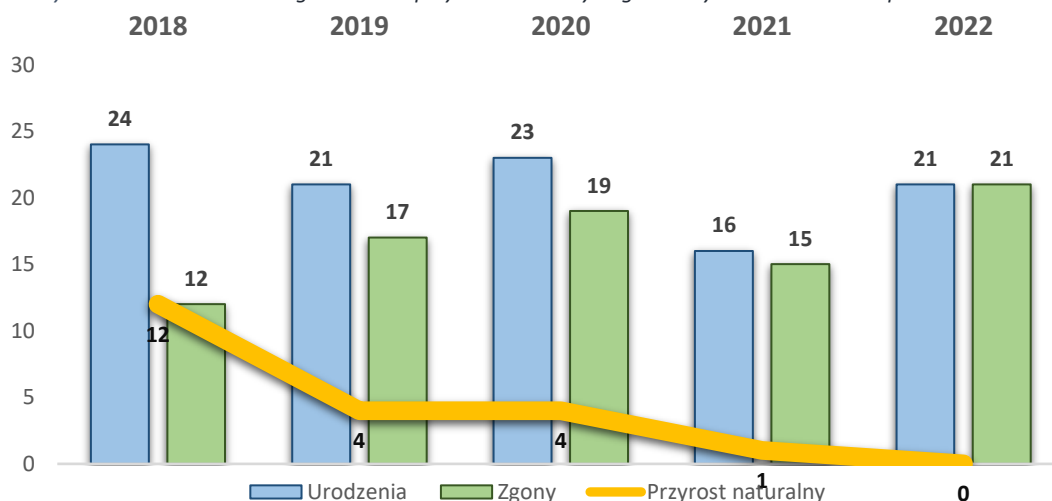
Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS

Na przestrzeni ostatnich lat, w większości gmin powiatu sanockiego można zauważyć tendencję spadkową, jeśli chodzi o liczbę mieszkańców. Procentowo najwięcej mieszkańców, biorąc pod uwagę przedział lat 2018 – 2022, ubyło w gminie Tyrawa Wołoska - spadek liczby mieszkańców o – 9,4 %). Gmina wiejska Sanok jako jedyna w powiecie odnotowała wzrost liczby mieszkańców z wynikiem 0,4 %.

Jednym z kluczowych czynników wpływających na zmianę liczby ludności jest ruch naturalny ludności oraz wynikający z niego przyrost naturalny, który stanowi różnicę pomiędzy urodzeniami, a zgonami na danym obszarze. W 2022 roku na terenie gminy Tyrawa Wołoska liczba urodzeń wyniosła 21, przy liczbie zgonów 21, w związku z czym wartość przyrostu naturalnego wyniosła – 0. Analizując dane dotyczące liczby urodzeń i zgonów na przestrzeni lat 2018-2022, można zauważyć, że w tym okresie wartość przyrostu naturalnego miała charakter niejednolitej tendencji malejącej, przy czym najniższa wartość wystąpiła w roku 2022. Przyczyną tego jest zarówno niska liczba urodzin, jak i wysoka liczba zgonów.

Liczbę urodzeń i zgonów w gminie Tyrawa Wołoska, a także wartość przyrostu naturalnego na przestrzeni lat 2018-2022 przedstawia poniższy wykres.

Wykres 1 Liczba urodzeń i zgonów oraz przyrost naturalny w gminie Tyrawa Wołoska na przestrzeni lat 2018-2022

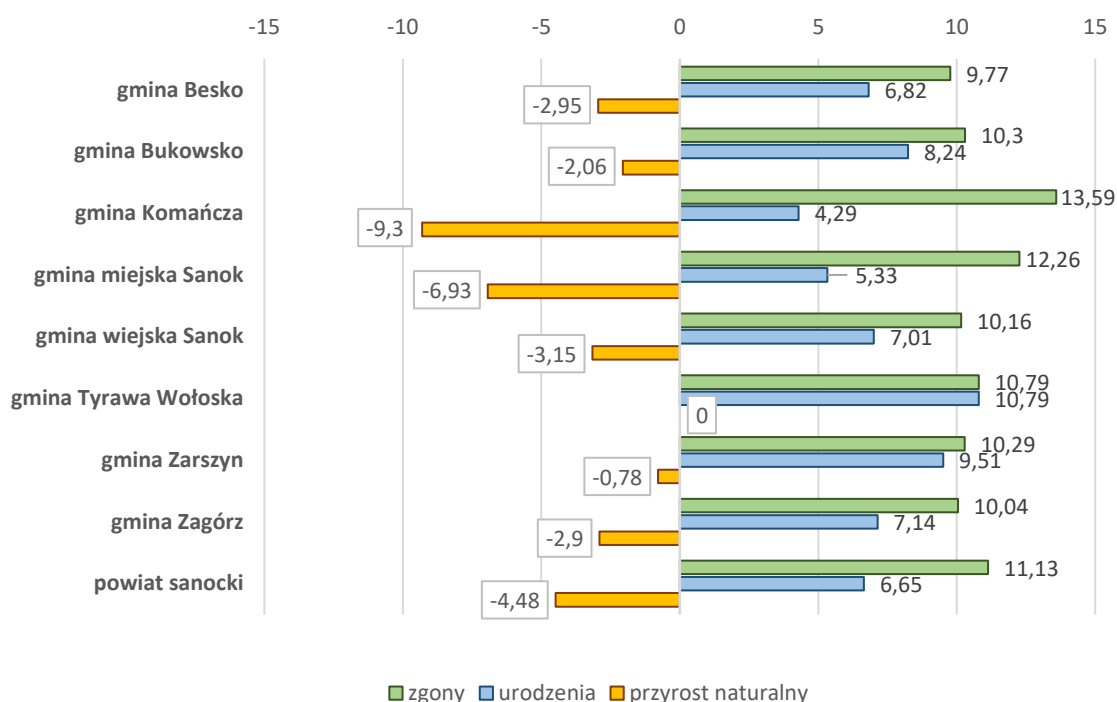

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL GUS

Aby relatywnie ocenić sytuację gminy na tle całego powiatu sanockiego, pod względem wartości przyrostu naturalnego, zestawiono wartości urodzeń i zgonów oraz przyrost naturalny w odniesieniu na 1000 mieszkańców. W całym powiecie sanockim w 2022 roku odnotowano ujemny przyrost naturalny. Gmina Tyrawa Wołoska odznaczała się pod tym względem najkorzystniejszym wskaźnikiem w całym powiecie sanockim wynoszącym 0.

Liczbę urodzeń, zgonów oraz przyrost naturalny w 2022 r. w gminach powiatu sanockiego, przedstawia poniższy wykres.

Wykres 2 Liczba urodzeń, zgonów oraz przyrost naturalny na terenie gmin powiatu sanockiego na 1000 mieszkańców w roku 2022

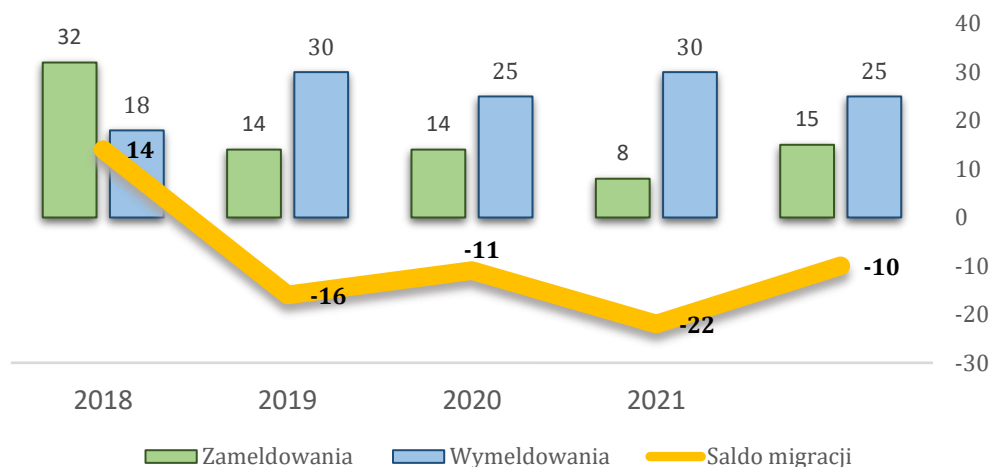
Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Zasadniczy wpływ na procesy demograficzne na danym obszarze ma również kwestia migracji ludności. Migracją określa się przemieszczanie ludzi, które ma na celu zmianę miejsca zamieszkania. Ze względu na kierunek migracji, wyróżnia się migracje wewnętrzne – w obrębie własnego kraju oraz migracje zagraniczne – do innego kraju. Można również wyróżnić typy migracji ze względu na jej przyczynę, tj. m. in. migracje ekonomiczne, związane np. z pracą zawodową, migracje edukacyjne, które spowodowane są np. wyjazdem na studia, lub też migracje społeczne, wynikające np. z chęci zmiany otoczenia.

Zjawisko migracji na danym obszarze mierzy się liczbą zameldowań oraz wymeldowań, których różnica stanowi saldo migracji. Na terenie gminy Tyrawa Wołoska w 2022 roku, odnotowano 15 zameldowań oraz 25 wymeldowań, w wyniku czego wartość salda migracji wyniosła - 10. Na przestrzeni lat 2018-2022 saldo migracji przybierało postać ujemną, a tylko w roku 2018 saldo było dodatnie, natomiast w następnych latach osiągało wyłącznie wartości ujemne, w związku z czym należy przyjąć, że wpływ na zmniejszającą się liczbę mieszkańców na terenie gminy Tyrawa Wołoska ma nie tylko zerowy przyrost naturalny, ale także ujemne saldo migracji.

Liczbę zameldowań i wymeldowań ogółem w gminie Tyrawa Wołoska oraz saldo migracji na przestrzeni lat 2018-2022 przedstawia poniższy wykres.

Wykres 3 Liczba zameldowań i wymeldowań ogółem oraz saldo migracji w gminie Tyrawa Wołoska na przestrzeni lat 2018-2022

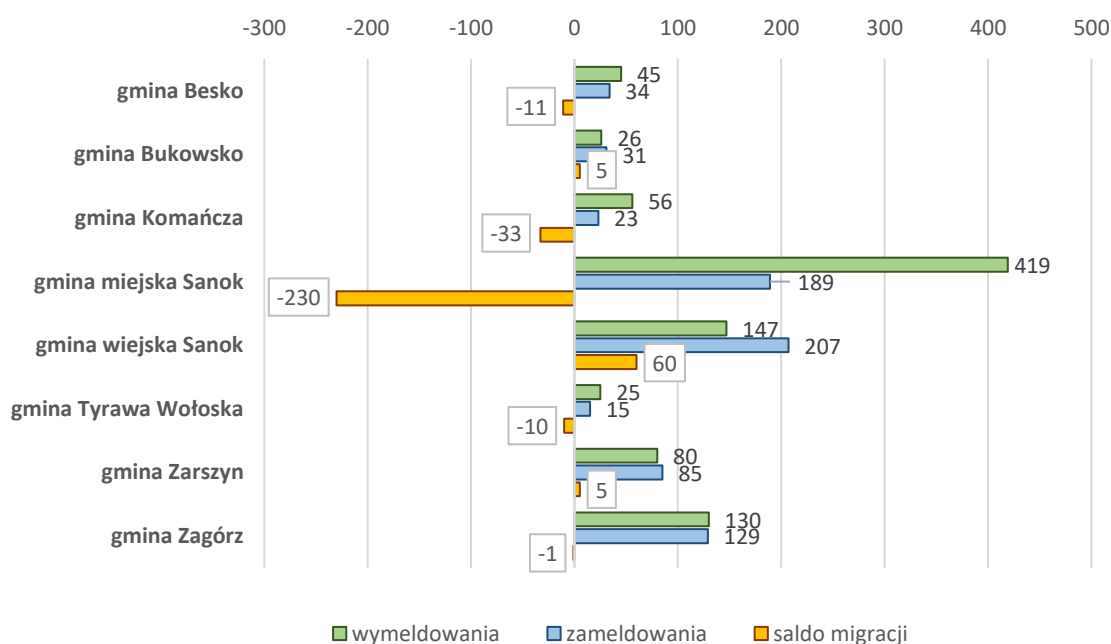

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Ujemne saldo migracji wpływa na sytuację społeczno-gospodarczą oraz potencjał demograficzny gminy. Istotnym problemem jest odpływ ludzi młodych, wykształconych, aktywnych i innowacyjnych, co przyczynia się do zmniejszania potencjalnych zasobów pracy, a także obniżania ich jakości. Dodatkowo saldo migracji w 2022 roku wystąpiło w trzech gminach powiatu sanockiego – przodowała pod tym względem gmina wiejska Sanok. Natomiast najmniejsza jego wartość w zanotowano w gminie miejskiej Sanok.

Liczbę zameldowań i wymeldowań oraz saldo migracji na terenie gmin powiatu sanockiego w 2022 roku przedstawia poniższy wykres.

Wykres 4 Liczba zameldowań i wymeldowań ogółem oraz saldo migracji na terenie gmin powiatu sanockiego w roku 2022

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Analiza struktury wiekowej mieszkańców gminy Tyrawa Wołoska w oparciu o dane GUS z 2018 i 2022 roku, wykazuje, iż wzrosła liczba osób w wieku poprodukcyjnym – wzrost o 30 osób, przy równoczesnym spadku liczby osób wieku produkcyjnym – spadek o 88 osoby. Liczba osób w wieku przedprodukcyjnym wzrosła o 2 osoby. Do osób w wieku przedprodukcyjnym zalicza się osoby w wieku do 17 roku życia, które nie osiągnęły jeszcze zdolności do pracy, z kolei do osób w wieku produkcyjnym – mężczyźni w wieku od 18 do 64 roku życia oraz kobiety w wieku od 18 do 59 roku życia. W wieku produkcyjnym, mobilnym teren gminy zamieszkiwało 727 osób.

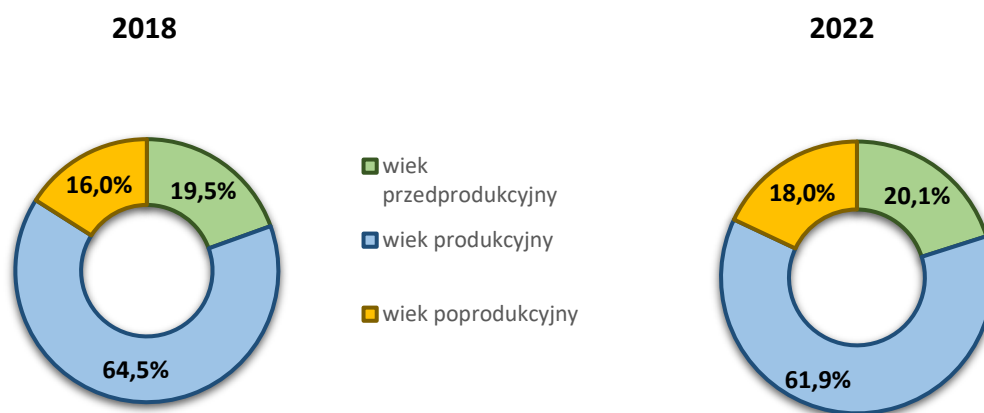
Strukturę mieszkańców gminy Tyrawa Wołoska według trzech grup wiekowych w roku 2018 i 2022 przedstawia poniższa tabela oraz wykres.

Tabela 3 Struktura mieszkańców gminy Tyrawa Wołoska według trzech grup wiekowych w 2018 oraz 2022 roku

Grupa wiekowa	2018		2022	
	Ilość mieszkańców	% ogółu mieszkańców	Ilość mieszkańców	% ogółu mieszkańców
Wiek przedprodukcyjny	390	19,5	388	20,1
Wiek produkcyjny	1 287	64,5	1 199	61,9
Wiek poprodukcyjny	319	16,0	349	18,0
Razem	1 996	100	1 936	100

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Wykres 5 Struktura mieszkańców gminy Tyrawa Wołoska według trzech grup wiekowych w 2018 oraz 2022 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Liczebność poszczególnych grup wiekowych przekłada się na wartość wskaźnika obciążenia demograficznego, którym określa się stosunek liczby osób w wieku nieprodukcyjnym (wiek przedprodukcyjny i poprodukcyjny) do liczby osób w wieku produkcyjnym. Zgodnie z danymi Głównego Urzędu Statystycznego, wskaźnik liczby ludności w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym dla gminy Tyrawa Wołoska w 2022 roku wyniósł 61,5, natomiast dla powiatu sanockiego i województwa podkarpackiego – odpowiednio 70,7 oraz 67,0.

Biorąc pod uwagę współczynnik obciążenia demograficznego osobami starszymi (65 i więcej lat) w gminie Tyrawa Wołoska w 2022 roku kształtował się on na poziomie 22,4 osób, co

było najniższym wynikiem w powiecie sanockim, i był niższy niż współczynnik dla województwa podkarpackiego. Innym wskaźnikiem określającym procesy demograficzne na danym obszarze jest odsetek osób w wieku 65 i więcej lat w populacji ogółem, który na terenie gminy Tyrawa Wołoska wyniósł 15,2, co również było wynikiem niższym niż dla powiatu i województwa.

Liczbę ludności w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym, wartość współczynnika obciążenia demograficznego osobami starszymi oraz odsetek osób w wieku 65 i więcej lat w populacji ogółem w poszczególnych gminach powiatu sanockiego oraz w województwie podkarpackim w roku 2022 przedstawia poniższa tabela.

Tabela 4 Wskaźniki obciążenia demograficznego w poszczególnych gminach powiatu sanockiego oraz ogólnie w województwie podkarpackim w 2022 roku

Nazwa gminy	Ludność w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym	Współczynnik obciążenia demograficznego osobami starszymi	Odsetek osób w wieku 65 i więcej lat w populacji ogółem
gmina Besko	69,2	23,5	15,6
gmina Bukowsko	69,3	24,7	16,3
gmina Komańcza	64,3	30,6	20,7
gmina miejska Sanok	76,0	37,0	23,6
gmina wiejska Sanok	65,8	24,7	16,5
gmina Tyrawa Wołoska	61,5	22,4	15,2
gmina Zarszyn	71,4	27,4	18,0
gmina Zagórz	68,4	27,6	18,3
powiat sanocki	70,7	30,2	19,8
województwo podkarpackie	67,0	26,9	17,8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Ogólnie na analizowanym obszarze można zauważyć przejawiający się proces starzenia się społeczeństwa przy jednoczesnym nieznacznym wzroście liczby osób w wieku przedprodukcyjnym i spadku ilości osób w wieku produkcyjnym. To z kolei w perspektywie czasu negatywnie wpływać będzie na rozwój demograficzny i ekonomiczny, pomimo że relatywnie gmina Tyrawa Wołoska ma znacznie lepsze wskaźniki niż gminy ościenne.

5.2.2 Edukacja i wychowanie

Edukacja wraz z wychowaniem pełni niezwykle ważną rolę w sferze społecznej oraz w kształtowaniu kapitału ludzkiego, mając kluczowe znaczenie dla szans rozwojowych społeczeństwa. Jakość kapitału ludzkiego, na którą wpływ ma system edukacji, zasadniczo wpływa m. in. na rynek pracy. Zaspokajanie zbiorowych potrzeb mieszkańców w zakresie edukacji publicznej należy do zadań własnych gminy, a wydatki przeznaczane na kwestie z nią związane stanowią znaczną część budżetu każdej gminy.

Ważną rolę w wychowaniu dzieci pełnią instytucjonalne formy opieki nad najmłodszymi dziećmi. Do form opieki nad dziećmi do lat trzech możemy zaliczyć żłobki oraz kluby dziecięce,

w ramach, których realizowane są funkcje: opiekuńcza, wychowawcza oraz edukacyjna. Korzystanie z tego typu placówek ma również pozytywny wpływ na rynek pracy, dzięki możliwości uczestnictwa w nim rodziców dzieci.

Według danych GUS, na terenie gminy Tyrawa Wołoska na koniec 2022 roku, zameldowanych było 57 dzieci do lat trzech, mimo to nie funkcjonują w gminie żłobki ani kluby dziecięce.

Teoretycznie potrzebne było by podjęcie działań przez samorząd w zakresie inwestycji w infrastrukturę i stworzenia miejsc opieki, jednakże ankieta przeprowadzona przez Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej celem określenia zapotrzebowania, wykazała nikłe zainteresowanie tego typu opieką nad dziećmi wśród mieszkańców gminy, co wobec kosztów przedsięwzięcia oraz utrzymania tego rodzaju placówki stawia jej ewentualną realizację pod znakiem zapytania.

Wychowanie przedszkolne realizowane jest w placówkach wychowania przedszkolnego, do których zalicza się przedszkola, oddziały przedszkolne w szkołach podstawowych, zespoły wychowania przedszkolnego oraz punkty przedszkolne. Ma ono na celu zapewnienie dzieciom opieki, wspomaganie indywidualnego rozwoju i wypełnienie podstawy programowej oraz obejmuje dzieci w wieku od 3 do 6 roku życia. W zakresie wychowania przedszkolnego, na terenie gminy Tyrawa Wołoska funkcjonuje jedno przedszkole niepubliczne – „Przedszkole Nowych Szans” w Rozpuciu oraz oddział przedszkolny wchodzący w skład Szkoły Podstawowej w Tyrawie Wołoskiej, dysponujące łącznie 3 oddziałami, do których w 2022 roku uczęszczało 75 dzieci. Zgodnie z danymi GUS, na koniec 2022 roku, na terenie Gminy zameldowanych było 88 dzieci w wieku od 3 do 6 lat, z czego tj. 84,1 % objętych było wychowaniem przedszkolnym.

Na czas obecny, na terenie gminy Tyrawa Wołoska funkcjonuje jedna szkoła podstawowa, dla których gmina jest organem prowadzącym – Szkoła Podstawowa im. Marii Konopnickiej w Tyrawie Wołoskiej. Według danych GUS z 2022 roku, do szkoły podstawowej uczęszczało 159 uczniów. W stosunku do 2018 roku, liczba uczniów w placówce zmniejszyła się o 12.

Dane dotyczące liczby uczniów w szkołach podstawowych w gminie Tyrawa Wołoska na przestrzeni lat 2018-2022 przedstawia poniższa tabela.

Tabela 5 Liczba uczniów w szkołach podstawowych na terenie gminy Tyrawa Wołoska na przestrzeni lat 2018-2022

Rodzaj placówki	Liczba uczniów				
	2018	2019	2020	2021	2022
Szkoły podstawowe ogółem	171	176	163	163	159
Gimnazjum	14	-	-	-	-

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

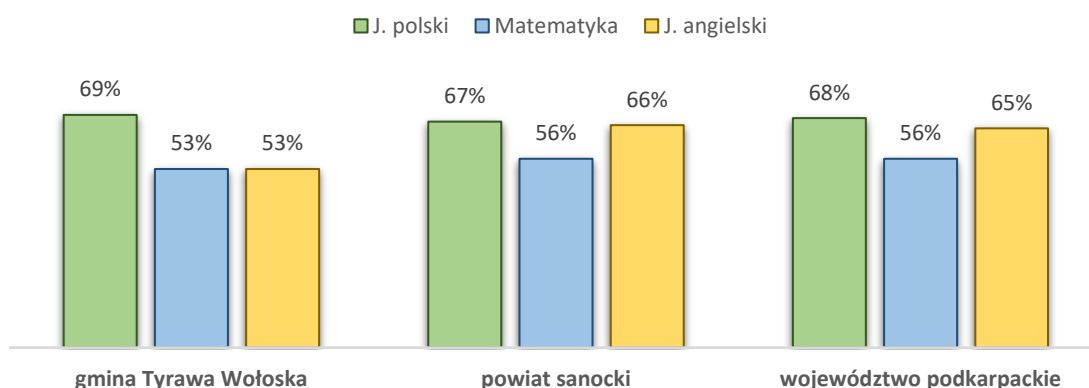
Jakość edukacji na poziomie podstawowym ocenić można na podstawie wyników egzaminu ósmoklasisty, do którego przystąpienie jest warunkiem ukończenia szkoły. Egzamin obejmuje wiadomości i umiejętności zawarte w wymaganiach określonych w podstawie programowej kształcenia ogólnego w odniesieniu do trzech kluczowych przedmiotów nauczania: języka polskiego, matematyki i języka obcego nowożytnego.

Na terenie omawianego obszaru w 2023 roku do egzaminu ósmoklasisty przystąpiło 22 uczniów szkoły podstawowej. Średnie wyniki w gminie kształtowały się na poziomie: 69 % z języka polskiego, 53 % z matematyki oraz 53 % z języka angielskiego.

Porównując wyniki w szkołach podstawowych w gminie Tyrawa Wołoska ze średnią dla powiatu sanockiego i województwa podkarpackiego, można zauważyć, iż za wyjątkiem egzaminu z języka polskiego, kształtują się one na poziomie poniżej średniej dla powiatu i województwa.

Dane dotyczące wyników procentowych z egzaminów ósmoklasisty w 2023 roku w gminie Tyrawa Wołoska, w powiecie sanockim oraz w województwie podkarpackim, przedstawia poniższy wykres.

Wykres 6 Wyniki procentowe z egzaminów ósmoklasisty, przeprowadzonych w 2023 roku w gminie Tyrawa Wołoska, w powiecie sanockim oraz w województwie podkarpackim

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Okręgowej Komisji Egzaminacyjnej w Krakowie

W zakresie kształcenia ponadpodstawowego młodzież uczęszcza przede wszystkim do placówek mieszczących się w mieście Sanok, dojeżdżając do szkół środkami komunikacji publicznej.

5.2.3 Ochrona zdrowia

Dostęp do opieki zdrowotnej jest jednym z istotnych czynników wpływających na sytuację zdrowotną i jakość życia mieszkańców gminy. Zgodnie z ustawą z dnia 27 sierpnia 2004 r. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych (Dz. U. z 2022 r. poz. 2561), świadczeniobiorcy mają prawo do świadczeń opieki zdrowotnej, których celem jest zachowanie zdrowia, zapobieganie chorobom i urazom, wczesne wykrywanie chorób, leczenie, pielęgnacja oraz zapobieganie niepełnosprawności i jej ograniczanie. Między innymi, mieszkańcom gminy przysługują gwarantowane świadczenia z zakresu podstawowej opieki zdrowotnej i ambulatoryjnej opieki specjalistycznej.

Na terenie gminy opiekę zdrowotną mieszkańcom zapewnia Przychodnia NZOZ Lekarza Rodzinnego w Tyrawie Wołoskiej.

Placówka świadczy opiekę zdrowotną w oparciu o kontrakty z Narodowym Funduszem Zdrowia i realizują działania związane w szczególności z badaniem i poradą lekarską w zakresie kompetencji lekarzy podstawowej opieki zdrowotnej. Ponadto w gminie znajduje się punkt apteczny w Tyrawie Wołoskiej.

Dane dotyczące liczby porad lekarskich na terenie gminy Tyrawa Wołoska w roku 2018 i 2022 przedstawia poniższa tabela.

Tabela 6 Dane dotyczące opieki zdrowotnej w gminie Tyrawa Wołoska w 2018 oraz 2022 roku

Wyszczególnienie	2018	2022
Przychodnie ogółem	1	1
Punkty apteczne	1	1
Podstawowa opieka zdrowotna – porady lekarskie	9 677	10 067

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

W 2022 roku 30,9 % zgonów w gminie spowodowanych było chorobami układu krążenia, przyczyną 18,6 % zgonów były nowotwory, a 7,7 % zgonów spowodowanych było chorobami układu oddechowego. Na 1000 ludności gminy Tyrawa Wołoska przypada 10,8 zgonów. Jest to nieznacznie więcej od wartości średniej dla województwa podkarpackiego wynoszącej 10,5 oraz mniej od wartości średniej dla kraju wynoszącej 11,9.

Ze względu na niewystarczający zakres usług medycznych, jeśli chodzi o badania specjalistyczne, pacjenci z terenu gminy Tyrawa Wołoska korzystają przede wszystkim z placówek medycznych zlokalizowanych w mieście Sanok.

5.2.4 Pomoc społeczna

Zgodnie z ustawą z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz. U. z 2021 r. poz. 2268 z późn. zm.), pomocą społeczną określa się instytucję polityki społecznej państwa, która ma na celu wspieranie osób i rodzin w przewyższaniu trudnych sytuacji życiowych, z którymi nie są w stanie sobie poradzić, przy wykorzystaniu własnych możliwości i uprawnień. Wsparcie osobom oraz rodzinom w wysiłkach zmierzających do zaspokojenia niezbędnych potrzeb i umożliwienia im życia w godnych warunkach, udzielane jest w formie finansowej, rzeczowej oraz w formie usług. Sprawy obejmujące zagadnienia z zakresu pomocy społecznej należą do zadań własnych gminy.

Działania z zakresu pomocy społecznej na terenie gminy realizuje Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej w Tyrawie Wołoskiej. Ośrodek realizuje swoje zadania na podstawie ww. ustawy z 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, a także na podstawie innych ustaw tj.:

- wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej,
- świadczeniach rodzinnych,
- pomocy osobom uprawnionym do alimentów,
- wsparciu kobiet w ciąży i rodzin "Za życiem",
- ustaleniu i wypłacie zasiłków dla opiekuna,
- pomocy państwa w wychowywaniu dzieci,
- przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie,
- przeciwdziałanie i zapobieganie alkoholizmowi i narkomanii,
- świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych,

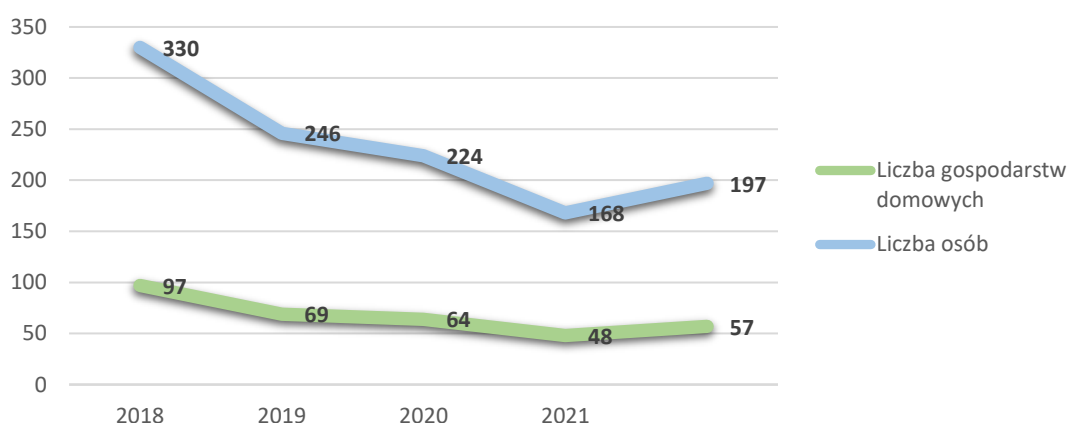
- Karcie Dużej Rodziny,
- ochronie zdrowia psychicznego,
- przeciwdziałanie bezdomności,
- zatrudnieniu socjalnym.

Ośrodek realizuje również zadania wynikające z przepisów prawa z zakresu osłony socjalnej i polityki społecznej, w tym prorodzinnej.

Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej w Tyrawie Wołoskiej udziela pomocy pieniężnej i niepieniężnej, tj. tzw. środowiskowej pomocy społecznej, osobom mającym problemy z samodzielnym funkcjonowaniem w środowisku. Prawo do świadczeń pieniężnych w ramach opieki społecznej przysługuje osobom i rodzinom, których dochód nie przekracza określonego w przepisach kryterium dochodowego. Pomoc udzielana ludności w miejscu zamieszkania za pośrednictwem ośrodków pomocy społecznej określana jest jako środowiskowa pomoc społeczna. Beneficjentami pomocy środowiskowej są wszyscy członkowie gospodarstw domowych, którzy w danym roku przynajmniej raz otrzymali jakąkolwiek pomoc świadczoną przez ośrodki pomocy społecznej, a także osoby bezdomne korzystające z pomocy gminy. Z kolei zasięg korzystania ze środowiskowej pomocy społecznej to udział beneficjentów tejże pomocy w liczbie ludności ogółem, co pozwala określić skalę problemu w tej kwestii.

Liczbę gospodarstw domowych i osób korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej na terenie gminy Tyrawa Wołoska w latach 2018-2022, przedstawia poniższy wykres.

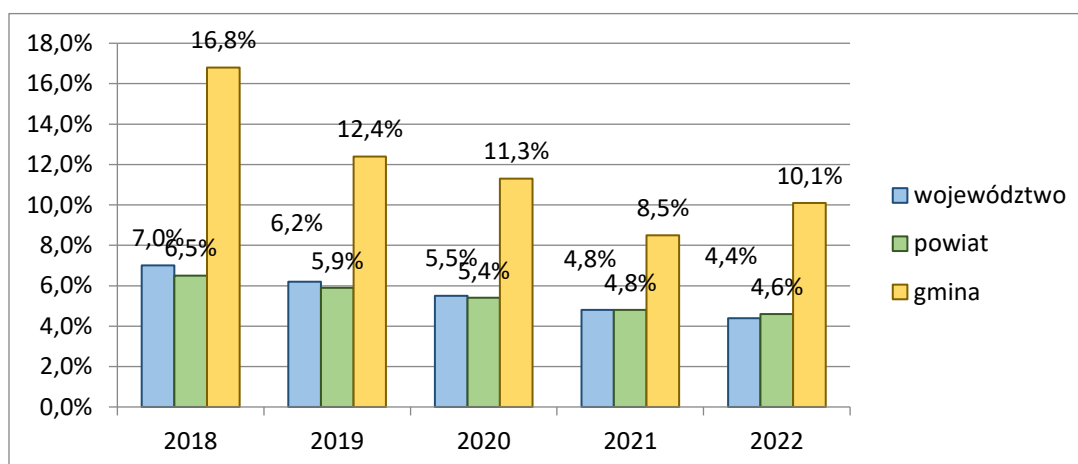
Wykres 7 Liczba gospodarstw domowych oraz osób korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej na terenie gminy Tyrawa Wołoska w latach 2018-2022

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

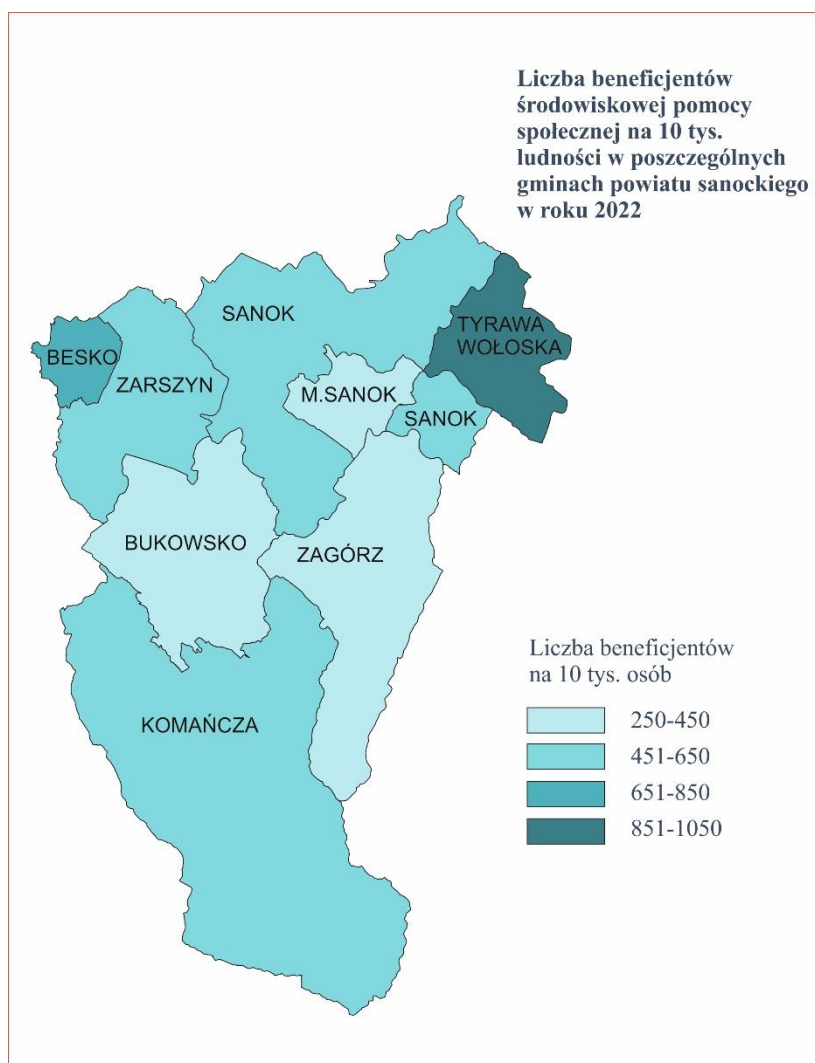
Po ustawicznych spadkach w latach 2018-2021, w roku 2022 nastąpił wzrost liczby gospodarstw i osób korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej (o 9 gospodarstw obejmujących 29 osób). Może to świadczyć o narastaniu problemów społecznych w gminie, przede wszystkim w zakresie pracy oraz zdrowia mieszkańców. Wskazuje na to także niekorzystne dla gminy porównanie ze wskaźnikami dla powiatu sanockiego oraz województwa podkarpackiego, utrzymujące się na dwukrotnie wyższym poziomie, z tendencją wzrostu w 2022 roku.

Wykres 8 Udział osób korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej w ludności ogółem na przestrzeni lat 2018-2022 w województwie podkarpackim, powiecie sanockim oraz gminie Tyrawa Wołoska

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Mapa 4 Liczba beneficjentów środowiskowej opieki społecznej na 10 tys. mieszkańców w poszczególnych gminach powiatu sanockiego w 2022 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej w Tyrawie Wołoskiej realizuje również świadczenia rodzinne, którymi są:

- zasiłek rodzinny oraz dodatki do zasiłku rodzinnego;
- świadczenia opiekuńcze: zasiłek pielęgnacyjny, specjalny zasiłek opiekuńczy oraz świadczenie pielęgnacyjne;
- jednorazowa zapomoga z tytułu urodzenia się dziecka;
- świadczenie rodzicielskie.

Liczbę korzystających ze świadczeń rodzinnych oraz kwoty wypłacanych świadczeń w gminie Tyrawa Wołoska w latach 2018-2022, przedstawia poniższa tabela:

Tabela 7 Liczba korzystających ze świadczeń rodzinnych na terenie gminy Tyrawa Wołoska oraz kwoty wypłacanych świadczeń w latach 2018-2022

Wyszczególnienie	2018	2019	2020	2021	2022
Rodziny otrzymujące zasiłki rodzinne na dzieci	134	123	121	95	77
Dzieci, na które rodzice otrzymują zasiłek rodzinny - ogółem	273	252	238	193	174
Dzieci w wieku do 17 lat, na które rodzice otrzymują zasiłek rodzinny	245	226	216	179	164
Udział dzieci w wieku do 17 lat, na które rodzice otrzymują zasiłek rodzinny w ogólnej liczbie dzieci w tym wieku w %	62,7	58,9	51,7	43,4	41,1
Kwota świadczeń rodzinnych ogółem w tys. zł	1 092	1 109	1 419	1 312	1 283
Kwota zasiłków rodzinnych (wraz z dodatkami) w tys. zł	580	546	521	407	378
Kwota zasiłków pielęgnacyjnych w tys. zł	134	160	175	161	163

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Na podstawie poniższych danych, na przestrzeni lat 2018-2022, możemy zaobserwować spadek liczby rodzin otrzymujących zasiłki rodzinne na dzieci - spadek o 42,5 %, a przez to i spadek liczby dzieci, na które rodzice otrzymują zasiłek rodzinny – spadek o 36,3 %. Warte uwagi jest również wskaźnik, dotyczący udziału dzieci w wieku do 17 lat, na które rodzice otrzymują zasiłek rodzinny w ogólnej liczbie dzieci w tym wieku – w 2022 roku udział ten wynosił 41,1 %, natomiast w 2018 roku było to 62,7 %. Może to świadczyć o poprawie warunków życia rodzin, podobnie jak w przypadku beneficjentów środowiskowej pomocy społecznej, spowodowanej realizacją świadczenia „Rodzina 500 +” oraz wzrostem minimalnych wynagrodzeń.

W kwestii kwot wypłacanych świadczeń rodzinnych - na przestrzeni lat 2018-2022 zwiększyły się one o 191 tys. zł. Występował przy tym spadek kwoty wypłacanych zasiłków rodzinnych wraz z dodatkami – o 202 tys. zł oraz wzrost kwoty zasiłków pielęgnacyjnych – o 29 tys. zł. Ze świadczeń „Dobry Start” skorzystało w 2022 roku 255 dzieci na kwotę 76 500 zł, podczas gdy w roku 2020 wypłacono to świadczenie 290 dzieciom na kwotę 87 000 zł.

Od 2017 roku, w Tyrawie Wołoskiej w sali Urzędu Gminy działa Świetlica „Mrówka” – Placówka Wsparcia Dziennego, powstała w ramach projektu Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2020, przeznaczona dla 28 osób, głównie młodzieży i dzieci. W 2022 roku z placówki skorzystało 15 osób.

W sołectwie Rakowa, funkcjonuje Dzienny Dom Pobytu prowadzony przez fundację „W trosce o życie”, korzystając z nieruchomości użyczonych przez gminę, a przeznaczonym dla ludzi w podeszłym wieku, mieszkańców gminy.

Na terenie gminy Tyrawa Wołoska nie funkcjonują natomiast żadne placówki stacjonarnej pomocy społecznej. Osoby, które wymagały wsparcia tego typu placówek, korzystały z nich na terenie sąsiadujących gmin.

5.2.5 Kultura i sport

Kultura

Duże znaczenie w tym aspekcie ma funkcjonująca infrastruktura kulturalna. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym gminy o charakterze obowiązkowym. W gminie Tyrawa Wołoska jako instytucja kultury funkcjonuje Gminny Ośrodek Kultury w Tyrawie Wołoskiej dysponujący obiektem Dom Kultury oraz Gminna Biblioteka Publiczna. W pomieszczeniu Urzędu Gminy działa też, wcześniej wspomniana świetlica „Mrówka”. Głównym zamierzeniem obu jednostek gminnych jest propagowanie oraz dbanie o kulturę i jej rozwój.

Wszelkie zadania podejmowane przez Gminny Ośrodek Kultury mają na celu kultywowanie tradycji ludowych, integrowanie poszczególnych środowisk oraz działanie na rzecz społeczności lokalnej oraz umożliwienie jak najszerszej grupie społeczeństwa udziału we współtworzeniu życia kulturalnego. Placówka prowadzi swoją działalność opartą na Statucie Gminnego Ośrodka Kultury przy uwzględnieniu możliwości finansowych, lokalowych i kadrowych. Proponuje działania, które sprzyjają integracji społeczeństwa. Oferta GOK obejmuje zarówno duże imprezy, jak i kameralne dla mniejszej widowni. Organizuje, czy też współorganizuje różnego rodzaju uroczystości, imprezy, spotkania, wyjazdy oraz prowadzi wiele zajęć rozwijających zainteresowania mieszkańców, tj. zajęcia wokalnno-taneczne, plastyczne, teatralne, szachy, warsztaty itp.

W Tyrawie Wołoskiej corocznie organizowane są imprezy kulturalne i należą do nich między innymi:

- Pożegnanie lata - organizowane w sierpniu,
- Dożynki gminne,
- Rajdy rowerowe,
- Pikniki Rodzinne,
- Festiwale twórczości ludowej,

Na terenie gminy Tyrawa Wołoska działają organizacje pozarządowe takie jak „Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne „U Podnóża Gór Słonnych, Stowarzyszenie „Bieszczadzkie Dziedzictwo Kultury”, oraz prężnie działające Koła Gospodyń Wiejskich, które realizują szereg zadań z zakresu kultury, pozyskiwania środków zewnętrznych (unijnych) z przeznaczeniem ich na podnoszenie kwalifikacji osób zamieszkujących obszary wiejskie, prowadzenie szkoleń, kursów itp.

Oprócz wspomnianych już instytucji, na terenie gminy Tyrawa Wołoska, we wszystkich jej miejscowościach, funkcjonują świetlice wiejskie. Niektóre z tych obiektów wymagają jednak remontu ze względu na stan techniczny w jakim się znajdują, a także przeprowadzenia termomodernizacji i zapewnienia dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami.

Tabela 8 Imprezy kulturalne zorganizowane na terenie gminy Tyrawa Wołoska

Działalność	2018	2019	2020	2021	2022
Imprezy	20	29	23	19	23
Uczestnicy imprez	3 400	3 580	935	790	1 360
Grupy artystyczne	2	2	2	2	2
Członkowie grup artystycznych	28	55	53	42	41

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Do głównych zadań Gminnej Biblioteki Publicznej należy:

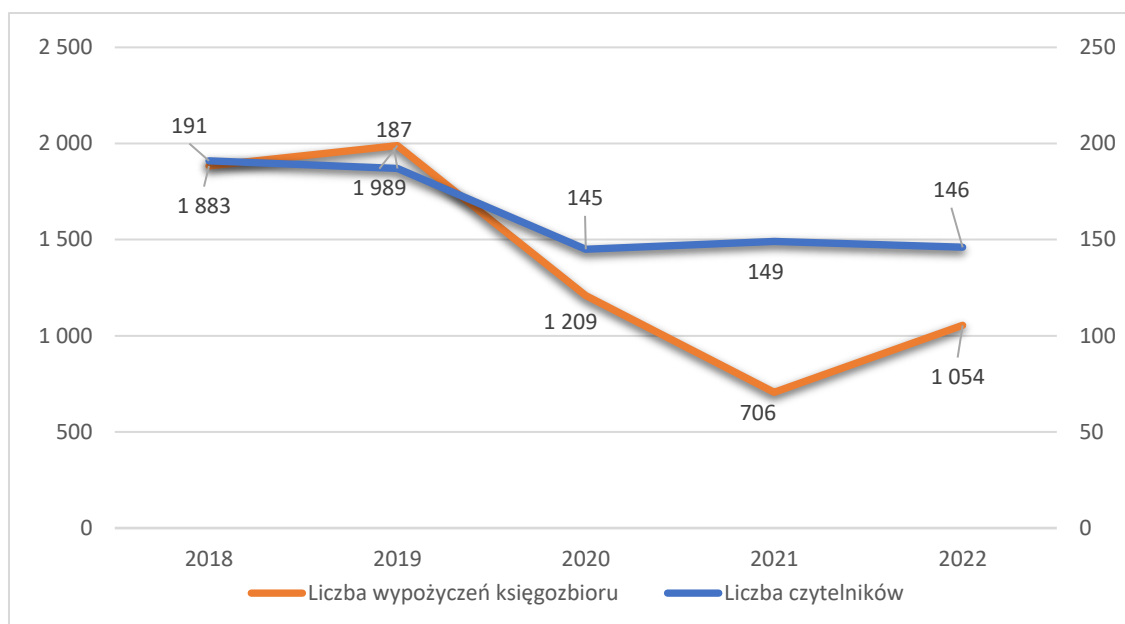
- gromadzenie, opracowywanie i udostępnianie oraz konserwacja zbiorów bibliotecznych,
- udostępnianie materiałów bibliotecznych,
- współudział w organizowaniu działalności służącej rozwojowi czytelnictwa, współpraca z kierownikami bibliotek szkolnych i ze szkołami, stałe uzupełnianie zbiorów bibliotecznych,
- poradnictwo fachowe dotyczące posiadanych zbiorów i możliwości korzystania z nich,
- współdziałanie z instytucjami upowszechniania kultury w rozwijaniu i zaspokajaniu potrzeb oświatowych i kulturalnych mieszkańców gminy.

Biblioteka posiada osobowość prawną, wobec czego działa we własnym imieniu i na własny rachunek jako jednostka samodzielnie funkcjonująca pod względem prawnym, organizacyjnym i finansowym.

Księgozbiór Biblioteki w 2022 roku liczył 15 078 woluminów, liczba czytelników w ciągu roku wyniosła 146, natomiast liczba wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz – 1 054. W stosunku do roku 2018 nastąpił spadek liczby czytelników oraz spadek liczby wypożyczeń księgozbioru. Przyczynami tego są przede wszystkim ograniczenia w dostępie do zbiorów biblioteki na miejscu, wynikające z pandemii COVID-19, oraz spadek atrakcyjności czytelnictwa jako formy rozrywki. W dobie powszechnego dostępu do Internetu, który stanowi nowy, często preferowany sposób uczestnictwa w kulturze, tradycyjne formy czytelnictwa mogą cierpieć na obniżoną popularność.

Liczbę czytelników oraz wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz w Gminnej Biblioteki Publicznej na przestrzeni lat 2018-2022, przedstawia poniższy wykres.

Wykres 9 Liczba czytelników oraz wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz w gminie Tyrawa Wołoska w latach 2018-2022

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

W życiu kulturalnym gminy aktywnie uczestniczą także Koła Gospodyń Wiejskich w Rakowej, Rozpuciu, Tyrawie Wołoskiej oraz wpisane do Krajowego Rejestru Kół Gospodyń Wiejskich Koła w Hołczkowie „Złoty Dąb” i „Kalina” w Siemuszowej, wspierając projekty realizowane przez gminę w zakresie kultury oraz rekreacji i rozrywki.

Zdjęcie 1 Członkinie Koła Gospodyń Wiejskich „Złoty Dąb” w Hołczkowie

Źródło: facebook.pl

Przy Gminnym Ośrodku Kultury działa Zespół Wokalno-Taneczny Tyrawa Wołoska, kultywujący tradycje ludowe regionu.

Źródło: Gminny Ośrodek Kultury w Tyrawie Wołoskiej

Na terenie gminy Tyrawa Wołoska działa wielu twórców kultury, tworząc swoje unikalne dzieła znane ponadregionalnie. Są to między innymi:

- Prywatna Galeria Rzeźb „Pod Cichym Aniołem” Andrzeja Rzepki,
- Pracownia Ikon Lucyny i Macieja Gutowskich,

Sport

Sport w gminie Tyrawa Wołoska odgrywa ważną rolę w życiu mieszkańców. Sfera sportu i rekreacji jest obszarem działań szkoły podstawowej oraz stowarzyszeń i związków powstałych na terenie gminy.

Zadaniem klubów sportowych jest rozpowszechnianie kultury fizycznej, poprawienie lub wypracowanie kondycji fizycznej i psychicznej członków, rozwój stosunków międzyludzkich, jak również osiągnięcie wyników sportowych na wszelkich poziomach poprzez uczestnictwo doraźne. Gmina Tyrawa Wołoska wspiera i rozpowszechnia kulturę fizyczną między inny poprzez dotowanie funkcjonujących na terenie klubów, które dzięki corocznym dotacjom mogą realizować swoje cele. Na terenie gminy do końca 2021 roku działały 2 kluby sportowe, rozpowszechniające piłkę nożną jako grę zespołową: Ludowy Klub Sportowy „Tyrawa Wołoska”, promujący piłkę nożną, Klub sportowy „Orły Rozpucie” w Rozpuciu promujący ogólny rozwój fizyczny, oraz Uczniowski Klub Sportowy „Tyrawka” przy Szkole Podstawowej w Tyrawie Wołoskiej,

Baza obiektów sportowych na terenie gminy jest bardzo skromna. Stanowią ją sala sportowa przy Szkole Podstawowej w Tyrawie Wołoskiej oraz trawiaste boisko LKS „Tyrawa Wołoska” bez zaplecza socjalnego oraz trybun i oświetlenia. Przy pozostałości dworu Krajewskich funkcjonuje ogólnodostępna siłownia plenerowa oraz plac zabaw wraz z infrastrukturą rekreacyjną i boiskiem do piłki siatkowej. Podobne, ogólnodostępne instalacje, niekomercyjnej infrastruktury rekreacyjno-turystycznej,

obejmujące siłownię plenerową wraz z urządzeniami fitness, urządzeniami zabawowymi i elementy małej architektury – ławki, kosze na śmieci i oświetlenie solarne funkcjonują również w Hołuczku i Rakowie,

W bazie danych GUS brak jest danych na temat sfery sportowej w latach 2021- 2023 na terenie gminy.

5.2.6 Aktywność obywatelska

Kapitał społeczny w głównej mierze związany jest z aktywnością obywatelską mieszkańców, która mierzona jest liczbą organizacji pozarządowych, a więc fundacji, stowarzyszeń i innych organizacji społecznych na terenie Gminy, a także frekwencją mieszkańców gminy w wyborach i głosowaniach referendalnych.

Na terenie gminy Tyrawa Wołoska funkcjonuje 11 organizacji pozarządowych:

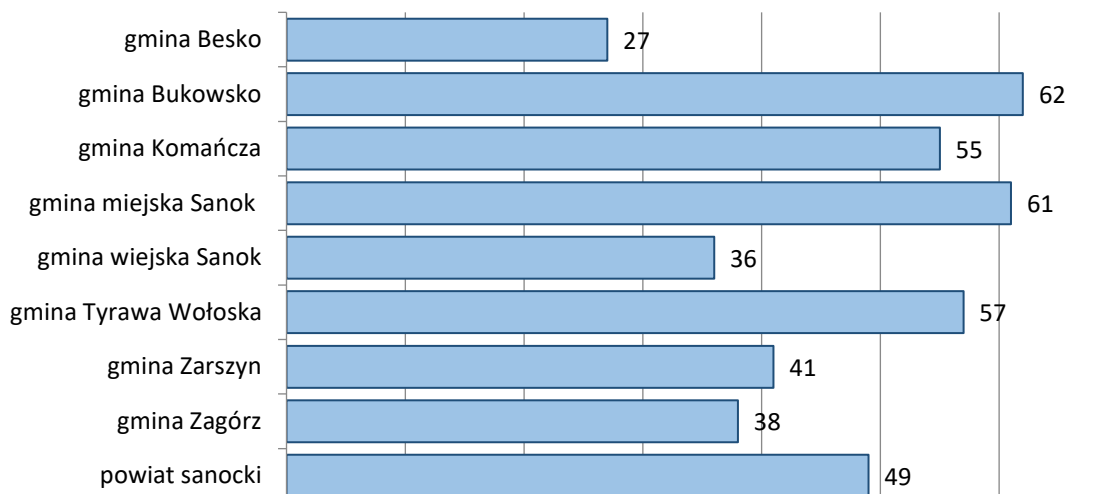
- Stowarzyszenie Społeczno – Kulturalne „U Podnóża Gór Słonnych” w Tyrawie Wołoskiej,
- Stowarzyszenie Bieszczadzkie Dziedzictwo Kultury w Rozpuciu,
- Bieszczadzki Uniwersytet Ludowy w Rozpuciu,
- Koło Gospodyń Wiejskich „Złoty Dąb” w Hołuczku,
- Koło Gospodyń Wiejskich o nazwie „Kalina” w Siemuszowej,
- Klub Sportowy „Orły” Rozpucie,
- Ochotnicza Straż Pożarna w Hołuczku,
- Ochotnicza Straż Pożarna w Rakowie,
- Ochotnicza Straż Pożarna w Rozpuciu,
- Ochotnicza Straż Pożarna w Siemuszowej,
- Ochotnicza Straż Pożarna w Tyrawie Wołoskiej,

Większość z funkcjonujących na terenie gminy organizacji pozarządowych skupia się m. in. na wspieraniu rozwoju gminy Tyrawa Wołoska, propagowaniu inicjatyw, ochronie środowiska przyrodniczego, a także organizowaniu działalności edukacyjnej, kultywowaniu tradycji i obyczajów oraz promocji gminy. Część organizacji stanowią ochotnicze straże pożarne, które oprócz prowadzenia działalności przeciwpożarowej i ratowniczej, prowadzą również działalność kulturalną i oświatową.

W przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców, w gminie Tyrawa Wołoska w roku 2022 funkcjonowało 57 organizacji pozarządowych, co dało jej czwarte miejsce w powiecie sanockim. Najmniej fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców funkcjonowało w gminie Besko – 27. Średnia dla powiatu sanockiego wyniosła natomiast 49.

Dane dotyczące liczby organizacji pozarządowych w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców w poszczególnych gminach powiatu sanockiego w 2022 roku, przedstawia poniższy wykres.

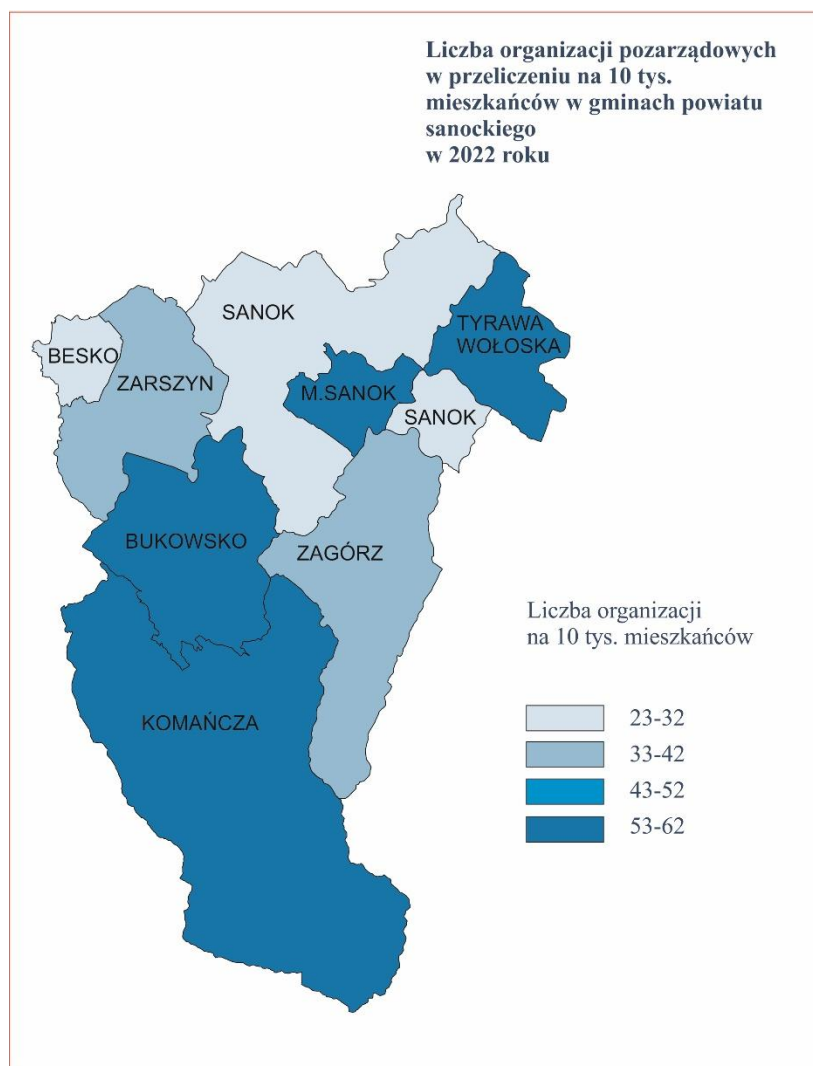
Wykres 10 Liczba organizacji pozarządowych w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców w gminach powiatu sanockiego w roku 2022

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Gmina Tyrawa Wołoska wchodzi również w skład Lokalnej Grupy Działania „Zielone Bieszczady”, obejmującej teren siedmiu gmin położonych na terenie powiatów: sanockiego, leskiego oraz bieszczadzkiego. Są to gminy Tyrawa Wołoska, Sanok, Ustrzyki Dolne, Czarna, Lutowiska, Solina i Olszanica.

Mapa 5 Liczba organizacji pozarządowych w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców w gminach powiatu sanockiego w roku 2022

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Zaangażowanie mieszkańców w sprawy obywatelskie przejawia się również we frekwencji wyborczej. Analizując wybory jakie miały miejsce w kraju na przestrzeni lat 2019-2020, tj. wybory do Parlamentu Europejskiego w 2019 roku, wybory Prezydenta RP w 2020 r., oraz wybory do Sejmu RP i Senatu RP w 2023 roku można zauważyć, że w gminie Tyrawa Wołoska frekwencja, w przypadku wyborów do Parlamentu Europejskiego, Wyborów Prezydenta RP i Wyborów do Sejmu i Senatu, kształtowała się na poziomie poniżej średniej dla powiatu sanockiego i województwa podkarpackiego. W Bazie Danych PKW nie było natomiast informacji o wynikach wyborów samorządowych. Wobec powyższego trudno wywnioskować o zaangażowaniu mieszkańców gminy w sprawy państwa na podstawie tego kryterium.

Frekwencję w gminach powiatu sanockiego w wyborach w latach 2019-2023, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 9 Dane dotyczące frekwencji w wyborach na terenie gmin powiatu sanockiego

Jednostka samorządu terytorialnego	Wybory samorządowe w 2018 r. – frekwencja [%]	Wybory do PE w 2019 r. – frekwencja [%]	Wybory Prezydenta RP w 2020 r. – frekwencja I tura/II tura [%]	Wybory do Sejmu i Senatu RP w 2023 – frekwencja [%]
gmina Besko	<i>b.d.</i>	36,36	59,28/63,54	63,89
gmina Bukowsko	<i>b.d.</i>	38,64	61,50/65,34	67,29
gmina Komańcza	45,02	30,24	48,51/54,07	58,27
gmina miejska Sanok	48,05	43,27	61,35/64,37	68,57
gmina wiejska Sanok	<i>b.d.</i>	41,64	60,30/63,08	66,46
gmina Tyrawa Wołoska	<i>b.d.</i>	32,22	56,96/59,46	60,18
gmina Zarszyn	48,27	39,39	59,00/62,90	64,26
gmina Zagórz	45,20	37,25	58,86/62,32	64,57
powiat sanocki	47,28	40,32	59,48/62,78	66,13
województwo podkarpackie	49,56	44,24	63,37/66,49	69,98

Źródło: Państwowa Komisja Wyborcza pkw.gov.pl

5.2.7 Bezpieczeństwo publiczne

Poczucie bezpieczeństwa mieszkańców gminy oraz niski stopień przestępczości są jednym z czynników świadczących o rozwoju i atrakcyjności gminy oraz często są jednym z aspektów atrakcyjności inwestycyjnej. Położenie komunikacyjne i atrakcyjność turystyczna regionu powodują, że sprawa bezpieczeństwa publicznego jest bardzo ważna tak dla mieszkańców, jak i dla innych znajdujących się tam osób. Przez teren gminy Tyrawa Wołoska prowadzi droga krajowa nr 28, nazywana „Trasą Karpacką”. Ma ona charakter drogi górskiej z dużą liczbą zakrętów, co wiąże się z mniejszym bezpieczeństwem i komfortem jazdy. Odznacza się natomiast dużymi walorami turystycznymi. Zaczyna się w Zatorze a jej koniec kończy się na przejściu granicznym z Ukrainą w Medyce. Droga biegnie na południu równolegle do linii kolei transwersalnej. Za bezpieczeństwo na terenie Gminy odpowiada Komenda Powiatowa Policji w Sanoku.

Duży wpływ na komfort życia mieszkańców ma rozbudowana struktura Ochotniczej Straży Pożarnej, która oprócz działalności mającej na celu zapobiegania pożarom oraz interwencji w wyniku ich powstania, bierze czynny udział w akcjach ratowniczych i zagrożeniach ekologicznych związanych z ochroną środowiska. W gminie Tyrawa Wołoska funkcjonują pięć jednostek ochotniczej straży pożarnej:

- Ochotnicza Straż Pożarna w Hołuczkowie,
- Ochotnicza Straż Pożarna w Rakowej,

- Ochotnicza Straż Pożarna w Rozpuciu,
- Ochotnicza Straż Pożarna w Siemuszowej,
- Ochotnicza Straż Pożarna w Tyrawie Wołoskiej,

OSP Tyrawa Wołoska włączona jest do Krajowego Systemu Ratowniczo-Gaśniczego, dzięki czemu jest wspomagana finansowo przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz ma możliwość pozyskiwania specjalistycznego sprzętu.

Wyszczególnienie występujących miejscowych zagrożeń według ich rodzajów oraz rodzajów zdarzeń, które były objęte działalnością jednostek ochrony przeciwpożarowej na przestrzeni lat 2018-2022 na terenie gminy, przedstawiają poniższe tabele.

Tabela 10 Miejscowe zagrożenia według rodzaju zagrożenia występujące na terenie gminy Tyrawa Wołoska na przestrzeni lat 2018-2022

Rodzaj zagrożenia	Liczba występujących zagrożeń				
	2018	2019	2020	2021	2022
silne wiatry	5	1	5	3	1
opady śniegu	4	0	0	2	0
opady deszczu	10	2	33	2	3
w komunikacji	3	8	4	4	2
medyczne	2	3	7	4	2
inne	10	7	33	6	5
ogółem	34	21	82	21	13

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Tabela 11 Działania ratownicze podejmowane przez OSP na terenie gminy Tyrawa Wołoska na przestrzeni lat 2018-2022

Rodzaj zdarzenia	Liczba zdarzeń				
	2018	2019	2020	2021	2022
pożary	13	6	13	7	9
miejscowe zagrożenia	38	32	60	40	26
fałszywe alarmy	2	1	0	0	0
zdarzenia ogółem	53	39	73	47	35

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Jak wynika z przedstawionych powyżej danych, w 2022 roku liczba występujących zagrożeń w stosunku do lat poprzednich zdecydowanie uległa zmniejszeniu.

Teren gminy Tyrawa Wołoska i powiatu sanockiego, obejmuje swoim działaniem jednostka ratowniczo-gaśnicza Komendy Powiatowej Państwowej Straży Pożarnej w Sanoku.

Za bezpieczeństwo publiczne na terenie gminy odpowiada Powiatowa Komenda Policji w Sanoku, Posterunek Policji Gmin Sanok i Tyrawa Wołoska, która posiada Punkt Przyjęć Dzielnicowego rejonu nr 11 mieszczący się w Budynku Urzędu Gminy Tyrawa Wołoska.

5.3 Strefa gospodarcza

5.3.1 Rynek pracy i bezrobocie

Rynek pracy

Jednym z czynników określających stan gospodarki, a także jej potencjał jest rynek pracy. Zasadniczy wpływ na rynek pracy na danym obszarze mają zarówno występująca tu liczba osób w wieku produkcyjnym, jak i ilość dostępnych miejsc pracy, które kształtują podaż i popyt pracy. Nierównowaga pomiędzy popytem, a podażą pracy wpływa z kolei na poziom bezrobocia.

Jak wspomniano powyżej, podaż pracy kształtowana jest przez liczbę osób w wieku produkcyjnym. Wiek produkcyjny określamy jako wiek zdolności do pracy, tj. w przypadku mężczyzn jest to grupa w wieku 18-64 lat, z kolei w przypadku kobiet – 18-59 lat. W ramach wieku produkcyjnego możemy jeszcze wyróżnić wiek mobilny, który dotyczy osób w wieku od 18 do 44 roku życia bez względu na płeć, zdolnych i gotowych do ewentualnego przekwalifikowania się oraz zmiany stanowiska lub pracy, a także wiek niemobilny, który obejmuje mężczyzn w wieku od 45 do 64 lat oraz kobiety w wieku od 45 do 59 lat.

Jak przedstawiono już we wcześniejszej części niniejszego opracowania – w podrozdziale 5.2.1. *Sytuacja demograficzna*, zgodnie z danymi GUS, w roku 2022, gminę Tyrawa Wołoska zamieszkiwało 1 199 osób w wieku produkcyjnym, co stanowiło 61,9 % ogółu ludności na tym obszarze. W stosunku do roku 2018, liczba osób w wieku produkcyjnym zmniejszyła się o 88 osób.

Liczba osób w wieku mobilnym w 2022 roku wyniosła natomiast 727, co stanowiło 60,6 % liczby osób w wieku produkcyjnym oraz 37,4 % liczby mieszkańców gminy ogółem. W stosunku do roku 2018, liczba ta zmniejszyła się o 110. Zarówno w roku 2018, jak i w roku 2022, w liczbie ludności w wieku mobilnym większość stanowili mężczyźni, których liczba wyniosła odpowiednio 422 w 2018 roku i 375 w 2022 roku.

Gmina Tyrawa Wołoska jest gminą typowo wiejską i na jej terenie nie funkcjonują większe zakłady produkcyjne, a znaczna część mieszkańców ukierunkowana jest na działalność związaną z usługami oraz handel. Pracodawcami na terenie gminy dającymi możliwość zatrudnienia są m. in. warsztaty samochodowe, lokalne firmy budowlane, sklepy spożywczo-przemysłowe w poszczególnych miejscowościach, hotele i lokale gastronomiczne, a także Urząd Gminy Tyrawa Wołoska wraz z gminnymi jednostkami organizacyjnymi, takimi jak m. in. placówki oświatowe i Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej oraz zakłady związane z przetwórstwem drewna oraz Zakłady Usług Leśnych.

Analizując dane dotyczące liczby osób pracujących na terenie gminy można zauważyć nieznacznie większą liczbę osób pracujących w 2021 roku niż w roku 2017 (o 17). Na przestrzeni lat 2017-2021 nie występowała jednolita tendencja w kwestii liczby osób pracujących, naprzemiennie występowały natomiast wzrosty lub spadki tej liczby. W okresie tym nastąpił wzrost liczby pracujących na terenie gminy kobiet – o 24 oraz spadek liczby pracujących mężczyzn – o 7. Dane w tej kwestii zostały przedstawione w poniższej tabeli. Na dzień tworzenia dokumentu brak było danych za rok 2022 w bazie BDL.

Tabela 12 Pracujący na terenie gminy Tyrawa Wołoska 2017 – 2021^{*)}

Lata	Ogółem	w tym mężczyźni	w tym kobiety	Pracujący na 1000 ludności ogółem	Pracujący na 1000 ludności w wieku produkcyjnym
2017	232	140	92	118	182,5
2018	229	134	95	115	177,9
2019	247	134	113	125	194,8
2020	224	113	111	113	181,8
2021	249	133	116	128	205,1

^{*)} brak danych GUS za 2022r. w dniu opracowywania dokumentu

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Biorąc pod uwagę wskaźniki dotyczące rynku pracy w zakresie liczby pracujących na 1000 ludności oraz pracujących na 1000 ludności w wieku produkcyjnym dla poszczególnych gmin powiatu sanockiego w 2022 r., wartości tych wskaźników dla gminy Tyrawa Wołoska przedstawiają się niekorzystnie na tle pozostałych gmin, znacznie poniżej średniej dla powiatu sanockiego, co świadczy o niskim stopniu rozwoju lokalnego rynku pracy. Wartość wskaźnika pracujących na 1000 ludności wyniosła w gminie Tyrawa Wołoska – 128, a wskaźnika pracujących na 1000 ludności w wieku produkcyjnym – 205,1, natomiast dla powiatu sanockiego – odpowiednio 238 i 404,1.

Gminę Tyrawa Wołoska wyprzedzają w tym zakresie gmina miejska Sanok, gmina wiejska Komańcza oraz gmina miejsko-wiejska Zagórz.

Dane dotyczące wskaźników pracujących na 1000 ludności w poszczególnych gminach powiatu sanockiego w 2021 roku, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 13 Wskaźniki pracujących na 1000 ludności w poszczególnych gminach powiatu sanockiego w 2021 roku^{*)}

Gmina	Pracujący na 1000 ludności	Pracujący na 1000 ludności w wieku produkcyjnym
gmina Besko	118	198,3
gmina Bukowsko	84	142,9
gmina Komańcza	233	382,1
gmina miejska Sanok	447	776,8
gmina wiejska Sanok	60	99,6
gmina Tyrawa Wołoska	128	205,1
gmina Zarszyn	73	122,7
gmina Zagórz	159	265,3
powiat sanocki	238	404,1

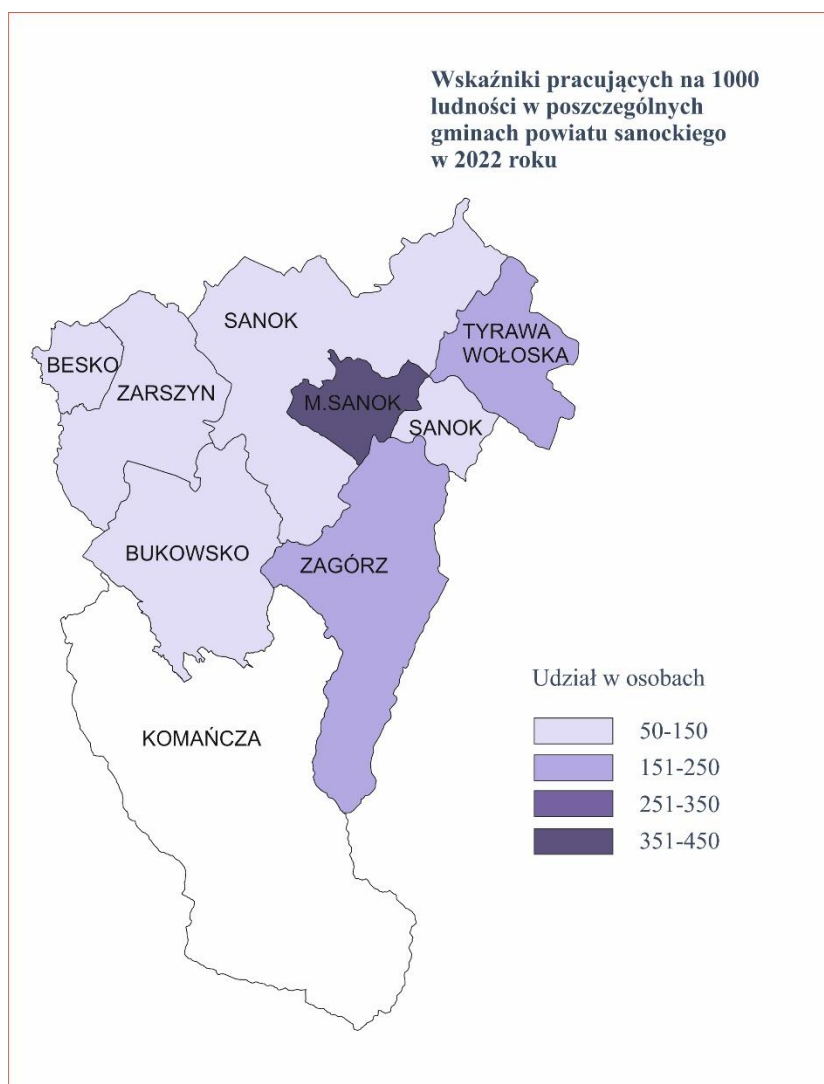
^{*)} brak danych GUS za 2022r. w dniu opracowywania dokumentu

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Wskazane powyżej dane dotyczące liczby osób pracujących w poszczególnych gminach dotyczą podmiotów gospodarki narodowej o liczbie pracujących 10 i więcej osób oraz jednostek sfery budżetowej niezależnie od liczby pracowników. Dane nie obejmują z kolei osób pracujących w jednostkach budżetowych działających w zakresie obrony narodowej i bezpieczeństwa publicznego,

osób pracujących w gospodarstwach indywidualnych w rolnictwie, duchownych oraz pracujących w fundacjach, stowarzyszeniach i innych organizacjach społecznych.

Mapa 6 Wskaźnik pracujących na 1000 ludności w poszczególnych gminach powiatu sanockiego w 2022 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Bezrobocie

Jak wcześniej wspomniano, gdy liczba osób w wieku produkcyjnym na danym obszarze przewyższa liczbę miejsc pracy, możemy mieć do czynienia ze zjawiskiem bezrobocia. Jest to zjawisko, które ma duży wpływ na sytuację społeczno-gospodarczą dla danego obszaru. Według danych GUS, na koniec 2022 roku na terenie gminy Tyrawa Wołoska zarejestrowane były 79 osoby bezrobotne, a w stosunku do roku 2018, liczba ta zwiększyła się o 7 osób. Na przestrzeni lat 2018 - 2022, występowała naprzemiennie tendencja spadkowa i wzrostowa, jeśli chodzi o liczbę osób bezrobotnych.

Dane dotyczące liczby zarejestrowanych bezrobotnych w gminie Tyrawa Wołoska na przestrzeni lat 2018-2022, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 14 Liczba zarejestrowanych bezrobotnych w gminie Tyrawa Wołoska w latach 2018 - 2022

Lata	Bezrobotni ogółem	W tym kobiety	W tym do 30 roku życia	W tym powyżej 50 roku życia	Osoby długotrwale bezrobotne
2018	72	41	24	13	33
2019	66	32	24	16	26
2020	66	37	25	17	33
2021	66	37	25	16	32
2022	79	46	26	22	41

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Jak przedstawia powyższa tabela, osoby długotrwale bezrobotne stanowiły w 2022 roku 51,9 % ogółu zarejestrowanych bezrobotnych. Najwięcej osób bezrobotnych było w wieku osoby w wieku do 30 roku życia – 26 osób, tj. 32,9 % ogółu bezrobotnych, natomiast od 31 do 50 lat roku życia stanowili 27,8 % ogółu bezrobotnych.

Udział zarejestrowanych osób bezrobotnych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym na koniec 2022 roku według danych GUS wyniósł na terenie gminy 6,6%, powiększając się w stosunku do roku 2018 roku o 1,0 %. Zmniejszył się przy tym udział zarejestrowanych bezrobotnych kobiet oraz zwiększył udział mężczyzn. Wartość udziału zarejestrowanych osób bezrobotnych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym w gminie Tyrawa Wołoska była w 2022 roku wyższa niż średnia dla powiatu sanockiego – o 1,6 %.

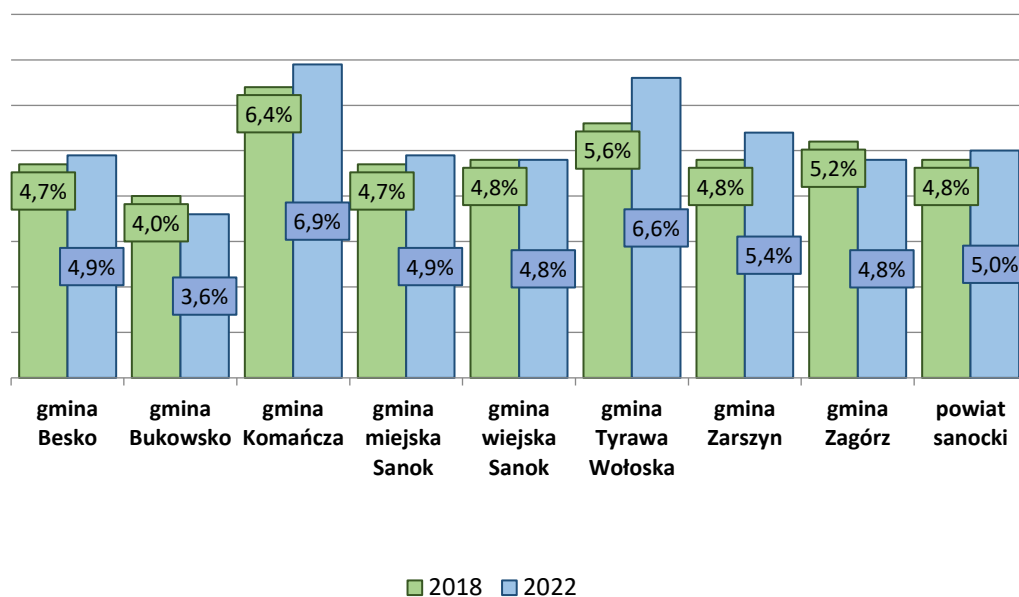
Udział zarejestrowanych bezrobotnych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym w gminie Tyrawa Wołoska na tle powiatu sanockiego w 2018 i 2022 roku, przedstawiają poniższa tabela oraz wykres.

Tabela 15 Udział zarejestrowanych bezrobotnych mieszkańców gminy Tyrawa Wołoska w liczbie ludności w wieku produkcyjnym na tle powiatu sanockiego według płci

Jednostka terytorialna	ogółem %		kobiety %		mężczyźni %	
	2018	2022	2018	2022	2018	2022
gmina Tyrawa Wołoska	5,6	6,6	5,0	8,5	4,4	5,0
powiat sanocki	4,8	5,0	5,5	5,3	4,3	4,7

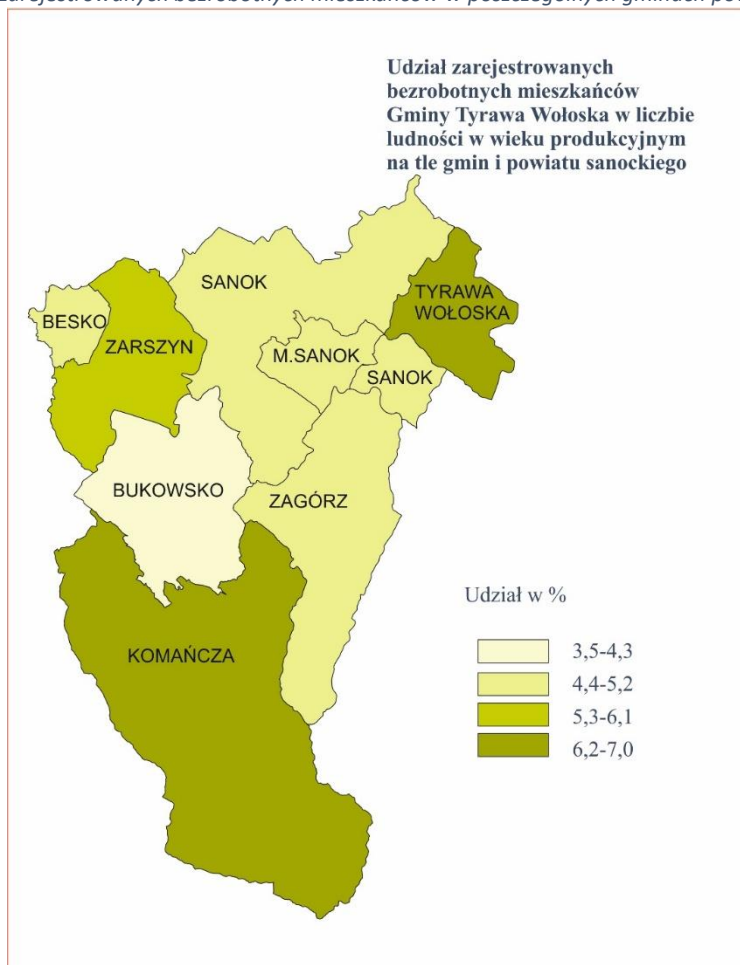
Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Wykres 11 Udział zarejestrowanych bezrobotnych mieszkańców gminy Tyrawa Wołoska w liczbie ludności w wieku produkcyjnym na tle gmin i powiatu sanockiego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Mapa 7 Udział zarejestrowanych bezrobotnych mieszkańców w poszczególnych gminach powiatu sanockiego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Powyższe dane pokazują, że na tle pozostałych gmin powiatu sanockiego, gmina Tyrawa Wołoska w 2022 roku posiadała jeden z największy odsetek zarejestrowanych osób bezrobotnych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym. Wyprzedza ją tylko gmina Komańcza. Może to świadczyć o nie najlepszej sytuacji gospodarczej na terenie gminy oraz problemie w kwestii zapewnienia możliwości zatrudnienia. Ważnym zagadnieniem jest również zjawisko bezrobocia ukrytego, tj. pozostawanie bez pracy i nierejestrowanie się jako osoba bezrobotna, a także zjawisko „szarej strefy”, tj. nielegalne zatrudnienie, bez opłacania składek oraz podatku dochodowego.

Zmniejszenie bezrobocia wymaga zdecydowanych działań powiatowych urzędów pracy, centrów doradztwa zawodowego oraz kształcenia ustawicznego. Ważne w tej kwestii jest również dopasowanie szkolnictwa zawodowego do potrzeb lokalnych pracodawców, co pomoże zniwelować braki wykwalifikowanych pracowników na lokalnym rynku pracy. Teren gminy Tyrawa Wołoska znajduje się we właściwości Powiatowego Urzędu Pracy w Sanoku.

5.3.2 Przedsiębiorczość i rolnictwo

Przedsiębiorczość

Sytuacja gospodarcza danego obszaru wiąże się w dużej mierze ze zjawiskiem przedsiębiorczości. Przedsiębiorczość można definiować jako skłonność do tworzenia nowych przedsiębiorstw lub innych form prowadzenia działalności gospodarczej, a także jako aktywność do rozwijania już istniejących, poprzez realizację różnego rodzaju inwestycji. Stopień rozwoju przedsiębiorczości na danym obszarze wynika przede wszystkim z liczby podmiotów gospodarki narodowej, do których zalicza się osoby prawne, jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej oraz osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą. Podmioty te zobowiązane są do rejestracji w odpowiednim rejestrze, w tym również w Krajowym Rejestrze Urzędowym Podmiotów Gospodarki Narodowej (rejestr REGON), który prowadzi Prezes Głównego Urzędu Statystycznego.

W ostatnich latach zarówno w gminie Tyrawa Wołoska, jak i w innych gminach powiatu sanockiego, obserwuje się pozytywne zjawisko rozwoju przedsiębiorczości, a co za tym idzie wzrost liczby podmiotów gospodarczych. Według danych Głównego Urzędu Statystycznego na terenie gminy na koniec 2022 roku zarejestrowane były 125 podmioty gospodarki narodowej, co klasuje ją na ostatnim miejscu w powiecie sanockim. Od 2018 roku liczba podmiotów gospodarczych w gminie Tyrawa Wołoska wzrosła o 22 tj. o 21,4 %, co było drugim wynikiem w powiecie, jeśli chodzi o przyrost liczby podmiotów gospodarczych w stosunku do ich liczby w 2018r.

Dane dotyczące liczby podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych w rejestrze REGON na terenie gmin powiatu sanockiego w roku 2018 oraz 2022 w podziale na sektor publiczny i sektor prywatny, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 16 Liczba podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych na terenie gmin powiatu sanockiego w 2018 i 2022 roku

Gmina	Ogółem*			Sektor publiczny		Sektor prywatny	
	2018	2022	Wzrost w %	2018	2022	2018	2022
gmina Besko	292	325	11,3	8	9	284	316

gmina Bukowsko	434	502	15,7	15	15	419	486
gmina Tyrawa Wołoska	329	354	7,6	13	13	314	338
gmina miejska Sanok	3 638	3 902	7,3	136	136	3 481	3 735
gmina wiejska Sanok	1 015	1 284	26,5	22	23	990	1 258
gmina Tyrawa Wołoska	103	125	21,4	7	6	95	118
gmina Zarszyn	516	587	13,8	21	25	495	561
gmina Zagórz	869	971	11,7	21	20	843	948
powiat sanocki	7 196	8 050	11,9	243	247	6 921	7 760

* W BDL nie są prezentowane wszystkie formy prawne podmiotów, dlatego dane liczbowe w zestawieniu nie sumują się na sektor ogółem.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Rozwój przedsiębiorczości na terenie gminy Tyrawa Wołoska dotyczy głównie sektora prywatnego, w którym liczba podmiotów w latach 2018 – 2022 wzrosła o 23 i wyniosła na koniec 2022 roku 118. Jak wynika z przedstawionych powyżej danych, zjawisko zwiększającej się liczby podmiotów gospodarczych w sektorze prywatnym dotyczy całego powiatu sanockiego, a największe wzrosty, jeśli chodzi o tą liczbę odnotowały: gmina wiejska Sanok (wzrost o 268 podmiotów).

W sektorze prywatnym, w ramach podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych w rejestrze REGON, Główny Urząd Statystyczny wyszczególnia osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą, spółki handlowe, w tym również spółki handlowe z udziałem kapitału zagranicznego, spółdzielnie, fundacje oraz stowarzyszenia i organizacje społeczne. Zdecydowaną większość podmiotów gospodarczych w gminie stanowią osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą, zarejestrowane w Centralnej Ewidencji i Informacji o Działalności Gospodarczej, których liczba w 2022 roku wyniosła 96, tj. 81,3 % ogółu podmiotów sektora prywatnego. Ich liczba w stosunku do roku 2018 zwiększyła się o 22.

Dane dotyczące rodzajów podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych na terenie gminy Tyrawa Wołoska w 2018 i 2022 roku przedstawia poniższa tabela.

Tabela 17 Rodzaje podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych na terenie gminy Tyrawa Wołoska w 2018 i 2022 roku

Rodzaje podmiotów		2018	2022
Sektor publiczny	Państwowe i samorządowe jednostki prawa budżetowego	4	3
	Nieokreślone formy prawne	3	3
Sektor prywatny	Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą	74	96
	Spółki handlowe	4	5
	Spółki handlowe z udziałem kapitału zagranicznego	1	1
	Spółdzielnie	0	0
	Fundacje	0	0
	Stowarzyszenia i organizacje społeczne	9	11
	Nieokreślone formy prawne	8	6

* W BDL nie są prezentowane wszystkie formy prawne podmiotów, dlatego dane liczbowe w zestawieniu nie sumują się na sektor ogółem. Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Najwięcej zarejestrowanych na terenie gminy Tyrawa Wołoska podmiotów gospodarczych w 2022 roku, zgodnie z Polską Klasyfikacją Działalności (PKD) wykonywało działalność gospodarczą według sekcji F (budownictwo) – 29 podmioty (23,2 % ogółu podmiotów) oraz sekcji A (rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo) i C (przetwórstwo przemysłowe) – po 14 podmiotów (każdy z nich po 11,2 % ogółu podmiotów). Na przestrzeni lat 2018-2022 największy wzrost liczby podmiotów wystąpił w sekcji F – o 12 podmiotów.

W kontekście rozwoju turystyki, istotną kwestią jest liczba podmiotów prowadzących działalność w zakresie zakwaterowania i gastronomii. Na przestrzeni lat 2018-2022 liczba podmiotów świadczących tego typu usługi na terenie gminy wzrosła o 2, tj. o 40,0 %, w 2022 roku osiągając wartość 7, co stanowiło 5,6 % wszystkich podmiotów zarejestrowanych na tym obszarze. W tym samym okresie czasu, bez zmian pozostała ilość podmiotów z zakresu działalności R -związana z kulturą, rozrywką i rekreacją.

Dane dotyczące podmiotów gospodarki narodowej według sekcji PKD oraz sektorów własnościowych zarejestrowanych na terenie gminy Tyrawa Wołoska w 2018 i 2022 roku, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 18 Podmioty gospodarki narodowej wg sekcji PKD oraz sektorów własnościowych zarejestrowane na terenie gminy Tyrawa Wołoska w 2018 i 2022 roku

Sekcja PKD	Wyszczególnienie	Ogółem*		Sektor publiczny*		Sektor prywatny*	
		2018	2022	2018	2022	2018	2022
A	Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo	15	14	0	0	15	14
B	Górnictwo i wydobywanie	0	0	0	0	0	0
C	Przetwórstwo przemysłowe	11	14	0	0	11	14
D	Wytwarzanie i zaopatrywanie w energię elektryczną, gaz, parę wodną, gorącą wodę i powietrze do układów klimatyzacyjnych	1	1	0	0	1	1
E	Dostawa wody; gospodarowanie ściekami i odpadami oraz działalność związana z rekultywacją	0	0	0	0	0	0
F	Budownictwo	17	29	0	0	17	29
G	Handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych, włączając motocykle	10	11	0	0	10	11
H	Transport i gospodarka magazynowa	5	5	0	0	5	5
I	Działalność związana z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi	5	7	0	0	5	7
J	Informacja i komunikacja	5	6	0	0	5	6
K	Działalność finansowa i ubezpieczeniowa	0	1	0	0	0	1
L	Działalność związana z obsługą rynku nieruchomości	1	1	0	0	1	1

M	Działalność profesjonalna, naukowa i techniczna	2	1	1	0	1	1
N	Działalność w zakresie usług administrowania i działalność wspierająca	0	2	0	0	0	2
O	Administracja publiczna i obrona narodowa; obowiązkowe zabezpieczenia społeczne	7	7	2	2	5	5
P	Edukacja	1	3	1	1	0	2
Q	Opieka zdrowotna i pomoc społeczna	7	6	1	1	6	5
R	Działalność związana z kulturą, rozrywką i rekreacją	4	4	2	2	2	2
S, T	Pozostała działalność usługowa; Gospodarstwa domowe zatrudniające pracowników, gospodarstwa domowe produkujące wyroby i świadczące usługi na własne potrzeby	11	11	0	0	11	11
U	Organizacje i zespoły eksterytorialne	0	0	0	0	0	0
Razem		103	125	7	6	95	118

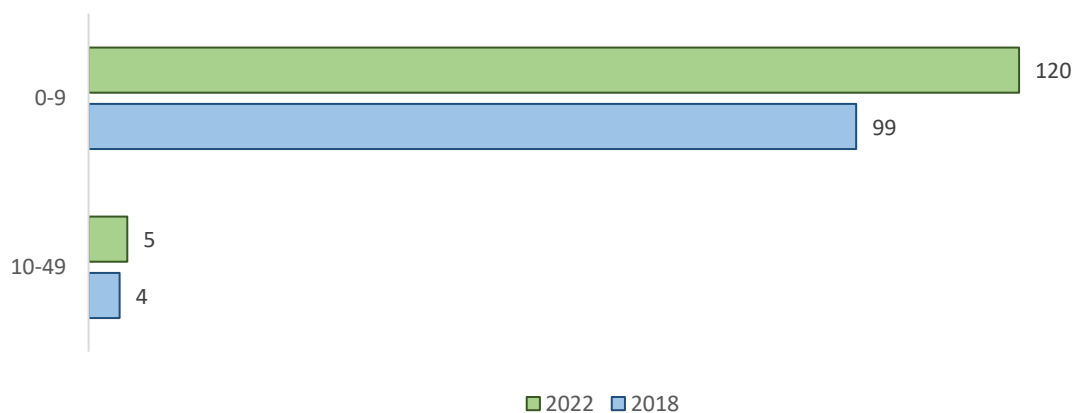
* W związku z wprowadzonymi od 1 grudnia 2014 r. zmianami przepisów prawnych regulujących sposób zasilania rejestru REGON informacjami o podmiotach podlegających wpisowi do Krajowego Rejestru Sądowego, od danych według stanu na 31 grudnia 2014 r. istnieje możliwość wystąpienia w rejestrze REGON niewypełnionych pozycji dotyczących przewidywanej liczby pracujących, adresu siedziby, rodzaju przeważającej działalności oraz formy własności. W związku z powyższym dane naliczone z rejestru REGON według ww. informacji mogą nie sumować się na liczbę ogółem.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Największą część działających na terenie gminy Tyrawa Wołoska podmiotów gospodarczych stanowiły w 2022 roku mikroprzedsiębiorstwa, zatrudniające do 9 osób – 120 podmiotów, co stanowiło 96,0 % % wszystkich podmiotów. Na przestrzeni lat 2018-2022 liczba mikroprzedsiębiorstw zwiększyła się o 21. W tym okresie na terenie gminy nie występowały przedsiębiorstwa zatrudniające powyżej 50 osób.

Dane dotyczące liczby podmiotów gospodarki narodowej według klas wielkości w 2018 oraz 2022 roku na terenie gminy przedstawia poniższy wykres.

Wykres 12 Podmioty gospodarki narodowej wg klas wielkości na terenie gminy Tyrawa Wołoska w 2018 i 2022 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

O pozytywnym rozwoju przedsiębiorczości na terenie gminy Tyrawa Wołoska świadczą również wskaźniki dotyczące podmiotów gospodarki narodowej, opracowane przez Główny Urząd Statystyczny. Analizując poszczególne wskaźniki, które zaprezentowane zostały w poniższej tabeli, można w większości zauważyć ich wzrost, a spadek przy wskaźnikach udziału podmiotów wyrejestrowanych w ogólnej liczbie podmiotów wpisanych do rejestru REGON, udziału fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych w ogólnej liczbie podmiotów gospodarki narodowej oraz w niewielkim stopniu udziału osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą w liczbie podmiotów gospodarki narodowej ogółem. Porównując natomiast wartości wskaźników dotyczących podmiotów gospodarki narodowej dla gminy Tyrawa Wołoska z wartościami dla powiatu sanockiego zauważyć można, że są one w większości niższe, co wskazuje, że rozwój przedsiębiorczości w gminie przebiega znacznie wolniej niż w innych gminach tegoż powiatu.

Wartości wskaźników dotyczących podmiotów gospodarki narodowej dla obszaru gminy Tyrawa Wołoska i powiatu sanockiego w roku 2018 i 2022, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 19 Wskaźniki dotyczące podmiotów gospodarki narodowej dla obszaru gminy Tyrawa Wołoska i powiatu sanockiego za lata 2018 i 2022

Wskaźnik	gmina Tyrawa Wołoska		powiat sanocki	
	2018	2022	2018	2022
Podmioty wpisane do rejestru REGON na 1000 ludności	52	65	76	89
Podmioty na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym	80,0	104,3	123,3	152,2
Jednostki nowo zarejestrowane w rejestrze REGON na 1000 ludności	8,64	5,65	6,73	6,29
Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą na 1000 ludności	37	50	56	67
Fundacje, stowarzyszenia i organizacje społeczne na 1000 mieszkańców	4,51	5,68	4,17	4,87
Udział podmiotów wyrejestrowanych w ogólnej liczbie podmiotów wpisanych do rejestru REGON (%)	11,7	8,0	6,7	4,8
Udział osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą w liczbie podmiotów gospodarki narodowej ogółem (%)	96,1	96,0	74,1	74,7
Udział fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych w ogólnej liczbie podmiotów gospodarki narodowej (%)	8,7	8,8	5,5	5,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Rolnictwo

W strukturze użytkowania ziemi w gminie Tyrawa Wołoska użytki rolne stanowią ok. 21,2 % powierzchni ogólnej gminy, natomiast ok. 59,1 % powierzchni stanowią grunty leśne. Wobec braku przemysłu, rolnictwo pełni główną rolę w strukturze gospodarki na terenie gminy.

W obrębie gminy Tyrawa Wołoska występują różne typy gleb. Na terenie gminy przeważają gleby brunatne zaliczane do klas IVa-IVb – są to gleby średniej jakości. Występują tu także gleby zaliczane do klas V i VI, które są glebami słabymi, ubogimi w składniki pokarmowe. Gleby klas III zajmują minimalne powierzchnie i występują przeważnie w dolinach rzecznych i na niżej położonych stokach.

Podstawowych informacji na temat rolnictwa, w tym liczby i powierzchni gospodarstw rolnych, dostarczają przeprowadzane co 10 lat powszechne spisy rolne. Ostatni taki spis przeprowadzony został w terminie od 1 września do 30 listopada 2020 r., według stanu na dzień 1 czerwca 2020 r. Jego podstawowym celem było dostarczenie informacji na potrzeby realizacji Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej, a także i na potrzeby krajowych baz danych. Badaniem zostały objęte gospodarstwa rolne, których użytkownikami były osoby fizyczne (gospodarstwa indywidualne), osoby prawne oraz jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej.

Zgodnie z opublikowanymi wynikami Powszechnego Spisu Rolnego 2020, na terenie gminy Tyrawa Wołoska w 2020 roku znajdowały się 336 gospodarstwa rolne o łącznej powierzchni 2 123,33 ha, z czego 1 470,97 ha (69,3 %) stanowiły użytki rolne. Największą część tych gospodarstw stanowiły gospodarstwa rolne o powierzchni użytków rolnych w grupie „1-5 ha” – ich liczba wyniosła 238 (70,8 % ogółu gospodarstw rolnych), zajmując przy tym powierzchnię 1 009,61 ha (47,5 % powierzchni gospodarstw rolnych ogółem).

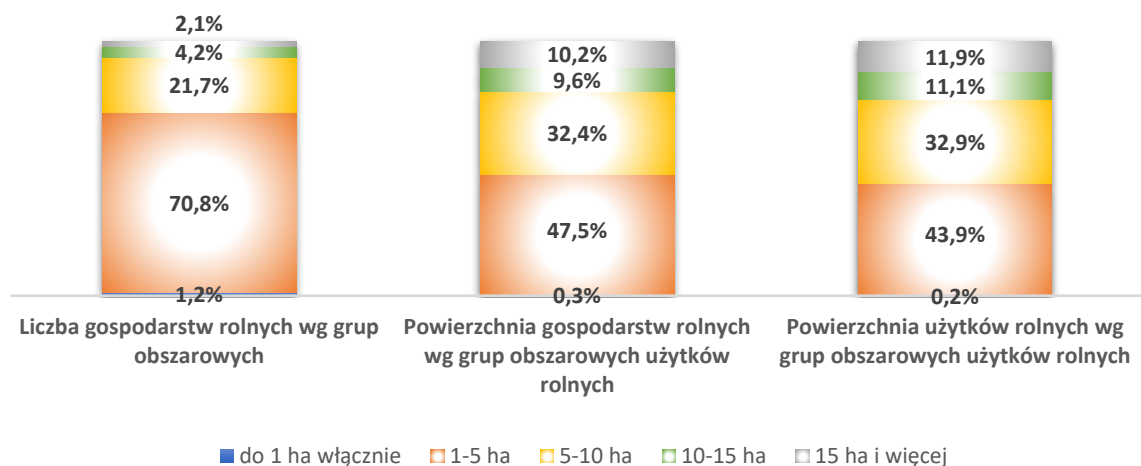
Liczbę gospodarstw rolnych, ich powierzchnię oraz powierzchnię użytków rolnych wchodzących w skład tych gospodarstw w gminie Tyrawa Wołoska, według wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2020, przedstawiają poniższa tabela oraz wykres.

Tabela 20 Liczba gospodarstw rolnych według grup obszarowych, ich powierzchnia oraz powierzchnia użytków rolnych wchodzących w skład tych gospodarstw na terenie gminy Tyrawa Wołoska

Wyszczególnienie	Liczba gospodarstw rolnych według grup obszarowych użytków rolnych	Powierzchnia gospodarstw rolnych według grup obszarowych użytków rolnych (w ha)	Powierzchnia użytków rolnych według grup obszarowych użytków rolnych (w ha)
Gospodarstwa rolne ogółem	336	2 123,33	1 470,97
do 1 ha włącznie	4	6,33	3,35
1-5 ha	238	1 009,61	645,52
5-10 ha	73	686,49	484,56
10-15 ha	14	203,62	162,54
15 ha i więcej	7	217,28	175,00

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników wstępnych Powszechnego Spisu Rolnego 2020

Wykres 13 Liczba gospodarstw rolnych według grup obszarowych, ich powierzchnia oraz powierzchnia użytków rolnych wchodzących w skład tych gospodarstw na terenie gminy Tyrawa Wołoska

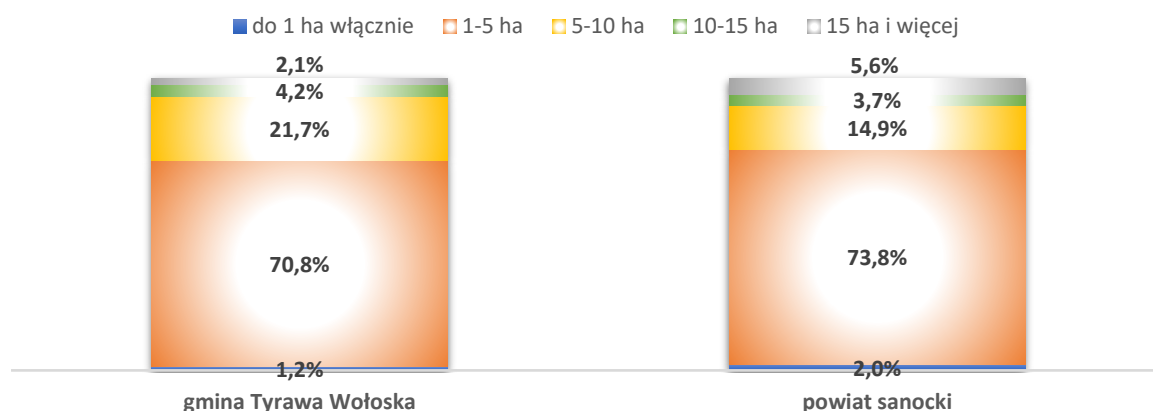
Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników wstępnych Powszechnego Spisu Rolnego 2020

Liczba gospodarstw rolnych, znajdujących się na terenie gminy Tyrawa Wołoska stanowiła 5,9 % liczby gospodarstw rolnych ogółem w powiecie sanockim, natomiast ich powierzchnia – 5,1 % powierzchni gospodarstw ogółem w powiecie. Biorąc pod uwagę liczbę gospodarstw rolnych w poszczególnych grupach obszarowych oraz ich powierzchnię, zarówno na terenie gminy, jak i ogółem w powiecie, struktura gospodarstw wygląda odmiennie – w gminie najwięcej gospodarstw występuje w grupie obszarowej „1-5 ha”, i one zajmują najwięcej jej powierzchni, natomiast w powiecie, mimo podobnej dominacji liczby gospodarstw z przedziału „1-5 ha”, najwięcej powierzchni zajmują gospodarstwa powyżej 15 ha, co świadczy o stosunkowo dużym rozdrobnieniu gospodarstw rolnych w gminie.

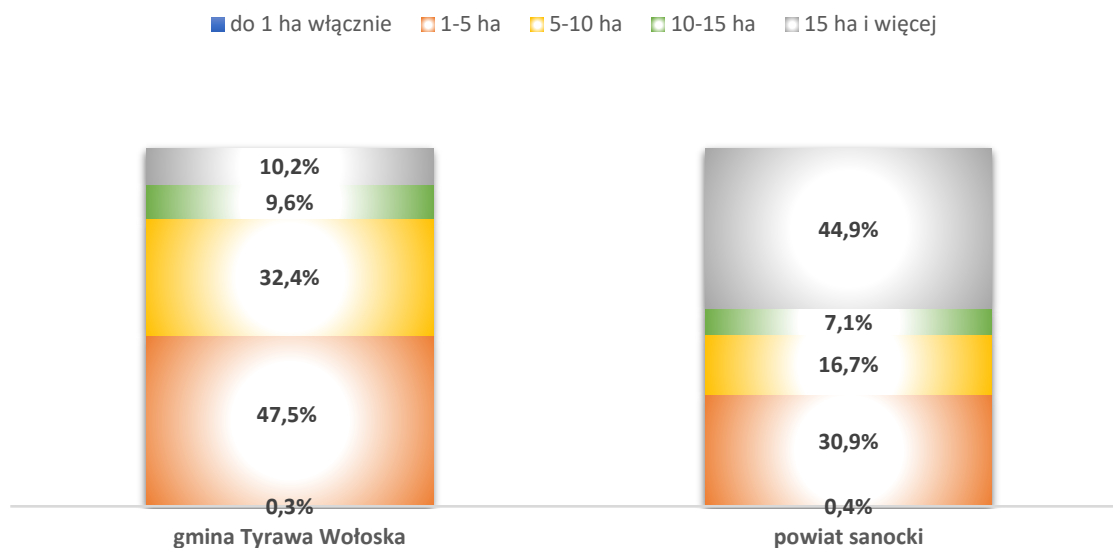
Dane dotyczące liczby gospodarstw rolnych według grup obszarowych oraz ich powierzchni według grup obszarowych użytków rolnych na terenie gminy Tyrawa Wołoska oraz w powiecie sanockim, przedstawia poniższy wykres.

Wykres 14 Liczba gospodarstw rolnych według grup obszarowych oraz ich powierzchnia według grup obszarowych użytków rolnych na terenie gminy Tyrawa Wołoska oraz powiatu sanockiego

Liczba gospodarstw rolnych wg grup obszarowych użytków rolnych

Powierzchnia gospodarstw rolnych według grup obszarowych użytków rolnych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników wstępnych Powszechnego Spisu Rolnego 2020

Średnia powierzchnia gruntów gospodarstw rolnych na terenie gminy Tyrawa Wołoska wynosiła 6,31 ha, natomiast średnia powierzchnia użytków rolnych wchodzących w skład tych gospodarstw – 4,38 ha. Wartości te kształtowały się poniżej średniej dla powiatu sanockiego, gdzie wynosiły odpowiednio 7,4 ha i 6,2 ha. W kwestii użytkowania gruntów, użytki rolne stanowiły 69,3 % powierzchni gospodarstw rolnych, znajdujących się na terenie gminy. 97,1 % tych użytków stanowiły użytki rolne w dobrej kulturze rolnej, tzn. grunty wykorzystywane rolniczo, na których stosowane są zabiegi uprawne i mogą kwalifikować do otrzymania dopłat obszarowych. Pod zasiewami znalazło się z kolei zaledwie 9,6 % powierzchni użytków rolnych. W strukturze użytkowania gruntów, z tego względu przeważały zboża, które stanowiły 6,9 % powierzchni użytków rolnych ogółem.

Biorąc pod uwagę liczbę pracujących w gospodarstwach rolnych, na terenie gminy Tyrawa Wołoska (w roku przeprowadzania spisu rolnego) pracowało łącznie 688 osób, tj. ok. 34,8 % ogółu mieszkańców gminy, z tego 386 mężczyzn oraz 302 kobiety. Według źródeł dochodów, najwięcej gospodarstw rolnych na terenie gminy utrzymywało się działalności rolniczej – 302, natomiast z pozarolniczej działalności gospodarczej – 202.

Dane dotyczące średniej powierzchni gruntów gospodarstw rolnych i średniej powierzchni użytków rolnych wchodzących w skład tych gospodarstw, struktury użytkowania gruntów przez gospodarstwa rolne i powierzchni zasiewów wybranych upraw, a także liczby pracujących w gospodarstwach rolnych oraz źródeł dochodów gospodarstw domowych objętych spisem rolnym na terenie gminy Tyrawa Wołoska, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 21 Średnia powierzchnia gospodarstw rolnych i użytków rolnych wchodzących w ich skład, struktura użytkowania gruntów przez gospodarstwa rolne, powierzchnia zasiewów wybranych upraw oraz liczba pracujących w gospodarstwach rolnych i źródła dochodów gospodarstw domowych objętych spisem rolnym na terenie gminy Tyrawa Wołoska

Średnia powierzchnia gospodarstw rolnych i użytków rolnych ogółem (w ha)	
Grunty ogółem	6,31
Użytki rolne ogółem	4,31

Użytkowanie gruntów (w ha)	
Grunty ogółem	2 123,33
Użytki rolne ogółem	1 470,97
Użytki rolne w dobrej kulturze	1 428,64
Pod zasiewami	140,94
Grunty ugorowane łącznie z nawozami zielonymi	10,94
Uprawy trwałe	8,89
Łąki trwałe	1 203,97
Pastwiska trwałe	49,78
Pozostałe użytki rolne	42,33
Lasy i grunty leśne	289,53
Pozostałe grunty	362,83
Powierzchnia zasiewów wybranych upraw (w ha)	
Powierzchnia zasiewów ogółem	140,94
Zboża	101,68
Ziemniaki	26,10
Warzywa gruntowe	0,22
Pracujący w gospodarstwach rolnych	
Ogółem	688
Mężczyźni	386
Kobiety	302
Gospodarstwa domowe według źródeł dochodów	
Działalność rolnicza	335
Pozarolnicza działalność gospodarcza	44
Praca najemna	202
Emerytura i renta	149
Inne niezarobkowe źródła poza emeryturą i rentą	36

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników wstępnych Powszechnego Spisu Rolnego 2020

5.3.3 Turystyka

Turystyka pełni kluczową rolę w lokalnym rozwoju. Atrakcyjność turystyczna danego regionu kształtowana jest przez walory przyrodnicze, antropogeniczne oraz odpowiednie zagospodarowanie turystyczne, które obejmuje takie elementy jak infrastruktura noclegowa, gastronomiczna, komunikacyjna, a także obiekty usług społeczno-technicznych, takie jak sklepy czy apteki. Walory przyrodnicze, definiujące atrakcyjność turystyczną, obejmują elementy środowiska naturalnego, które przyciągają turystów. Te interesujące zasoby przyrody mogą być zlokalizowane w rezerwach przyrody, parkach krajobrazowych czy też poza tymi formalnymi formami ochrony środowiska naturalnego. Z kolei walory antropogeniczne to te związane z działalnością ludzką, obejmujące m.in. zabytki architektury, muzea, miejsca pamięci narodowej i kultu religijnego, a także wydarzenia kulturalne

i sportowe. Infrastruktura turystyczna odnosi się głównie do ilości i jakości miejsc noclegowych, lokali gastronomicznych, a także rozwinięcia sieci drogowej, kolejowej oraz szlaków turystycznych. Wszystkie te czynniki razem tworzą kompleksową ofertę, która wpływa na atrakcyjność danego obszaru dla turystów.

Gmina Tyrawa Wołoska, jak zauważono w poprzednich częściach tej analizy, dzięki swojemu malownicznemu położeniu, szczyci się znakomitymi walorami przyrodniczymi. Te unikalne cechy są niezbędne do tworzenia atrakcyjnej oferty turystycznej. Wykorzystanie tych walorów do promowania rozwoju usług turystycznych jest kluczowe dla poprawy jakości życia lokalnych mieszkańców. Zaznaczyć należy, że jest to powiązane ze wzrastającym zainteresowaniem turystów obszarami pod ochroną prawną, które są atrakcyjne dla celów turystyczno-rekreacyjnych.

Propozycja turystyczna gminy skupia się głównie na agroturystyce oraz różnych formach turystyki aktywnej. Ten kierunek jest naturalny, biorąc pod uwagę, że przez teren gminy przeprowadzone są szlaki turystyki pieszej i rowerowej. Ponadto, miejscowości na terenie gminy służą jako doskonałe punkty wypadowe do innych atrakcyjnych tras turystycznych w regionie.

Infrastruktura turystyczna gminy Tyrawa Wołoska, jak baza noclegowa, jest kluczowym uzupełnieniem naturalnych atutów regionu, wspólnie tworząc jego turystyczną atrakcyjność. Baza noclegowa odgrywa podstawową rolę w zagospodarowaniu turystycznym, z jednej strony przyczyniając się do rozwoju turystyki w danym obszarze, z drugiej umożliwiając różnorodność form turystyki i tym samym zaspokajając potrzeby turystów. Wielkość bazy noclegowej jest w tym kontekście istotna, ponieważ świadczy o poziomie rozwoju turystyki w gminie, co wskazuje na jej turystyczny potencjał.

Baza noclegowa gminy Tyrawa Wołoska, choć nie jest rozbudowana, obejmuje kilka gospodarstw agroturystycznych, kwater prywatnych oraz domków letniskowych. Poniżej przedstawiam kilka obiektów noclegowych, które wyróżniają się dostępnymi udogodnieniami i atrakcyjną ofertą:

- Domki Bieszczady „Zacisze Gór Słonnych”, Tyrawa Wołoska - oferta 3 domków 8-10 osobowych,
- Domki „Nad Potokiem” w Siemuszowej,
- Osada „Sroczy Jar” Domki Bieszczady w Rozpuciu,
- Zajazd „Pod Horodkami” w Tyrawie Wołoskiej,
- Dom Wakacyjny „Wioska Kowala” w Rozpuciu,
- Agroturystyka „Uroczy Staw” w Rakowej,
- Agroturystyka „Zacisze” w Hołuczkowie,

Gmina Tyrawa Wołoska, mimo swojego potencjału turystycznego, boryka się z ograniczoną bazą gastronomiczną. Obecność restauracji, kawiarni i miejsc serwujących tradycyjne dania regionalne jest stosunkowo niewielka, co stanowi wyzwanie dla turystów poszukujących różnorodnych doświadczeń kulinarnych. Ta niewielka liczba lokali gastronomicznych, zwłaszcza tych skupiających się na kuchni regionalnej, jest barierą do stworzenia szerokiej oferty bazującej na potencjale turystycznym gminy.

Jednakże, ta wyraźna luka stwarza również możliwości, stanowi ona przestrzeń do dalszego rozwoju bazy gastronomicznej, która mogłaby znacznie przyczynić się do poprawy atrakcyjności

turystycznej gminy. Większa liczba restauracji, karczm, a także miejsc oferujących smaki kuchni lubelskiej i lokalnej, nie tylko poprawiłaby ofertę dla turystów, ale również przyniosłaby korzyści lokalnej społeczności poprzez stworzenie produktu turystycznego, który odnosi się do lokalnych tradycji kulinarnych.

Bazę gastronomiczną oraz zaopatrzenie spożywczo-przemysłowe na terenie gminy tworzą:

- Bar Słonne w Tyrawie Wołoskiej,
- M&K Pizza/Kebab w Hołuczkowie,
- Delikatesy „Centrum” w Tyrawie Wołoskiej,
- Supermarket „Lewiatan” w Tyrawie Wołoskiej,
- Sklep wielobranżowy w Tyrawie Wołoskiej.

Przez obszar gminy Tyrawa Wołoska przebiegają zróżnicowane trasy turystyczne. Zostały tak zaprojektowane, aby łączyć atrakcyjność turystyczną z ciekawymi zabytkami historycznymi i sakralnymi, przechodząc przez malownicze i unikalne przyrodniczo miejsca. Są to:

Szlaki kulturowe:

- Szlak architektury drewnianej, liczący 3 037 km. Na szlaku znajdują się dwa obiekty z terenu gminy: cerkiew w Siemuszowej oraz cerkiew w Hołuczkowie.
- Szlak Ikon, o długości ok. 70 km, wiedzie z Sanoka, Doliną Sanu i Parkiem Krajobrazowym Gór Słonnych. Jest naturalnym szlakiem zabytków architektonicznych obejmujący 14 cerkwi rozmieszczonych w promieniu 25 km od Sanoka. W gminie Tyrawa Wołoska przebiega przez Hołuczków, Siemuszową oraz Tyrawę Wołoską.
- Szlak „Śladami Dzielnego Wojaka Szwejka” będący częścią Międzynarodowego Szlaku Szwejka biegnącego z Czech, poprzez Austrię, Węgry, Słowację, Polskę do Ukrainy. Na trasie tego szlaku (rowerowego i pieszego) znajdują się Tyrawa Wołoska i Rozpucie.

Piesz szlaki górskie:

- Szlak czerwony, przebiegający przez Rakową.
- Szlak niebieski, przebiegający trasą Kreców – Siemuszowa – Hołuczków.

Małą architekturę turystyczną reprezentują:

- Scena Letnia (wiata) w Siemuszowej,
- Amfiteatr „W Lipach” w Tyrawie Wołoskiej.

Pomimo licznych atrakcji dostępnych na terenie gminy Tyrawa Wołoska podczas ciepłych miesięcy, okres zimowy stanowi wyzwanie w kontekście turystyki. Brakuje tu oferty skierowanej do turystów poszukujących aktywnego wypoczynku w zimowych warunkach. Opcje takie jak trasy narciarskie, wypożyczalnie sprzętu zimowego czy organizowane imprezy i festiwale zimowe są praktycznie nieobecne, co ogranicza atrakcyjność gminy dla odwiedzających w sezonie zimowym.

Mimo to, generalnie rzecz ujmując, gmina Tyrawa Wołoska w okresie zimowym nie mogą w pełni wykorzystać swojego turystycznego potencjału. Zdecydowanie istnieje tutaj przestrzeń do dalszego rozwoju i wprowadzenia nowych, zimowych atrakcji turystycznych. Położenie gminy wśród

terenów i miejscowości oferujące liczne atrakcje (Ustrzyki Dolne, Sanok, Bieszczadzki Park Narodowy), pretenduje ją do stanowienia bazy wypadowej dla potencjalnych turystów.

Kluczowym czynnikiem wpływającym na potencjał turystyczny danego obszaru jest obecność atrakcji turystycznych, które przyciągają zarówno lokalnych mieszkańców, jak i przyjezdnych. Na terenie gminy Tyrawa Wołoska znajduje się szereg takich atrakcji, które wzbogacają ofertę turystyczną tej lokalizacji. Dodatkowo, prowadzone są aktywne działania mające na celu dalsze podnoszenie potencjału turystycznego, poprzez tworzenie nowych produktów turystycznych. Te inicjatywy są ukierunkowane na przyciągnięcie większej liczby turystów i promowanie gminy Tyrawa Wołoska jako atrakcyjnego miejsca do odwiedzenia.

Gmina Tyrawa Wołoska, jest miejscem o bogatej historii widocznej w licznych zabytkach, które stanowią materialny dowód na wielowyznaniowe pochodzenie dawnych mieszkańców. Znajdują się tu zarówno obiekty sakralne, jak i świeckie, odzwierciedlające różnorodność kulturową i religijną tej miejscowości.

O potencjale turystycznym gminy Tyrawa Wołoska świadczą następujące miejsca i zabytki:

- Barokowy kościół rzymskokatolicki p.w. Św. Mikołaja Biskupa w Tyrawie Wołoskiej, powstały przed 1745 rokiem, wraz z otaczającym go zabytkowym cmentarzem,
- Pozostałość po dworze Krajewskich z początku XIX wieku w Tyrawie Wołoskiej,
- Drewniana cerkiew pw. Narodzenia Matki Boskiej w Rakowej,
- Kościół pw. Św. Krzyża i Matki Boskiej Królowej Polski w Rozpuciu, wzniesiony w 1900 roku, z wyposażeniem sięgającym 1700 roku,
- Kościół p.w. Chrztu Pańskiego, dana cerkiew grekokatolicka pw. Przemienienia Pańskiego w Siemuszowej z 1841r.,
- Cerkiew grekokatolicka pw. Św. Paraskewy w Hołuczku z 1858 r.,
- Ruiny Cerkwi w Krecowie wraz z otaczającym go zabytkowym cmentarzem,
- Ruiny Cerkwi Soboru Najświętszej Maryi Panny w Rozpuciu ,
- Kapliczki przydrożne w Krecowie i w Siemuszowej,
- „Cichy Memoriał” autorstwa Arkadiusza Andriejkowa – deskale na ścianach stodół w Rozpuciu i Tyrawie Wołoskiej.

Gmina Tyrawa Wołoska była objęta systematycznymi powierzchniowymi badaniami archeologicznymi realizowanymi w ramach Programu Archeologicznego Zdjęcia Polski.

W miejscowości Tyrawa Wołoska występują 2 stanowiska archeologiczne:

- osady z okresu rzymskiego na terenie cegielni i plebani,
- grodzisko – wzniesienie „Horodysko” w centrum wsi, na prawym brzegu potoku Tyrawka.

Stanowiska archeologiczne podlegają ochronie prawnej na podstawie przepisów ustawy z dnia 15 lutego 1962 roku o ochronie dóbr kultury. W myśl art. 3 niniejszej ustawy ich ochrona polega m. in.

na zabezpieczeniu przed zniszczeniem, dewastacją oraz na zapewnieniu im warunków trwałego zachowania.

Turystyka może odgrywać kluczową rolę w gospodarczym rozwoju gminy Tyrawa Wołoska. Przyczynia się do tego jej unikalne walory przyrodnicze i krajobrazowe, wynikające z geograficznego położenia. Zabytki i atrakcje turystyczne rozsiane po terenie gminy stwarzają możliwość stworzenia na ich podstawie zróżnicowanych produktów turystycznych, dedykowanych różnym grupom odbiorców. Obecnie jednak gmina Tyrawa Wołoska nie oferuje jednak produktów turystycznych, które przyciągałyby turystów przez cały rok, a nie tylko w sezonie letnim. Dlatego kluczowe jest nieustanne inwestowanie w rozwój infrastruktury turystycznej oraz kreowanie nowych atrakcji, które sprawią, że Tyrawa Wołoska stanie się równie atrakcyjnym miejscem podróży w jesienne i zimowe miesiące. Takie podejście do rozwoju turystyki nie tylko przyczyni się do tworzenia nowych miejsc pracy, ale także przyciągnie nowych mieszkańców, dodatkowo napędzając rozwój gospodarczy gminy.

5.3.4 Gospodarka finansowa

Zasoby finansowe danej jednostki samorządu terytorialnego są jednym z głównych czynników wpływających na rozwój lokalny i regionalny. Zarządzanie finansami tych jednostek odbywa się zgodnie z ustawą o finansach publicznych z 27 sierpnia 2009 roku (Dz.U. z 2022 r. poz. 1634 z późn. zm.), która definiuje m.in. zasady i tryb planowania, uchwalania i realizacji budżetów. Zgodnie z ustawą, budżet jednostki określa przewidywane przychody i wydatki na dany rok budżetowy, które są szczegółowo opisane w ramach działów klasyfikacji budżetowej. Dochody podzielone są na dochody bieżące (niezaliczane do dochodów majątkowych) oraz dochody majątkowe, które obejmują dotacje i fundusze na inwestycje, wpływy ze sprzedaży majątku oraz dochody z przekształcenia prawa użytkowania wieczystego w prawo własności. Wydatki budżetowe podzielone są analogicznie na wydatki bieżące i majątkowe. Wydatki majątkowe obejmują inwestycje, zakupy inwestycyjne, programy finansowane z zewnętrznych źródeł, zakup i nabywanie udziałów, a także udziały w spółkach prawa handlowego. Różnica między dochodami a wydatkami jednostki samorządu terytorialnego jest określana jako nadwyżka budżetowa lub deficyt budżetowy.

Potencjał zasobów finansowych gminy Tyrawa Wołoska według danych GUS z 2022 roku, wynosił 15 019 290,86 zł, a w stosunku do roku 2018 wysokość dochodów na terenie gminy zwiększyła się 4 618 186,84 zł, tj. o 44,4 %. Jeśli chodzi o wydatki, ich wysokość w 2022 roku wyniosła 13 029 891,27 zł. W stosunku do roku 2018, wysokość wydatków gminy zwiększyła się o 2 894 872,60 zł tj. o 28,6 %.

Realizację budżetu w gminie Tyrawa Wołoska na przestrzeni lat 2018-2022, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 22 Realizacja budżetu gminy Tyrawa Wołoska na przestrzeni lat 2018-2022 w zł

Rodzaj	2018	2019	2020	2021	2022
Dochody	10 401 104,02	11 604 019,69	14 337 392,03	16 056 707,46	15 019 290,86
Wydatki	10 135 018,67	11 256 918,16	12 895 957,73	12 304 659,24	13 029 891,27
Nadwyżka/ deficyt	266 085,35	347 101,53	1 441 434,30	3 752 048,22	1 989 399,59

Duże znaczenie w analizie sytuacji finansowej poszczególnych gmin mają wskaźniki dotyczące dochodów oraz wydatków na 1 mieszkańca. Wysokość dochodów na 1 mieszkańca w gminie Tyrawa Wołoska według danych z 2022 roku wyniosła 7 718,03 zł, w tym dochodów własnych – 3 120,41 zł, z kolei wysokość wydatków na 1 mieszkańca wyniosła 6 695,73 zł, w tym wydatków majątkowych – 669,00 zł. W 2018 roku, powiat sanocki przeznaczał na wydatki majątkowe na jednego mieszkańca 4 856,94 zł, podczas gdy gmina Tyrawa Wołoska 5 149,91 zł. Do 2022 roku, powiat zwiększył te wydatki do 6 577,13 zł na mieszkańca, natomiast w gminie wydatek ten wynosił do 6 695,73 zł.

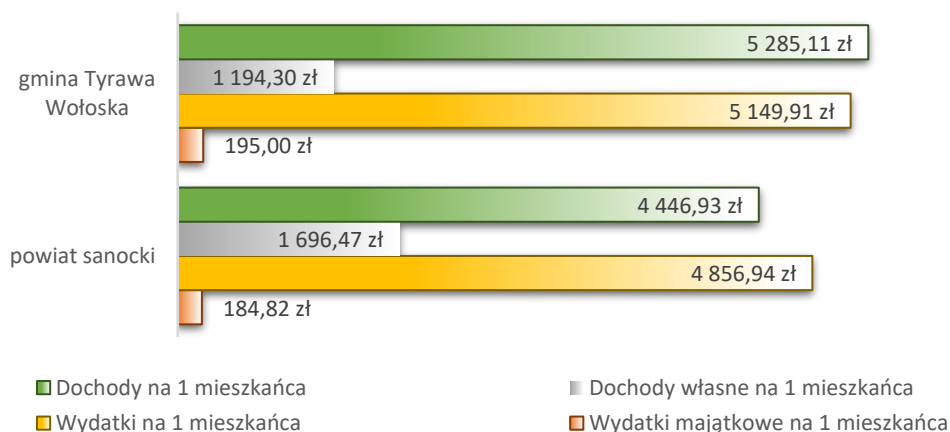
W kwestii dochodów własnych na jednego mieszkańca, powiat sanocki w 2018 roku zgromadził 1 696,47 zł, natomiast gmina Tyrawa Wołoska 1 192,30 zł. Do 2022 roku, powiat zwiększył tę kwotę do 2 794,42 zł, a gmina przekroczyła tę wartość, generując 3 220,41 zł. Ogólne dochody na jednego mieszkańca w 2018 roku wynosiły 4 446,93 zł dla powiatu sanockiego i 5 285,11 zł dla gminy Tyrawa Wołoska. W 2022 roku, powiat sanocki zwiększył te dochody o 1 931,73 zł, a gmina Tyrawa Wołoska o 2 432,92 zł.

W porównaniu do 2018 roku, wskaźniki finansowe za 2022 rok wykazały wzrost zarówno dla gminy, jak i powiatu. Jest to efekt rosnących dochodów oraz wydatków tych jednostek administracyjnych na przestrzeni ostatnich lat. Dodatkowo, ten wzrost wskaźników jest także spowodowany zmniejszającą się liczbą mieszkańców w tych obszarach.

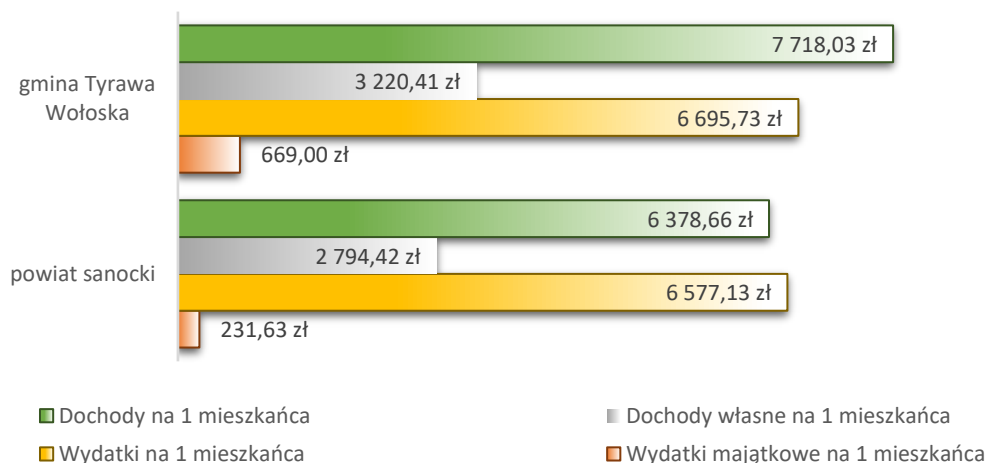
Dane te zobrazowane zostały na poniższym wykresie.

Wykres 15 Dochody na 1 mieszkańca oraz wydatki na 1 mieszkańca w 2018 i 2022 w gminie Tyrawa Wołoska oraz powiecie sanockim

2018

2022

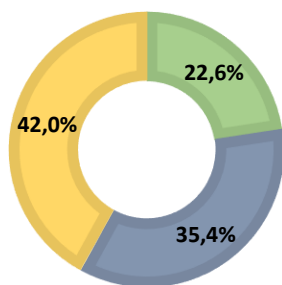
Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

W strukturze finansów jednostek samorządu terytorialnego, dochody te są podzielone na trzy główne kategorie: dochody własne, ogólne dotacje i subwencję ogólną. Dochody własne pochodzą głównie z lokalnych podatków i opłat, a także z udziałów w dochodach z podatku od osób fizycznych oraz podatku od osób prawnych. Ogólne dotacje obejmują m.in. celowe dotacje z budżetu państwa przeznaczone na realizację zadań administracji rządowej oraz innych zadań nałożonych przez ustawy. Wchodzą tu również środki na finansowanie lub współfinansowanie zadań własnych, jak również dotacje i płatności z budżetu środków europejskich. Do tych należą również dotacje celowe przekazywane w ramach programów finansowanych ze środków europejskich oraz innych funduszy zagranicznych. Subwencja ogólna, z kolei, to transfer finansowy z budżetu państwa, który składa się z kilku elementów: części oświatowej, wyrównawczej, równoważącej oraz regionalnej i rekompensującej.

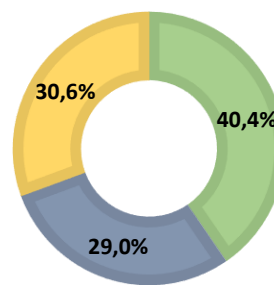
Analizując finanse gminy Tyrawa Wołoska, można zauważyć, iż jej dochody między rokiem 2018 a 2022 wzrosły z 10 401 104,02 zł do 15 019 290,86 zł, co reprezentuje wzrost o 44,4 %. W strukturze tych dochodów. Dochody własne gminy, które pochodzą przede wszystkim z lokalnych podatków i opłat, zwiększyły się o 158,3 % - z 2 350 385,48 zł w 2018 roku do 6 072 316,47 zł w 2022 roku, zwiększając ich udział w ogólnych dochodach gminy - z 22,6 % do 40,4 %. Dotacje, które gmina otrzymuje od rządu i innych instytucji, również wzrosły w tym okresie - z 3 676 965,54 zł do 4 355 467,39 zł, czyli o około 18,4 %. Udział dotacji w ogólnych dochodach gminy zmniejszył się - z 35,4 % do 29,0 %. Spadek udziału w dochodach ogólnie odnotowano również w przypadku subwencji ogólnej, która wyniosła 4 373 753,00 zł w 2018 roku oraz 4 591 507,00 zł w 2022 roku, co stanowiło 42,0 % dochodów gminy w 2018 roku oraz 30,6 % w 2022 roku. Podsumowując: nastąpił znaczny wzrost ogólnych dochodów gminy Tyrawa Wołoska, a ich struktura w ciągu analizowanego okresu czasu uległa zmianie. Zwiększył się udział dochodów własnych, natomiast udział dotacji i subwencji spadł. Dane dotyczące struktury dochodów budżetu gminy Tyrawa Wołoska w roku 2017 i 2021, przedstawia poniższy wykres.

Wykres 16 Struktura dochodów budżetu gminy Tyrawa Wołoska w roku 2018 i 2022

2018

2022

■ Dochody własne ■ Dotacje ogółem
■ Subwencja ogólna

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Jak wcześniej zaznaczono, dochody budżetu gminy mogą być kategorizowane jako dochody bieżące lub majątkowe. Dochody bieżące, stanowiące znaczącą większość dochodów gmin, odnotowały znaczący wzrost w ostatnich latach. Podobnie, dochody majątkowe - głównie przeznaczone na inwestycje - również wykazały rosnącą tendencję w tym okresie.

W 2022 roku, w gminie Tyrawa Wołoska wysokość dochodów majątkowych wyniosła 593 808,20 zł, co stanowiło 3,9 % dochodów ogółem, natomiast w 2018 roku ich wysokość kształtowała się na poziomie 532 208,68 zł, co stanowiło 5,1 % dochodów ogółem.

Wysokość dochodów majątkowych, w tym wysokość dotacji i środków przeznaczonych na inwestycje oraz wpływów ze sprzedaży składników majątkowych w gminie Tyrawa Wołoska w 2018 i 2022 roku, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 23 Kształtowanie się dochodów majątkowych w gminie Tyrawa Wołoska na przestrzeni lat 2018-2022

Rodzaj	2018	2019	2020	2021	2022
Dotacje oraz środki przeznaczone na inwestycje w zł	0,00	211 687,83	151 839,96	1 271 622,49	305 807,86
Wpływy ze sprzedaży składników majątkowych w zł	532 208,68	391 499,68	1 446,16	16 381,00	165 711,96
Dochody majątkowe ogółem w zł	532 208,68	788 655,51	1 653 286,12	3 650 799,09	593 808,20
% dochodów ogółem	5,1	6,8	11,5	22,7	3,9

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

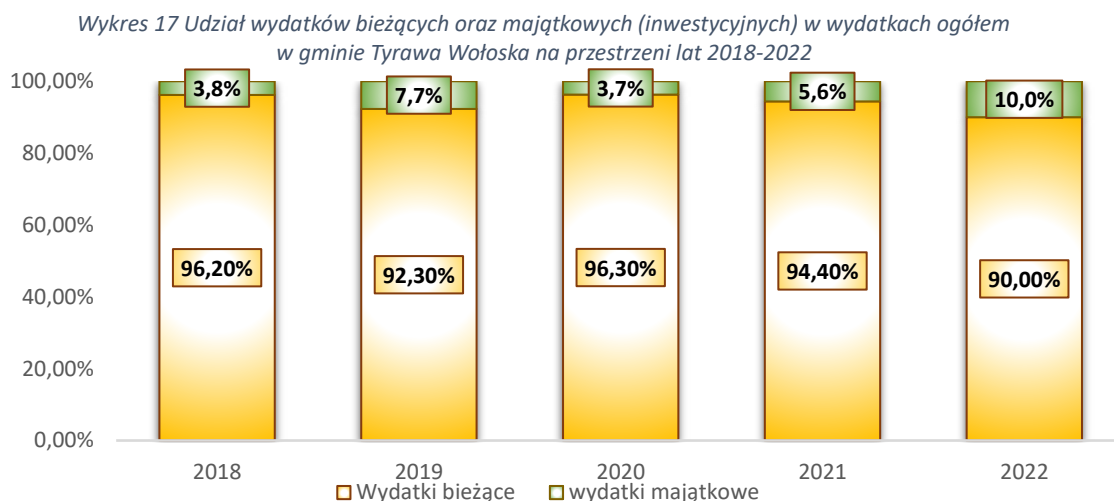
Tak jak w przypadku dochodów, wydatki majątkowe, obejmujące inwestycje i zakupy inwestycyjne, odgrywają kluczową rolę w strukturze budżetu gminy, obok wydatków bieżących. Realizacja projektów inwestycyjnych przez gminę jest istotnym aspektem jej rozwoju, najczęściej manifestującym się poprzez wzrost konkurencyjności oraz zaspokajanie potrzeb społeczności lokalnej. Wydatki na inwestycje są kluczowe, mając istotny wpływ na zakres i typ podejmowanych działań inwestycyjnych. Uważa się je za jedno z najbardziej efektywnych narzędzi stymulowania rozwoju regionalnego. Podstawowo, wydatki inwestycyjne pozwalają na wpływanie na efektywność realizacji zadań publicznych przez jednostki samorządu terytorialnego. Wnioskować można, że niezbędność realizacji inwestycji przez gminę w kluczowy sposób wpływa na strukturę ponoszonych przez nią wydatków.

W 2022 roku, w gminie Tyrawa Wołoska wysokość wydatków majątkowych wyniosła 1 302 637,76 zł, stanowiąc 10,0 % wydatków ogółem. Udział wydatków majątkowych w wydatkach budżetu ogółem na przestrzeni lat 2018-2022 na terenie gminy Tyrawa Wołoska, przedstawiają poniższa tabela oraz wykres.

Tabela 24 Udział wydatków majątkowych (inwestycyjnych) w wydatkach budżetowych w gminie Tyrawa Wołoska na przestrzeni lat 2018-2022

Rok	Wydatki ogółem (w zł)	Wydatki majątkowe (w zł)	Udział wydatków majątkowych w wydatkach ogółem (w %)
2018	10 133 018,67	384 054,78	3,8
2019	11 256 918,16	868 400,96	7,7
2020	12 895 957,73	475 055,83	3,7
2021	12 304 659,24	685 211,69	5,6
2022	13 029 891,27	1 302 637,76	10,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Źródło: Opracowanie własne

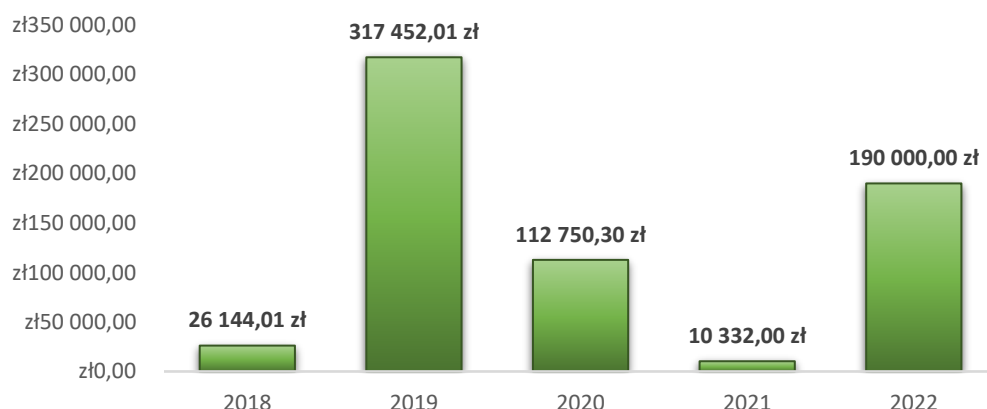
Analizując roczne sprawozdanie finansowe z wykonania budżetu gminy Tyrawa Wołoska, zamieszczone w Raporcie o Stanie Gminy z 2022r., można stwierdzić, że sytuacja finansowa gminy jest stabilna.

Kluczowym składnikiem budżetu są fundusze przekazywane gminie, przeznaczone na finansowanie oraz współfinansowanie programów i projektów realizowanych za pomocą środków z funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności UE. Ponadto, te środki obejmują również programy finansowane z bezzwrotnych środków pochodzących z Unii Europejskiej oraz na pokrycie płatności, których źródłem jest budżet europejskich środków.

W latach 2018-2022, zgodnie z danymi GUS, gmina Tyrawa Wołoska pozyskała łącznie 656 678,32 zł w ramach programów i projektów realizowanych z udziałem środków europejskich.

Wysokość pozyskanych przez gminę Tyrawa Wołoska środków w ramach programów i projektów unijnych realizowanych w latach 2018-2022, przedstawia poniższy wykres.

Wykres 18 Wysokość pozyskanych przez gminę Tyrawa Wołoska środków w ramach programów i projektów unijnych w latach 2018-2022

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Gmina Tyrawa Wołoska realizowała wiele projektów m. in. w ramach Europejskiego Funduszu Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich: Europa inwestująca w obszary wiejskie, Regionalnego

5.4 Strefa Przestrzenna i zasoby naturalne gminy

5.4.1 Geomorfologia i Geologia

Gmina Tyrawa Wołoska leży na Pogórzu Przemyskim, w regionie północno-zachodniej części Gór Sanocko-Turczańskich, w dolinie Potoku Tyrawskiego, prawobrzeżnego dopływu Sanu. Rzeźba terenu nawiązuje do biegu i zasięgu głównych struktur geologicznych. Dominuje seria równoległych i wyrównanych pod względem wysokości grzbietów, odpowiadająca biegowi twardszych (bardziej odpornych na denudację) serii warstw skalnych, w powtarzającej się sekwencji łusek i stromych fałdów.

Obszar gminy znajduje się w zasięgu karpackiego regionu klimatycznego. Średnie roczne temperatury mieszczą się na ogół w granicach 6,5–7,5 °C. Średnia roczna temperatura miesięcy zimowych wynosi 0,0–1,0 °C, natomiast miesięcy letnich 13,5–14,5 °C. Średnie roczne sumy opadów wahają się w granicach 791 do 858 mm. Na półroczu letnie przypada około 65 % rocznej sumy opadów. Najwyższe opady odnotowano w czerwcu, lipcu i sierpniu, najniższe w styczniu, lutym i marcu. Średni udział opadów stałych w ogólnej sumie opadów wynosi około 16–17 %, czas zalegania pokrywy śnieżnej wynosi 80 – 90 dni. Średnie roczne parowanie terenowe osiąga 500-520 mm. Obszar gminy Tyrawa Wołoska, ze względu na warunki naturalne, charakteryzuje się niskim zaludnieniem oraz słabym rozwojem gospodarki. Osiedla i wsie rozciągają się wzdłuż dolin potoków, natomiast garby wzniesień są przeważnie zalesione. Lasy zajmują około 58,5 % powierzchni gminy. Najliczniej występującymi gatunkami drzew są buk zwyczajny (30 %) i jodła pospolita (20 %) oraz dąb, brzoza, jawor, klon, olcha. Dominuje gospodarka leśna i związany z nią przemysł drzewny.

W granicach gminy Tyrawa Wołoska występują gleby klas bonitacyjnych od II do IVa. W obrębie gleb chronionych na przeważającej powierzchni gminy występują gleby kompleksu zbożowego górskiego. Pod względem typologicznym są to gleby brunatne o składzie granulometrycznym pyłów, pyłów ilastych oraz iłów. W dolinie Sanu występują gleby kompleksu pszennego górskiego. Są to w przewadze mady o składzie granulometrycznym pyłów, iłów oraz glin średnich pylastych. Obszar gminy Tyrawa Wołoska jest atrakcyjny turystycznie ze względu na swoje walory przyrodnicze - górski krajobraz, występowanie rozległych kompleksów leśnych, zróżnicowanie siedlisk i zbiorowisk roślinnych oraz duże bogactwo flory i fauny, a także z uwagi na liczne zabytki kultury materialnej. Przeważająca część obszaru gminy jest objęta wielkoprzestrzennymi formami ochrony przyrody i krajobrazu. Park Krajobrazowy Gór Słonnych obejmuje część środkową oraz południowo-wschodnią omawianego obszaru. Północno-wschodnia część terenu arkusza znajduje się w obrębie Parku Krajobrazowego Pogórza Przemyskiego. Są tu również obszary chronionego krajobrazu: Wschodniobeskidzki i Przemysko-Dynowski.

Pod względem geologicznym obszar gminy Tyrawa Wołoska położony jest w obrębie fliszowych Karpat zewnętrznych. Flisz – to miąższy (przekraczający kilka tysięcy metrów grubości) zespół skalny zbudowany z naprzemianległych warstw piaskowców i łupków, z podrzędnymi przewarstwieniami margli, zlepieńców i rogowców (lidyków). Utwory fliszowe osadzały się od górnej kredy (senon) po oligocen w rozległym, zmieniającym swoją geometrię geosynklinálním karpackim zbiorniku morskim. W miocenie w wyniku ruchów tektonicznych orogenezy alpejskiej, utwory fliszowe zostały sfałdowane, oderwane od podłoża i przesunięte w postaci płaszczowin ku północy.

Największe rozprzestrzenienie na obszarze gminy mają warstwy krośnieńskie (oligocen i miocen), które zamykają sedymentację fliszową. Ich miąższość sięga kilku tysięcy metrów. W warstwach tych obok łupków występują serie zwężłych, gruboławicowych piaskowców. Piaskowce te budują m.in. Góry Słonne. W ich obrębie występują poziomy wodonośne, obszary ich występowania bywają perspektywiczne dla złóż kamieni budowlanych i drogowych. W obrębie warstw krośnieńskich występują też poziomy skał diatomitowych o wartości złożowej.

5.4.2 Zasoby Wodne

Wody powierzchniowe

Wody powierzchniowe na terenie gminy Tyrawa Wołoska są reprezentowane przede wszystkim przez ciek, który jest częścią dorzecza Sanu.

Największą rzeką tego obszaru jest Tyrawka, zwana też Tyrawskim Potokiem, płynąca przez miejscowości gminy - Rakową, Tyrawę Wołoską, Hołuczków i Siemuszową. Rzekę ma długość około 23 km. Jej źródła znajdują się na stokach pasma Chwaniowa (632 m n.p.m.) i góry Węgliska (616 m n.p.m.), pomiędzy Zawadką a Ropienką Dolną. Główne dopływy to potoki Borsukowiec, Berezka i Lachawka wraz z ich dopływami.

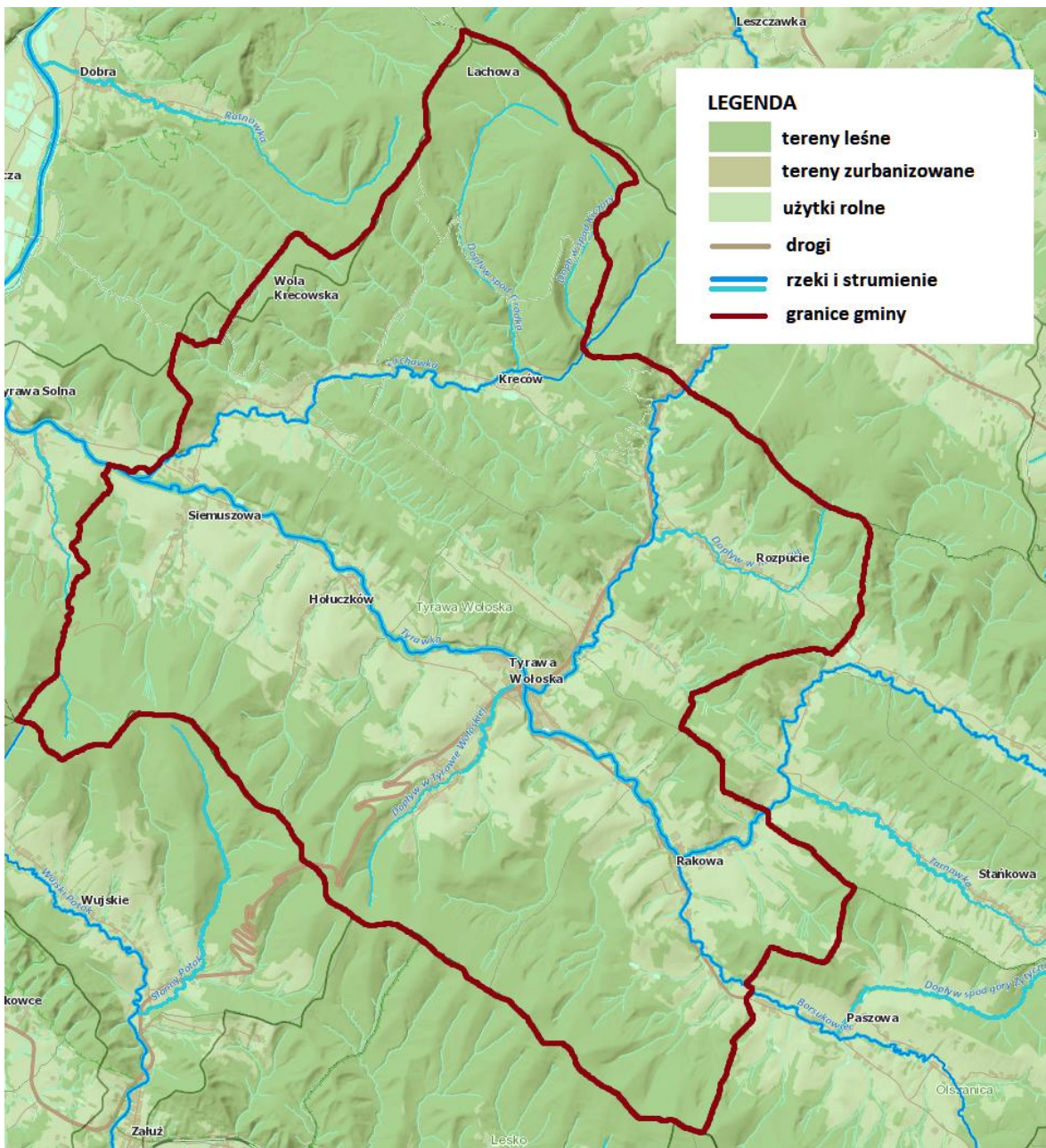
Stojące wody powierzchniowe są tutaj reprezentowane głównie przez drobne stawy hodowlane, położone na mniejszych ciekach wodnych (o powierzchni do kilku hektarów), a także oczka wodne i stawy.

Gmina Tyrawa Wołoska leży w granicach zlewni Jednolitych Części Wód Powierzchniowych (JCWP) Tyrawka RW2000072233299, która jest zarządzana przez Regionalny Zarząd Gospodarki Wodnej w Rzeszowie, Zarząd Zlewni w Przemyśle, nadzór wodny w Sanoku.

Cała zlewnia JCWP leżąca w obszarze Parku Krajobrazowego Gór Słonnych oraz obszarze chronionym Ostoja Gór Słonnych, stanowi obszar wrażliwy na eutrofizację wywołaną zanieczyszczeniami pochodzącymi ze źródeł komunalnych rozumianą jako wzbogacanie wód biogenami, w szczególności związkami azotu lub fosforu, powodującymi przyspieszony wzrost glonów oraz wyższych form życia roślinnego, w wyniku którego następują niepożądane zakłócenia biologicznych stosunków w środowisku wodnym oraz pogorszenie jakości tych wód. JCWP Tyrawka nie jest przeznaczona do poboru wody na potrzeby zaopatrzenia ludności w wodę przeznaczoną do spożycia przez ludzi oraz nieprzeznaczona do celów rekreacyjnych, w tym kąpieliskowych.

Głównym źródłem presji hydromorfologicznych i chemicznych może być rozbudowa, modyfikacja oraz budowa nowych mostów i przepustów drogowych na terenie gminy oraz planowanego działania: budowa wielozadaniowego zbiornika na potoku Tyrawka w miejscowości Tyrawa Wołoska. Wszelkie działania w tym zakresie wymagają uzgodnień pod względem oddziaływania na środowisko wodne i przyrodnicze.

Mapa 8 Wody powierzchniowe na terenie gminy Tyrawa Wołoska

Źródło: opracowanie własne na podstawie wody.isok.gov.pl

Wody podziemne

Gmina Tyrawa Wołoska znajduje się w granicach Jednolitej Części Wód Podziemnych nr 168, zgodnie z nowym podziałem obszaru Polski na 172 części wód podziemnych. Charakterystyka JCWPd nr 168, Kod JCWPd PLGW2000168. Jest to obszar wyznaczony na mocy art.7 do poboru wody przeznaczonej dla ludzi.

Gmina Tyrawa Wołoska leży w zasięgu występowania wód podziemnych, oznaczonych jako wody podziemne w utworach czwartorzędowych i trzeciorzędowych. Wody na obszarze gminy Tyrawa Wołoska charakteryzują się na ogół bardzo dobrą lub dobrą jakością. Czasem wymagają jedynie prostego uzdatniania ze względu na podwyższone zawartości żelaza lub manganu, zwłaszcza wody

poziomu czwartorzędowego. Wydajności studni wierconych przeważnie nie przekraczają 3 m³/h przy depresji kilkunastu metrów.

Działania wyznaczone z zakresu programu wodno-środowiskowego dla danego obszaru: wykonanie rocznego raportu i badań z prowadzonych pomiarów dla każdego ujęcia w tym dla każdej jego studni z przekazaniem do organu właściwego do wydania pozwolenia.

5.4.3 Zagrożenia powodziowe

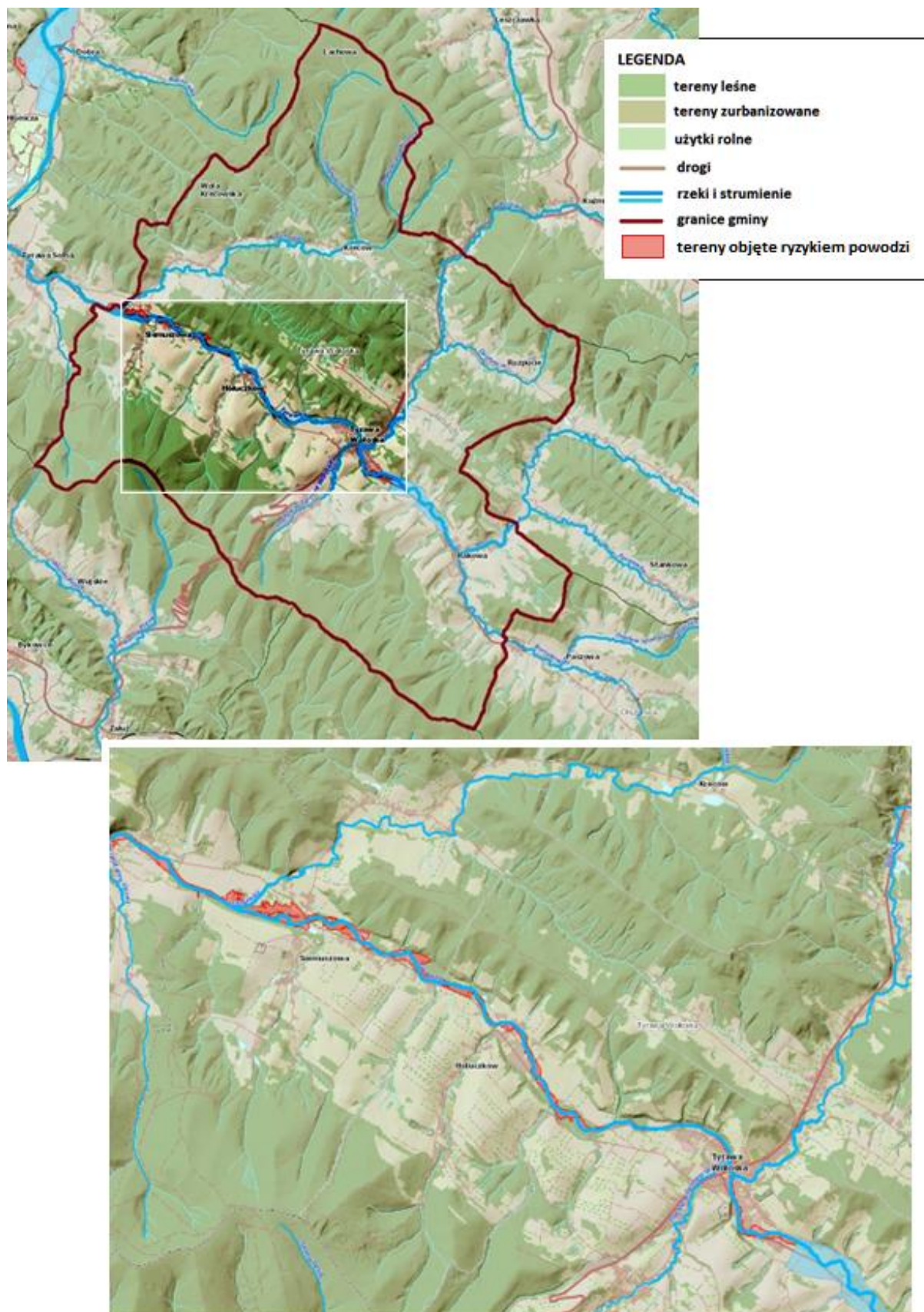
Projekt wstępnej oceny ryzyka powodziowego dla dorzeczy jest opracowywany przez Państwowe Gospodarstwo Wodne Wody Polskie, a następnie zatwierdzony i publikowany przez właściwego ministra. Dla obszarów narażonych na niebezpieczeństwo powodzi wskazanych we wstępnej ocenie ryzyka powodziowego opracowuje się mapy zagrożenia powodziowego (MZP) zgodnie z art. 169 ustawy z dnia 20 lipca 2017 r. Prawo wodne (Dz. U. z 2022 r. poz. 2625 z późn. zm.), na których przedstawia się w szczególności:

- obszary, na których prawdopodobieństwo wystąpienia powodzi jest niskie i wynosi 0,2% lub na których istnieje prawdopodobieństwo wystąpienia zdarzenia ekstremalnego,
- obszary szczególnego zagrożenia powodzią,
- obszary obejmujące tereny narażone na zalanie w przypadku uszkodzenia lub zniszczenia:
 - ✓ wału przeciwpowodziowego,
 - ✓ wału przeciwsztormowego,
 - ✓ budowli piętrzącej.

Zgodnie z art. 171 ust. 1 ustawy Prawo wodne, zasięg obszarów szczególnego zagrożenia powodzią jest wyznaczany na mapach zagrożenia i ryzyka powodziowego, które są aktualizowane co 6 lat na podstawie art. 171 ust. 8 tejże ustawy. Obecnie obowiązującymi mapami zagrożenia powodziowego i mapami ryzyka powodziowego, są mapy zaktualizowane w ramach II cyklu planistycznego.

Gmina Tyrawa Wołoska leży w obszarze problemowym dorzecze Sanu W_GWW_007. W Planach zagrożenia powodziowego, zaplanowane jest działanie budowy zbiornika retencyjnego jako elementu czynnej ochrony przeciwpowodziowej skutecznie redukującego zagrożenie i ryzyko powodziowe w miejscu jego powstania, nie doprowadzając do tzw. transferu ryzyka. Identyfikator planu aPZRP_PL_2000, identyfikator działania W_GWW_940.

Mapa 9 Zagrożenie powodziowe na terenie gminy Tyrawa Wołoska

Źródło: opracowanie własne na podstawie wody.isok.gov.pl

5.4.4 Zagrożenia suszą

Zgodnie z art. 183 i 184 ust. 1 ustawy Prawo wodne, zadaniem administracji rządowej i samorządowej oraz Wód Polskich jest przeciwdziałanie skutkom suszy, które prowadzi się zgodnie z planem przeciwdziałania skutkom suszy. Projekt planu przygotowują Wody Polskie w uzgodnieniu z ministrami właściwymi do spraw: rolnictwa, rozwoju wsi, rybołówstwa, żeglugi śródlądowej oraz wojewodami. Plan obejmuje:

- 1) analizę możliwości powiększenia dyspozycyjnych zasobów wodnych;
- 2) propozycje budowy lub przebudowy urządzeń wodnych;
- 3) propozycje niezbędnych zmian w zakresie korzystania z zasobów wodnych oraz zmian naturalnej i sztucznej retencji;
- 4) działania służące przeciwdziałaniu skutkom suszy.

Główny cel planu zawiera się już w samej jego nazwie, jest więc nim przeciwdziałanie skutkom suszy. Cel ten doprecyzowany jest przez 4 cele szczegółowe:

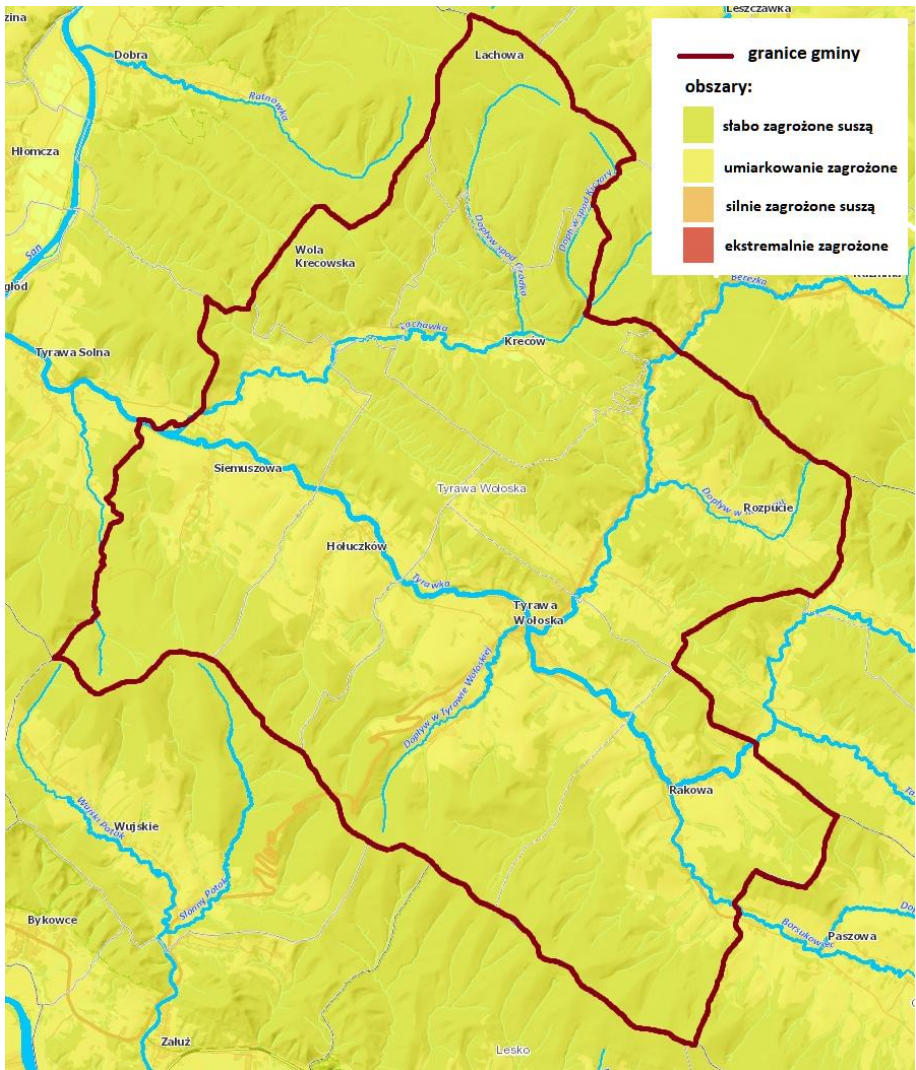
- 1) skuteczne zarządzanie zasobami wodnymi dla zwiększenia ich dostępności na obszarach dorzeczy;
- 2) zwiększanie retencjonowania (magazynowania) wód;
- 3) edukacja w zakresie suszy i koordynacja działań powiązanych z suszą;
- 4) stworzenie mechanizmów realizacji i finansowania działań służących przeciwdziałaniu skutkom suszy.

W celu osiągnięcia jednego z celów planu, tj. skutecznego zarządzania zasobami wodnymi dla zwiększenia dyspozycyjnych zasobów wodnych, dokonywana jest szczegółowa analiza z wykorzystaniem wyników map zagrożenia występowania poszczególnych typów susz. Mapy te stanowią dane do przeprowadzenia oceny ilości zasobów dyspozycyjnych w warunkach suszy oraz służą do określenia stopnia ryzyka suszy.

Zasadniczo wyróżnia się cztery rodzaje suszy: atmosferyczną, rolniczą, hydrologiczną i hydrogeologiczną. Na zarządzanie ryzykiem suszy wpływ mają wyniki zagrożenia występowania trzech z czterech typów suszy: rolniczej, hydrologicznej i hydrogeologicznej. Z kolei mapy zagrożenia suszą dostarczają informacji dla planowania działań na rzecz przeciwdziałania jej skutkom, w szczególności poprzez czterostopniowy podział zagrożenia, gdzie I klasa obejmuje obszary zagrożone w stopniu słabym, II klasa – obszary zagrożone w stopniu umiarkowanym, III klasa – obszary zagrożone w stopniu silnym, a IV klasa – obszary zagrożone w stopniu ekstremalnym.

Analizując mapy zagrożenia suszą, opracowane na podstawie Planu przeciwdziałania skutkom suszy, można stwierdzić, że dla terenu gminy Tyrawa Wołoska określono w przeważającej części jako słabo zagrożonych suszą oraz umiarkowanie zagrożonych suszą (najczęściej są to tereny otaczające tereny osadnicze).

Mapa 10 Zagrożenie suszą na obszarze gminy Tyrawa Wołoska

Źródło: opracowanie własne na podstawie wody.isok.gov.pl

Kluczowym elementem Planu przeciwdziałania skutkom suszy jest katalog działań, który określa konkretne i mierzalne rozwiązania, których wdrożenie ma przyczynić się do ograniczenia skutków suszy. Katalog ten ma wymiar operacyjny, a poprzez zbiór działań realizowane są cele szczegółowe, co z kolei ma przełożenie na cel główny. Plan nie jest planem inwestycyjnym, a prezentuje jedynie plany budowy, przebudowy i remontów urządzeń wodnych, które są zawarte w pozostałych dokumentach planistycznych z zakresu gospodarki wodnej.

Postępowanie w zakresie przeciwdziałania skutkom suszy zakłada przede wszystkim działania zapobiegające oraz zmniejszające prawdopodobieństwo wystąpienia negatywnych skutków suszy, które są realizowane w sposób niezależny od faktycznego wystąpienia suszy. W praktyce jest to wdrażanie działań technicznych oraz nietechnicznych, które służą m.in. kształtowaniu zasobów wodnych, gospodarowaniu gruntami i wodami, czy też ochronie ekosystemów wodnych i terenów podmokłych. Kluczowe są działania retencyjne, służące poprawie i przywracaniu naturalnych warunków obiegu wody. Przeciwdziałanie skutkom suszy służy również zmniejszaniu niedoborów wody, wzmocnieniu ochrony przeciwpowodziowej oraz poprawie stanu jednolitych części wód powierzchniowych i podziemnych.

Na obszarze gminy Tyrawa Wołoska, w okresie 2021-2027 nie zostały zaplanowane przez Wody Polskie do realizacji zadania inwestycyjne z zakresu budowy i przebudowy urządzeń wodnych służących przeciwdziałaniu skutkom suszy.

5.4.5 Zagrożenia osuwiskami

Na obszarze gminy Tyrawa Wołoska, w sołectwie Hołuczków występują osuwiska (nr ewid. 18-17-062-097091) zagrażające drodze gminnej nr G 117405. Prócz powyższego, osuwiska znajdują się w terenach niezamieszanych sołectw Kreców i Lachowa, należących do Lasów Państwowych.

5.4.6 Formy ochrony przyrody

Teren całej gminy Tyrawa Wołoska objęty jest ochroną w myśl *Ustawy o ochronie przyrody*. Na jej obszarze zlokalizowanych jest 5 obszarowych formy przyrody. Najcenniejsze wartości przyrodnicze zostały objęte różnymi formami ochrony przyrody, przede wszystkim Park Krajobrazowy Gór Słonnych wraz ze specjalnymi obszarami chronionymi – Ostoja Gór Słonnych i Góry Słonne.

Formy ochrony przyrody na terenie gminy Tyrawa Wołoska

obszar chronionego krajobrazu

- Przemysko-Dynowski Obszar Chronionego Krajobrazu: 0.05 ha

park krajobrazowy

- Park Krajobrazowy Gór Słonnych: 6925.0 ha

specjalny obszar ochrony (SOO)

- PLH180013 - Ostoja Góry Słonne: 4675.0 ha

użytek ekologiczny

- : 5.6 ha
- : 3.5 ha
- : 0.56 ha
- : 0.22 ha

obszar specjalnej ochrony (OSO)

- PLB180003 - Obszar Natura 2000 Góry Słonne: 6925.0 ha

Prócz tego, na terenie gminy, znajdują się drzewa uznane jako pomniki przyrody, których wiek ocenia się od 100 do ponad 400 lat:

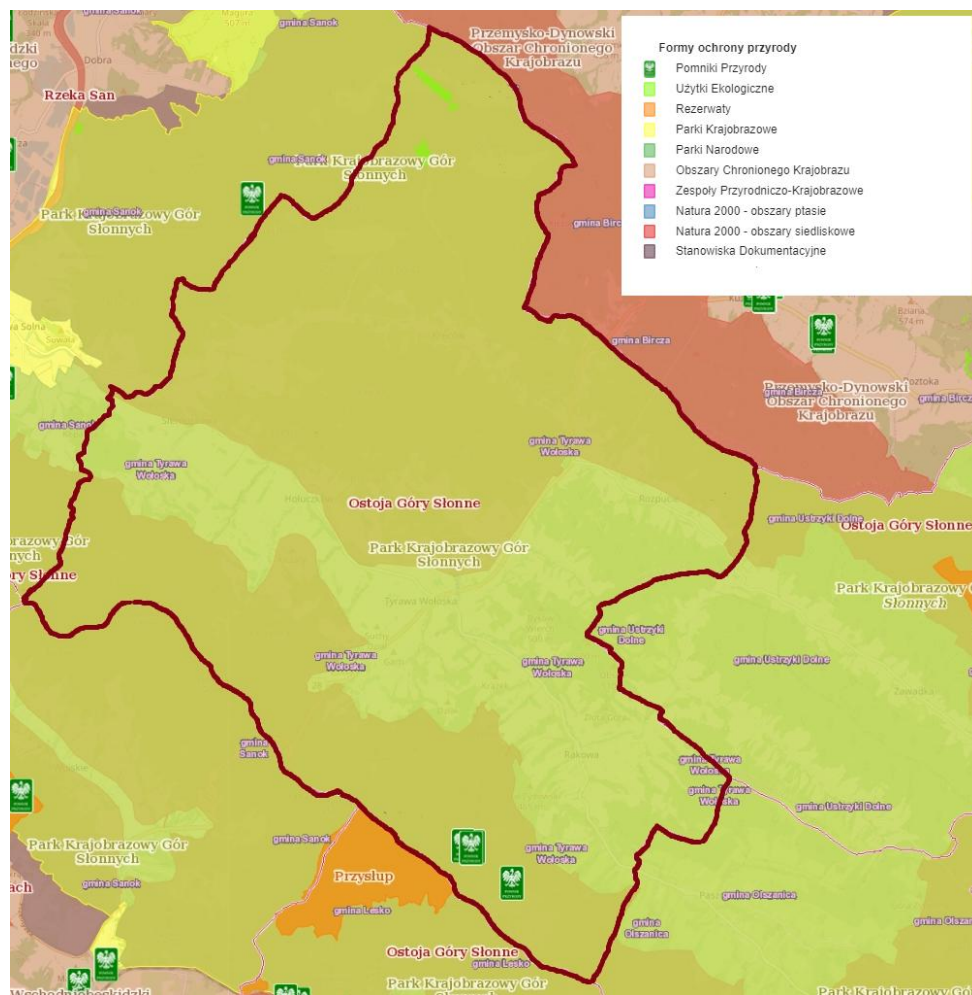
- Buki – 9 szt. w Rakowej,
- Jesion – 1 szt w Rakowej,

oraz inne, planowane do umieszczenia w wykazie ochrony Wojewody Podkarpackiego:

- Trześnia – 1 szt w Hołuczku,
- Lipa – 41 szt. w Tyrawie Wołoskiej, 4 szt. w Krecowie i 1 szt. w Siemuszowej,
- Sosna wejmutka – 2 szt. w Rozpuciu,
- Kasztan jadalny – 1 szt. w Rozpuciu,
- Platan klonolistny – 1szt w Rozpuciu,

- dąb szypułkowy – 1 szt. w Rozpuciu (wiek oceniany na ponad 380 lat),
- Tulipanowiec amerykański – 1 szt. w Rozpuciu,
- Klon zwyczajny – 1 szt. w Krecowie,
- Topola biała – 3 szt. w Krecowie (wiek 370-400 lat),
- Wiąz górski – 1 szt. w Woli Krecowskiej.

Mapa 11 Formy ochrony przyrody na terenie gminy Tyrawa Wołoska

Źródło: geoserwis.gov

Park Krajobrazowy Gór Słonnych, utworzony został rozporządzeniem Wojewody Krośnieńskiego w 1992 r. na powierzchni 38 096 ha. W 2005 roku jego powierzchnia wynosiła 56 032 ha. Obecnie powierzchnia parku wynosi 56.188 ha i obejmuje gminy: Sanok, Tyrawa Wołoska i Miasto Sanok w powiecie sanockim, Gminę Ustrzyki Dolne i Miasto Ustrzyki Dolne w powiecie bieszczadzkim, gminy: Lesko i Olszanica w powiecie leskim. Według podziału fizjograficznego Park obejmuje północne fragmenty Gór Sanocko - Turczańskich przechodzących w Pogórze Przemyskie. Osobliwością Parku są licznie występujące słone źródła. Pogórze i grzbiety górskie porośnięte w 73% kompleksami leśnymi administrowane są przez Nadleśnictwa: Bircza, Brzegi Dolne, Brzozów i Lesko. Pośród lasów wyłaniają się enklawy pól uprawnych, łąk i pastwisk, na których mieszkańcy Parku wypasają owce i kozy rzadziej bydło.

Niezamieszkałym dolinom Parku uroku dodają stare drzewa owocowe pozostałe po dawnych wsiach wysiedlonych w latach 1945-47. Zbiorowiska leśne porastające doliny, pogórza i niewysokie góry tworzą piętrowy układ roślinności.

Powyżej 500 m. n.p.m. szatę roślinną tworzy piętro regla dolnego, które stanowią lasy bukowe i bukowo-jodłowe z runem charakterystycznym dla żyźnej buczyny karpackiej. Roślinność występującą do 500 m. n.p.m. stanowi piętro pogórza, którego wyższe partie porasta podgórska forma buczyny karpackiej, niższe zaś - grądy odmiany wschodniokarpackiej. W dolinach rzecznych występują głównie zarośla wiklinowe i nadrzeczna olszynka karpacka. Wysoki stopień naturalności tego terenu wyraża się dużym bogactwem florystycznym, liczącym ok. 900 gatunków roślin naczyniowych, w tym wielu gatunków górskich, podgórskich i pontyjskich. Na tych stosunkowo niewielkich wysokościach występuje aż 68 gatunków górskich, w tym 5 subalpejskich i 45 reglaowych. Wschodniokarpacki charakter zbiorowiskom roślinnym Parku nadają gatunki wschodnie, m.in. groszek wschodniokarpacki, smotrawa okazała, lulecznica kraińska i żywokost sercowaty. Florę pontyjską reprezentuje 79 gatunków kserotermicznych, z których należałoby wymienić: czosnek zielonawy, przelot pospolity, kłosownicę pierzastą, kruszczyk siny, dzwonek brzoskwiniolistny, wilczomlecz lancetowaty, goryczkę krzyżową oraz miodownik melisowaty.

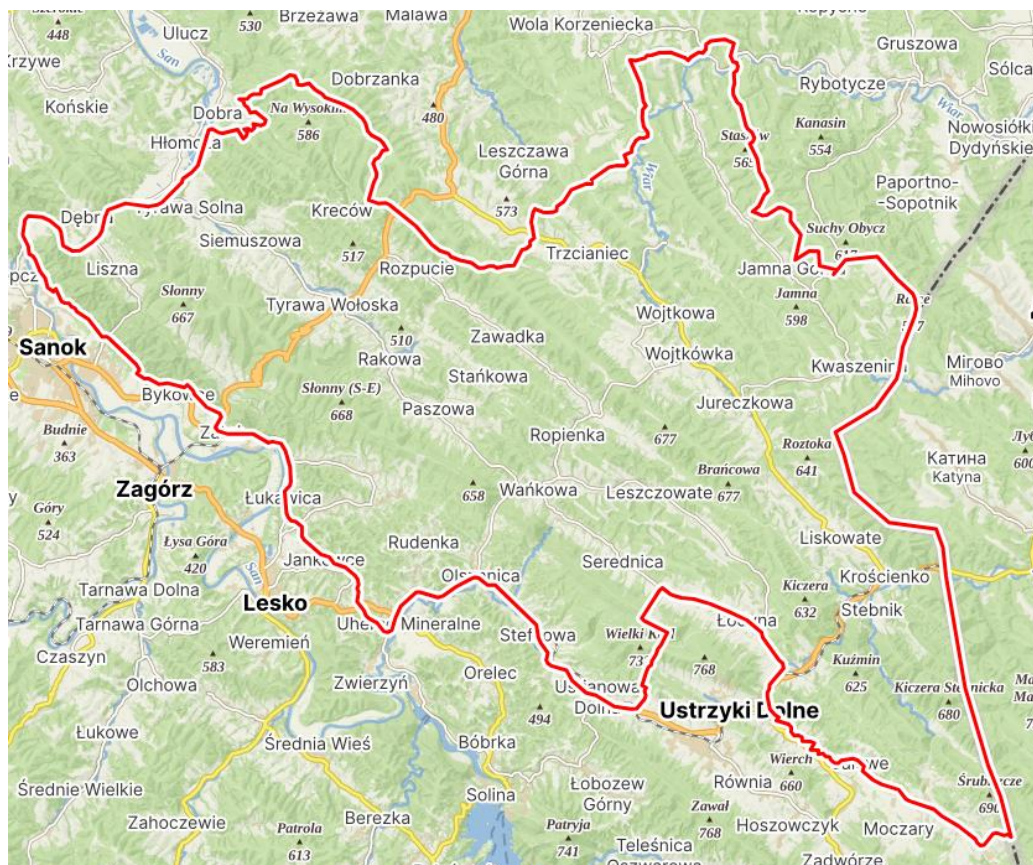
Osobliwością dendrologiczną Parku są drzewiaste formy cisa występujące w ok. Serednicy oraz stanowisko krzewu - kosa olcha w ok. Bandrowa, natomiast geologiczną - odkrywki fliszu karpackiego rozrzucone po całym jego terenie.

Duże powierzchnie kompleksów leśnych poprzecinanych potęciami pól uprawnych i ciekami wodnymi stwarzają dogodne warunki do rozwoju i bytowania dla wielu gatunków zwierząt, w tym typowych dla fauny. W Parku spotkać można takie gatunki jak: niedźwiedź brunatny, ryś, wilk, żbik, wydra, jelenź szlachetny, dzik, orzeł przedni, orlik krzykliwy i grubodzioby, jastrząb, trzmielojad, puchacz, puszczyk uralski, sóweczka, dzięcioł trójpalczasty i biało grzbiety. Łąki w dolinach rzek i potoków są miejscem żerowania dla wielu gatunków ssaków: jelenia szlachetnego, sarny, dzika, lisa i borsuka. Doliny te są również wspaiałym terenem łowieckim ptaków drapieżnych oraz miejscem gniazdowania zagrożonego w skali globalnej derkacza.

Ponadto w obrębie Parku odnotowano wśród bezkręgowców wiele endemitów wschodnio-, zachodnio- i ogólnokarpackich głównie wijów, chrząszczy i ślimaków.

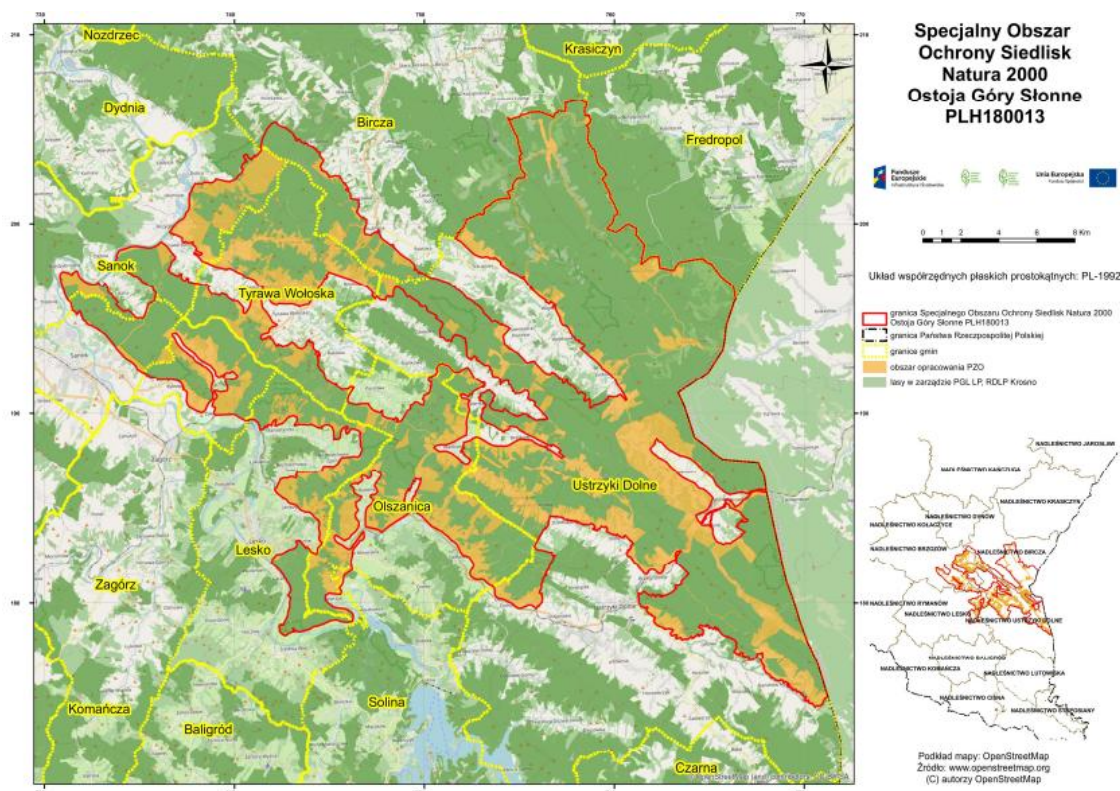
O wysokich wartościach przyrodniczo - krajobrazowych Parku świadczy fakt, że planuje się objąć część jego terenu najwyższą formą ochrony - parkiem narodowym, pod nazwą Turnicki Park Narodowy.

Mapa 12 Zasięg Parku Krajobrazowego Gór Słonnych

Źródło: <https://pl.mapy.cz>

Mapa 13 Specjalny Obszar Chroniony – Ostoja Góry Słonne

Źródło: Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska w Rzeszowie

5.4.6 Dziedzictwo kulturowe

Gmina Tyrawa Wołoska, powołana w 1973 roku leży na Pogórzu Przemyskim w regionie północno-zachodniej części Gór Sanocko-Turczańskich, w dolinie Potoku Tyrawskiego, prawobrzeżnego dopływu Sanu. Potok o długości 18 km płynie na północny zachód obniżeniem pomiędzy Górami Słonnymi i Chwaniowem, wpadając do Sanu w Tyrawie Solnej. Dolinę przecina jeszcze rzeczka Berezka i kilka mniejszych potoków. Góry Słonne swoją nazwę zawdzięczają solankom, które znajdowały się w Tyrawie Solnej i w Krecowie. Żupy solne działały tu od wczesnego średniowiecza do XIX w., gdy zostały zamknięte przez władze austriackie. Góry Słonne stanowią naturalną osłonę doliny Sanu, prowadził przez nie pierwszy szlak z Rusi na Węgry. Specyfika zalesionych gór sprawiała, że osadnictwo nie przenikało w wyższą ich część. Tylko niższe partie zboczy i doliny rzeczne o lepszych glebach zostały zajęte przez osadnictwo. Dopiero po przyłączeniu do Polski Rusi Czerwonej w 2. połowie XIV wieku osadnictwo idące wzdłuż doliny Sanu zaczyna docierać do północnych krawędzi Gór Słonnych. Osady, które powstały poczynając od średniowiecza do końca XVI wieku przetrwały do czasów współczesnych, ponieważ nie było już miejsca na powstawanie nowych. Osadnicy byli pochodzenia ruskiego, wołoskiego, polskiego i w niewielkim stopniu niemieckiego. Współcześnie w skład Gminy wchodzi 5 sołectw, 8 miejscowości: Tyrawa Wołoska, Hołuczków, Kreców, Lachowa, Rakowa, Rozpucie, Siemuszowa i Wola Krecowska.

Tyrawa Wołoska - To stara, wzmiankowana już w 1402 roku wieś, położona u podnóża Gór Słonnych, przy drodze Sanok – Przemyśl. Na początku XVIII wieku Tyrawa, będąca lokalnym ośrodkiem handlu i rzemiosła, awansowała do rangi miasteczka, jednak nie rozwinęła się na miarę oczekiwań jej właścicieli i ostatecznie, w 2. połowie XIX wieku prawa miejskie utraciła. Często zmieniali się jej właściciele; byli nimi kolejno Czeszykowie, Tyrawscy, Ossolińscy, Urbańscy, Krajewscy. Urbańscy ufundowali w 1745 roku kościół parafialny, Krajewscy zaś wznieśli w 1. połowie XIX wieku okazały, murowany, klasycystyczny dwór i założyli park krajobrazowy. Życie na tym terenie zmienił tragiczny czas wojny i lat, które nastąpiły bezpośrednio po wojnie.

Kościół rzymskokatolicki pw. Św. Mikołaja Biskupa w Tyrawie Wołoskiej jest kościołem parafialnym dla miejscowości Tyrawa Wołoska, Hołuczków, Rozpucie, Rakowa i Kreców, parafii powstałej prawdopodobnie w roku 1547. Został zbudowany przez starostę wieluńskiego Ludwika z Urbana Urbańskiego przed 1745 rokiem. Jest to kościół murowany, zbudowany z ciosów piaskowca, kamienia rzeczno- i ceglany, otynkowany. Budowla wzniesiona została w stylu późnobarokowym. Przy kościele znajduje się dzwonnica z I połowy XIX wieku i groby dawnych proboszczów, murowana kaplica grobowa rodziny Krajewskich z 1831 r. oraz kilka starych nagrobków członków rodzin tutejszych właścicieli.

Zdjęcie 3 Barokowy kościół rzymskokatolicki pw Św. Mikołaja Biskupa w Tyrawie Wołoskiej

Źródło: Autorstwa Palkin z polskiej Wikipedii

Zdjęcie 4 Pozostałości po dworze Krajewskich w centrum Tyrawy Wołoskiej

Źródło: Urząd Gminy Tyrawa Wołoska

Na początku XIX wieku, dzięki ówczesnym właścicielom Tyrawy – Krajewskim – powstał okazały, murowany, klasycystyczny dwór oraz piękny park. Imponująco prezentowała się zwłaszcza elewacja ogrodowa dworu – obszerny taras i portyk z czterema kamiennymi kolumnami w porządku tokańskim. W pobliżu dworu stała parterowa oficyna, dalej zabudowania gospodarcze. Piękny park tworzył harmonijne otoczenie dworu. Po uwłaszczeniu chłopów tyrawski majątek popadł w kłopoty finansowe. Na przełomie XIX i XX wieku zadłużone dobra rozparcelowano i sprzedano, resztki majątku i dwór nabyli Brzezińscy, którzy gospodarowali tu do 1940 roku. Tragiczne losy wojny i czasów,

które nastąpiły bezpośrednio po wojnie, zmieniły życie na tym terenie. Tyrawa i pobliskie wsie opustoszały. Zabudowania i dwór spalono. Ostały się cztery kamienne kolumny, które stoją do tej pory.

Gmina Tyrawa Wołoska była objęta systematycznymi powierzchniowymi badaniami archeologicznymi realizowanymi w ramach Programu Archeologicznego Zdjęcia Polski.

W miejscowości Tyrawa Wołoska występują 2 stanowiska archeologiczne:

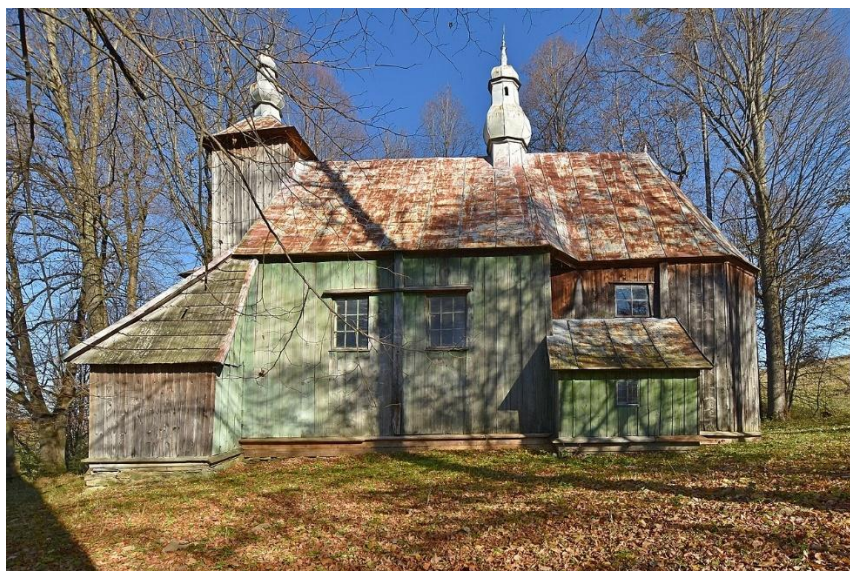
- osady z okresu rzymskiego na terenie cegielni i plebani,
- grodzisko – wzniesienie „Horodysko” w centrum wsi, na prawym brzegu potoku Tyrawka.

Stanowiska archeologiczne podlegają ochronie prawnej na podstawie przepisów ustawy z dnia 15 lutego 1962 roku o ochronie dóbr kultury. W myśl art. 3 niniejszej ustawy ich ochrona polega m. in. na zabezpieczeniu przed zniszczeniem, dewastacją oraz na zapewnieniu im warunków trwałego zachowania.

Kreców - Pierwsza wzmianka o Krecowie pochodzi z końca XV wieku. Wieś była własnością wielu rodzin. Mieszkańcy, oprócz uprawy ziemi, zajmowali się produkcją soli z naturalnie wypływającej solanki w Górach Słonnych. W roku 1946 mieszkańców w większości wywieziono na Ukrainę, pozostałych rok później na Ziemię Odzyskane w ramach Akcji Wisła.

Rakowa – Pierwsze wzmianki o tej miejscowości sięgają XVII wieku. We wsi znajduje się drewniana cerkiew greckokatolicka, po 1947 wykorzystywana jako kościół katolicki, obecnie opuszczona. Powstała ona prawdopodobnie w XIX wieku w miejscu poprzedniej świątyni. Posiada konstrukcję zrębową, dwudzielną z trójbocznym prezbiterium. Cerkiew pokryta jest dachem kalenicowym, zakończonym hełmem. Wnętrze świątyni kryje ikonostas, którego twórcą jest członek rodziny malarzy cerkiewnych – Zygmunt Bogdański. Cerkiew otoczona jest starodrzewem. Powyżej cerkwi znajdują się dwa cmentarze greckokatolickie, z niewielką ilością nagrobków.

Zdjęcie 5 Opuszczona cerkiew w Rakowej

Źródło: Wikipedia, fot. Henryk Bielamowicz

Rozpuć - Na skraju wsi, na polance znajduje się drewniany kościół rzymskokatolicki wzniesiony w 1900 r. staraniem ks. Adama Orłowskiego. Fundatorką była ówczesna właścicielka wsi Leokadia Żuk-Skarszewska, a budowniczym miejscowy majster, cieśla i stolarz Marian Bilański. Świątynia jest dwudzielną, kryta dachówką, szalowana deskami. Wyposażenie pochodzi w większości z okresu

budowy kościoła. Ołtarz główny z 1909 r., autorstwa Mariana Bilańskiego, wzorowany jest na ołtarzu z Tyrawy Wołoskiej, z rzeźbami Świętych Piotra i Pawła i Boga Ojca w zwieńczeniu. W ołtarzu bocznym znajdują się rzeźby aniołów z XVIII w. pochodzące z kaplicy dworskiej w Stańkowej. Płaskorzeźbione antepedium datowane na 1700 r., wykonane przez snycerzy krośnieńskich, pochodzi z kościoła franciszkanów w Przemyślu. Natomiast ambona z postaciami czterech Ewangelistów z XVIII w. jest z kościoła w Birczy, a prospekt organowy z kościoła w Rybotyczach.

Zdjęcie 6 Kościół Krzyża świętego i Najświętszej Maryi Panny Królowej Polski w Rozpuciu

Źródło: Wikipedia, fot. Henryk Bielamowicz

Siemuszowa - Wieś została lokowana około roku 1420. Z 1507 pochodzi pierwszy odnotowany w dokumentach kościoł. We wsi znajduje się wzniesiona w 1841 r. dawna cerkiew filialna greckokatolicka pw. Przemienienia Pańskiego (obecnie kościół rzymskokatolicki pw. Chrztu Pańskiego). Jest to budynek o konstrukcji zrębowej, dwudzielny, z trójbocznie zamkniętym prezbiterium, nakryty dwukalenicowym dachem zwieńczonym baniastym hełmem. Ściany i nawy babińca zdobi dobrze zachowana polichromia figuralna z ornamentami architektonicznymi i roślinnymi. Na szczególną uwagę zasługuje znakomicie zachowany ikonostas z XIX wieku z ikonami autorstwa Józefa Bogdańskiego, nestora rodu Bogdańskich z Jaślisk. Na wzgórzu nad cerkwią znajduje się cmentarz greckokatolicki. Obiekt należy do podkarpackiego Szlaku Architektury Drewnianej.

W II Rzeczypospolitej wieś w powiecie sanockim województwa lwowskiego. Po 17 września 1939 wieś znalazła się w granicach ZSRR. W 1941 niemieckie władze okupacyjne wybudowały tu szkołę rolniczą. 5 maja 1946 nacjonaliści ukraińscy z OUN-UPA zaatakowali w pobliżu wsi konwój ukraińskich przesiedleńców, udających się do ZSRR. Zastrzelili 2 Ukraińców i 2 żołnierzy Wojska Polskiego. W październiku tegoż roku zamordowali tutaj 6 Polaków oraz spalili szkołę i 100 gospodarstw po przesiedleńcach. Do 1946 we wsi znajdował się również dwór przedwojennych właścicieli Siemuszowej rodziny Kościuszków.

Zdjęcie 7 Cerkiew grekokatolicka pw Przemienienia Pańskiego w Siemuszowej (obecnie kościół pw Chrztu Pańskiego)

Źródło: Wikipedia, fot. Henryk Bielamowicz

Hołuczaków – Pierwsze wzmianki o miejscowości pochodzą z roku 1340. We wsi znajduje się cerkiew zbudowana w 1858 r. przez miejscowego cieślę Konstantyna Melnyka. Cerkiew należała do parafii grekokatolickiej w Tyrawie Solnej, a od 1946 służy jako filialny kościół rzymskokatolicki. Świątynia prezentuje typ budownictwa ludowego o skromnym programie architektonicznym w duchu klasycystycznym. Wewnątrz cerkwi znajduje się kompletny ikonostas pochodzący z okresu budowy cerkwi, o wystroju późnobarokowym. Obiekt ten jest ważnym elementem podkarpackiego Szlaku Architektury Drewnianej. W latach 1944-1946 nacjonaści ukraińscy z OUN-UPA zamordowali tutaj 11 Polaków, spalili też 150 gospodarstw Ukraińców, którzy zostali przesiedleni do ZSRR.

Zdjęcie 8 Cerkiew grekokatolicka pw Św. Piereskiewny Pańskiego w Hołuczakowie

Źródło: Wikipedia, fot. Henryk Bielamowicz

Lachowa - Pierwsze wzmianki o miejscowości pochodzą z 1462, kiedy stanowiła własność Piotra z Siemuszowej. W odróżnieniu od innych wsi z tego okresu miała nietypowe położenie. Została założona nie w dolinie rzeki, lecz na szczycie wzniesienia zwanego Gródek (ukr.: Horodok), co może sugerować, że w tym miejscu znajdował się wcześniej średniowieczny gród, jednak dotychczas nie przeprowadzono badań archeologicznych mogących potwierdzić tę hipotezę. W trakcie II wojny światowej Żydzi zostali wywiezieni, a wieś została zajęta przez sotnie UPA, które miały tu swoje kwatery. Pod zarzutem pomocy banderowcom rozstrzelano 9 mieszkańców i spalono wieś. Na mocy polsko-ukraińskiego porozumienia o wymianie ludności ukraińskich mieszkańców wsi przesiedlono na Ukrainę. Obecnie w miejscu wsi znajduje się las i dziczyński sad, a na pobliskiej górze Horb znajduje się cmentarz.

5.4.7 Planowanie przestrzenne

Podstawowym dokumentem planistycznym określającym politykę przestrzenną gminy jest Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Tyrawa Wołoska, przyjęte przez Radę Gminy w Tyrawie Wołoskiej dnia 10 października 2002 roku, Uchwałą Nr XXXVI/203/2002 (z dwoma zmianami, pierwsza zmiana nr 1/2010 – załącznik do uchwały nr X/39/11 rady Gminy Tyrawa Wołoska z dnia 30 września 2011 roku i druga zmiana nr 2/2012 – załącznik do uchwały nr XXXI/148/13 Rady Gminy Tyrawa Wołoska z dnia 30 grudnia 2013 roku).

Studium określa politykę przestrzenną gminy, lokalne zasady gospodarowania przestrzenią przy uwzględnieniu celów i kierunków polityki przestrzennej, określonych w koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województwa, planie zagospodarowania przestrzennego województwa i strategii rozwoju gminy. W tym zakresie fundamentalne znaczenie mają zasady ładu przestrzennego i zrównoważonego rozwoju.

Ład przestrzenny jest określany jako ukształtowanie powierzchni, które tworzy harmonijną całość i uwzględnia w sposób uporządkowany wszelkie uwarunkowania i wymagania funkcjonalne, społeczno-gospodarcze, środowiskowe, kulturowe oraz kompozycyjno-estetyczne. Z kolei zrównoważony rozwój jest to rozwój społeczno-gospodarczy, w którym występuje proces integracji działań politycznych, społecznych i gospodarczych, mając na względzie zachowanie równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb społeczności lub obywateli, zarówno w chwili obecnej jak i dla przyszłych pokoleń.

Studium jest sporządzane dla obszaru znajdującego się w granicach administracyjnych gminy oraz pełni trzy podstawowe funkcje:

- 1) stanowi akt polityki przestrzennej gminy, określający strategię rozwoju przestrzennego;
- 2) wpływa na zasady kształtowania przestrzeni, określone w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, koordynując ich ustalenia;
- 3) może stanowić ofertę dla przyszłych inwestorów, będąc jednym z ważniejszych elementów programu rozwoju gminy.

W celu kształtowania zabudowy oraz wskaźników zagospodarowania terenu tworzone są miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego na działkach gminnych i prywatnych, umożliwiające przyjęcie wieloletniego kierunku działań standaryzujących ład i porządek przestrzenny oraz stwarzające możliwość zrównoważonego rozwoju podstawowej infrastruktury komunalnej

i społecznej oraz sprawniejszego zasiedlania obszarów gminy. Obligatoryjnie realizowane są programy i projekty zmierzające do harmonizacji i kształtowania przestrzeni publicznej.

Na koniec 2022 r. na terenie gminy Tyrawa Wołoska obowiązywały 2 miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, sporządzony na podstawie ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Powierzchnia terenów objętych planami wynosiła łącznie 22 ha, co stanowił 0,32 % całkowitej powierzchni gminy.

Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego w gminie Tyrawa Wołoska:

- dla Gazociągu Wysokiego Ciśnienia relacji Hermanowice – Strachocina o powierzchni 0,2112 km²,
- o nazwie „Tyrawa Wołoska I/2012”, obejmujący teren położony pomiędzy drogą publiczną krajową, drogą publiczną powiatową oraz ciekim wodnym Tyrawka o powierzchni około 0,01 km².

Optymalnym rozwiązaniem w kształtowaniu polityki przestrzennej gminy byłoby uchwalenie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla wszystkich terenów zurbanizowanych gminy Tyrawa Wołoska. Jednak w obecnej sytuacji ekonomicznej gminy oraz obowiązujących przepisów prawnych dot. ochrony przyrody, jest to rozwiązanie trudne i czasochłonne w realizacji.

Ze względu na mały odsetek terenów objętych miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego, zagospodarowanie przestrzenne jest realizowane poprzez wydawanie przewidzianych prawem decyzji o warunkach zabudowy lub decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego. W 2022 r. na terenie gminy Tyrawa Wołoska wydanych zostało 18 decyzji o warunkach zabudowy, w tym 5 decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego. Łącznie na przestrzeni lat 2018-2022 wydanych zostało 80 decyzji o warunkach zabudowy w tym 16 decyzji o ustaleniu lokalizacji celu publicznego. Dane dotyczące wydawanych decyzji na przestrzeni lat 2018-2022 przedstawia poniższa tabela.

Tabela 25 Liczba wydanych decyzji o warunkach zabudowy i decyzji o ustaleniu lokalizacji celu publicznego na przestrzeni lat 2018-2022 na terenie Tyrawa Wołoska

Rodzaj decyzji	2018	2019	2020	2021	2022
Decyzje o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego	1	3	4	3	5
Decyzje o warunkach zabudowy, w tym:	16	11	16	19	18
- decyzje dotyczące innej zabudowy	1	3	2	6	4

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

5.4.8 Mieszkalnictwo

Ważnym elementem rozwoju lokalnego w gminie jest mieszkalnictwo, związane z wielkością zasobów mieszkaniowych oraz warunkami mieszkaniowymi. Mieszkalnictwo ściśle wiąże się również z polityką przestrzenną, ze względu na jej rolę w kształtowaniu przestrzeni, decydując o sposobie użytkowania terenu. Według danych GUS z 2022 roku, na terenie gminy Tyrawa Wołoska znajdowało się 559 mieszkań o łącznej powierzchni użytkowej 55 851 m², a w stosunku do roku 2018 ich liczba zwiększyła się o 46.

Dane dotyczące zasobów mieszkaniowych w gminie Tyrawa Wołoska w roku 2018 i 2022 przedstawia poniższa tabela.

Tabela 26 Zasoby mieszkaniowe na terenie gminy Tyrawa Wołoska w roku 2018 i 2022

Wyszczególnienie	Jednostka miary	2018	2022
mieszkania	szt.	513	559
izby	szt.	2 123	2 508
powierzchnia użytkowa mieszkań	m ²	47 351	55 851

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Analiza wskaźników dotyczących zasobów mieszkaniowych w gminie Tyrawa Wołoska, w roku 2022 wskazuje na różnice w strukturze mieszkaniowej pomiędzy gminą Tyrawa Wołoska, powiatem sanockim i województwem podkarpackim. Przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania w gminie wynosi 99,9 m², co jest wartością większą niż dla powiatu (83,8 m²) i województwa (84,5 m²). Wartość ta świadczy o stosunkowo dużych powierzchniach mieszkań na terenie gminy. Przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania na 1 osobę oscylujące we wszystkich trzech jednostkach administracyjnych wokół ponad 28 m² na osobę. Sugeruje to, że standard życia w odniesieniu do przestrzeni mieszkaniowej na osobę jest porównywalny w gminie Tyrawa Wołoska, powiecie sanockim i województwie podkarpackim. Wskaźnik ilości mieszkań na 1000 mieszkańców gminy Tyrawa Wołoska wynosił 288,7 co jest mniejszą wartością niż dla powiatu sanockiego (336,7), i województwa podkarpackiego (342,9). Oznacza to, że na terenie gminy Tyrawa Wołoska jest stosunkowo mniej mieszkań na 1000 mieszkańców w porównaniu do powiatu i województwa. Przeciętna liczba osób na 1 mieszkanie w gminie Tyrawa Wołoska to 3,46 osoby na mieszkanie, co jest wartością większą niż wynosi wartość wskaźnika dla powiatu sanockiego (2,97) i województwa podkarpackiego (2,92). Wskazuje to na relatywnie większą gęstość zamieszkiwania mieszkań w gminie w porównaniu do powiatu i województwa. Podsumowując, w gminie Tyrawa Wołoska mieszkania mają większy metraż, lecz większa ilość osób mieszka w nich niż które obserwujemy na szczeblu powiatu i województwa.

Dane dotyczące wskaźników z zakresu zasobów mieszkaniowych dla roku 2022 w gminie Tyrawa Wołoska, powiecie sanockim i województwie podkarpackim przedstawia poniższa tabela.

Tabela 27 Wskaźniki dotyczące zasobów mieszkaniowych w gminie Tyrawa Wołoska, powiecie sanockim i województwie podkarpackim dla roku 2022

Wskaźnik	gmina Tyrawa Wołoska	powiat sanocki	województwo podkarpackie
przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania w m ²	99,9	83,8	84,5
przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania na 1 osobę w m ²	28,8	28,2	29,0
mieszkania na 1000 mieszkańców	288,7	336,7	342,9
przeciętna liczba osób na 1 mieszkanie	3,46	2,97	2,92

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Warunki mieszkaniowe determinowane są nie tylko przez takie czynniki jak powierzchnia mieszkania, w tym powierzchnia przypadająca na jedną osobę, czy też średnia liczba osób na jedno mieszkanie. Istotny wpływ na jakość warunków mieszkalnych mają również elementy infrastruktury techniczno-sanitarnej, takie jak łazienka, ustęp spłukiwany, dostęp do sieci wodociągowej, centralnego ogrzewania oraz sieci gazowej.

W ciągu ostatnich lat na terytorium całego kraju obserwuje się wzrost liczby mieszkań zaopatrzonych w instalacje techniczno-sanitarne. Analizując dane z 2022 roku, na terenie gminy Tyrawa Wołoska 92,3 % mieszkań dysponowało dostępem do sieci wodociągowej, 89,4 % posiadało ustęp spłukiwany, a łazienka znajdowała się w 86,0 % z nich. Instalacja centralnego ogrzewania była obecna w 76,6 % wszystkich mieszkań, zaś dostęp do gazu sieciowego miało 56,9 % z nich.

Udział mieszkań wyposażonych w instalacje techniczno-sanitarne w liczbie ogólnej mieszkań na terenie gminy Tyrawa Wołoska w roku 2018 i 2022 przedstawia poniższa tabela.

Tabela 28 Wyposażenie mieszkań w instalacje techniczne i sanitarne na terenie gminy Tyrawa Wołoska w roku 2018 i 2022

Wyszczególnienie	2018	2022
	% ogółu mieszkań	% ogółu mieszkań
Wodociąg	90,3	92,3
Ustęp spłukiwany	85,6	89,4
Łazienka	81,5	86,0
Centralne ogrzewanie	56,7	76,6
Gaz sieciowy	44,6	56,9

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Na przestrzeni lat 2018-2022 na terenie gminy Tyrawa Wołoska oddano łącznie do użytkowania 34 mieszkania o powierzchni 5 820 m². Warto dodać, iż wzrost liczby mieszkań jest zauważalnym trendem zarówno w województwie podkarpackim ogółem, jak i w skali kraju.

Tabela 29 Budownictwo mieszkaniowe w gminie Tyrawa Wołoska na przestrzeni lat 2018 - 2022

Wyszczególnienie	Jednostka miary	2018	2019	2020	2021	2022
Budynki mieszkalne oddane do użytkowania	szt.	7	6	8	7	6
Oddane mieszkania ogółem	szt.	7	6	8	7	6
Ilość izb ogółem	szt.	40	34	53	34	37
Powierzchnia użytkowa ogółem	m ²	1 019	1 088	1 854	857	1 002

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Pomocne w określeniu sytuacji w budownictwie mieszkaniowym na danym obszarze oraz tendencji zachodzącej w tej kwestii, są opracowane przez GUS wskaźniki budownictwa mieszkaniowego, m. in. mieszkania oddane do użytkowania na 1000 ludności, przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania oddanego do użytkowania oraz nowe budynki mieszkalne na 1000 ludności.

Według danych GUS z 2022 r., wartość wskaźnika liczby mieszkań oddanych do użytkowania na 1000 ludności wyniosła w gminie Tyrawa Wołoska 3,6, co było wynikiem wyższym w stosunku do wartości wskaźnika dla powiatu sanockiego (3,2), ale niższym w stosunku do województwa podkarpackiego (5,4).

Na terenie gminy Tyrawa Wołoska, do użytkowania oddawane są mieszkania w budynkach jednorodzinnych, brak natomiast jest oddawanych mieszkań w budynkach wielorodzinnych. Potwierdzają to wskaźniki przeciętnej powierzchni użytkowej 1 mieszkania oddanego do użytkowania, a także nowych budynków mieszkalnych na 1000 ludności w stosunku do mieszkań oddanych do użytkowania na 1000 ludności – wskaźnik dotyczący mieszkań był równy wskaźnikowi dla budynków mieszkalnych. Najmniejszy udział mieszkań w budynkach mieszkalnych jednorodzinnych w stosunku do ogółu mieszkań oddanych do użytkowania występował w województwie podkarpackim ogółem, gdzie przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania oddanego do użytkowania była znacznie mniejsza niż w gminie, natomiast występowała dysproporcja pomiędzy wskaźnikami mieszkań oddanych do użytkowania na 1000 ludności, a nowymi budynkami mieszkalnymi na 1000 ludności.

Dane dotyczące wskaźników z zakresu budynków mieszkalnych i mieszkań oddanych do użytku dla roku 2022 w gminie Tyrawa Wołoska, powiecie sanockim oraz w województwie podkarpackim, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 30 Wskaźniki dotyczące budownictwa mieszkaniowego w gminie Tyrawa Wołoska, powiecie sanockim oraz w województwie podkarpackim dla roku 2022

Wskaźnik	gmina Tyrawa Wołoska	powiat sanocki	województwo podkarpackie
Mieszkania oddane do użytkowania na 1000 ludności	3,6	3,2	5,4
Przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania oddanego do użytkowania w m ²	148,1	137,3	105,7
Nowe budynki mieszkalne na 1000 ludności	3,1	2,7	3,4

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

5.4.9 Infrastruktura techniczna i gospodarka odpadami komunalnymi

Infrastruktura komunikacyjna

komunikacja drogowa:

Infrastruktura techniczna ma zasadniczy wpływ na jakość życia mieszkańców danego obszaru, ale również na procesy rozwojowe na terenie gminy. Do głównych zadań jednostek samorządu terytorialnego należy zapewnienie jak najbardziej korzystnych warunków do zamieszkania, prowadzenia działalności gospodarczej, świadczenia usług społecznych, komunalnych oraz administracyjnych. Kluczowe elementy infrastruktury technicznej, które mają istotny wpływ na jakość życia mieszkańców, to infrastruktura drogowa oraz wodno-kanalizacyjna, obejmująca m.in. ujęcia i stacje uzdatniania wody, sieci przesyłowe i rozdzielcze, przyłącza wodociągowe i kanalizacyjne, zbiorowe i indywidualne oczyszczalnie ścieków, przepompownie ścieków oraz kanały ściekowe. Infrastruktura drogowa jest ściśle powiązana z dostępnością komunikacyjną gminy, co stanowi czynnik determinujący wielowymiarowy rozwój społeczno-gospodarczy, a także stanowi napęd gospodarczy, będąc kluczowym elementem poprawy jakości życia mieszkańców. Na dostępność komunikacyjną wpływa stan i rodzaj dróg oraz możliwe połączenia z innymi miastami i miejscami docelowymi dla podróżujących. Dostępność ta ma kluczowe znaczenie zarówno dla transportu osobowego, jak i towarowego.

Zgodnie z ustawą z dnia 21 marca 1985 r. o drogach publicznych (Dz. U. z 2022 r., poz. 1693 z późniejszymi zmianami), drogi publiczne w zależności od pełnionej funkcji w sieci drogowej dzielą się na następujące kategorie:

- drogi krajowe,
- drogi wojewódzkie,
- drogi powiatowe,
- drogi gminne

System komunikacyjny w gminie Tyrawa Wołoska opiera się na strukturze drogowej. System drogowy gminy skupia się wokół drogi krajowej nr. 28. Drogi pełnią funkcję głównych korytarzy transportowych, w ciągu których tworzone jest zaplecze gospodarcze gminy.

Wykaz dróg na terenie gminy Tyrawa Wołoska:

Drogi krajowe – długość na terenie gminy 4,042 km:

Droga krajowa nr 28,

Drogi powiatowe – długość na terenie gminy 21,5 km:

1. 2220 R Mrzygłód - Tyrawa Wołoska,
2. 2221 R Siemuszowa – Rozpucie,
3. 2225 R Tyrawa Wołoska – Wańkowa,
4. 2226 R Rakowa – Stańkowa,
5. 2224 R Rozpucie – Ropienka.

Drogi gminne – 17,14 km:

6. G 117410 – Rozpucie „Moczary”,
7. G 117412 S – Rozpucie „Łaski”,
8. G 117412 – Rozpucie „Łaski”,
9. G 117414 – Tyrawa Wołoska „Stara droga”,
10. G 117415 – Tyrawa Wołoska „Sadziska”,
11. G 117413 – Tyrawa Wołoska „Międzykąt”,
12. G 117416 – Tyrawa Wołoska „Na cmentarz”,
13. G 117418 S – Tyrawa Wołoska „Góra”,
14. G 117418 T – Tyrawa Wołoska „Góra”,
15. G 117418 U – Tyrawa Wołoska „Góra”,
16. G 117418 – Tyrawa Wołoska „Góra”,
17. G 117541 Rozpucie „Moczary”,
18. G 117401 – Siemuszowa „Piła”,
19. G 117402 – Siemuszowa „Las”,
20. G 117404 – Siemuszowa „Góra”,
21. G 117405U – Hołuczków „do rzeki”,
22. G 117405T – Hołuczków „do rzeki”,
23. G 117405 – Hołuczków „Góra”,
24. G 117505S – Hołuczków „Góra”.

Niekorzystną cechą istniejącego układu komunikacyjnego w gminie Tyrawa Wołoska są braki w podziale przestrzeni drogowej dla jej uczestników ruchu. Ten problem w szczególności dotyczy rowerzystów i pieszych, którzy z braku wydzielonych chodników i ścieżek rowerowych poruszają się po jezdni. Istniejące już chodniki wymagają uzupełnienia i rozwoju w kierunku rozbudowy.

W ostatnich latach w transporcie drogowym pojawił się nowy trend w zakresie rozwoju elektromobilności. W szczególności rynek e-mobilności rozbudowywany jest w krajach zachodnich, na terenie kraju, w tym i podkarpackiego, wciąż jest jednak słabo rozwinięty. Wpływ na to ma niska dostępność infrastruktury dedykowanej e-mobilności. Obecnie na terenie gminy Tyrawa Wołoska nie znajdują się stacje ładowania pojazdów elektrycznych ani ogólnodostępne stacje ładowania rowerów elektrycznych.

komunikacja kolejowa:

Na terenie gminy Tyrawa Wołoska nie ma linii kolejowej. Najbliższa stacja kolejowa znajduje się w miejscowości Sanok (ok. 20 km od miejscowości Tyrawa Wołoska).

Infrastruktura komunalna

Sieć wodociągowa

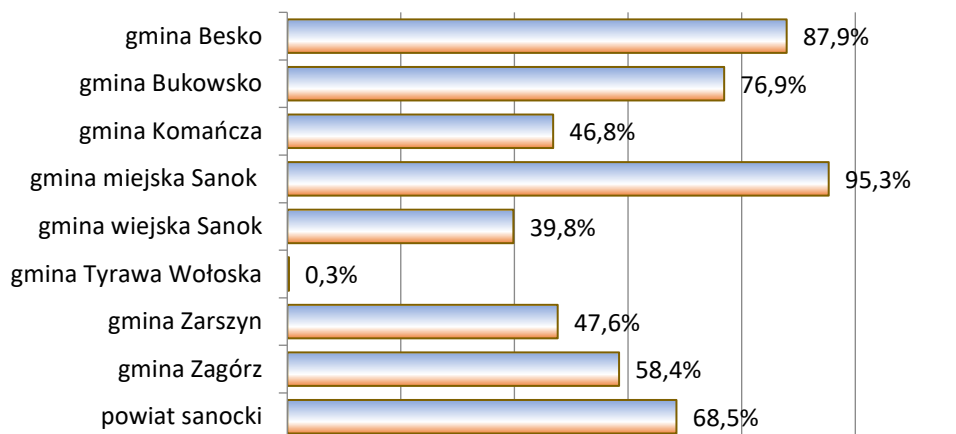
Zaopatrzenie w wodę realizowane jest na terenie gminy poprzez indywidualne bądź zespołowe wodociągi wiejskie zasilane z ujęć powierzchniowych lub studni głębinowych. Szacuje się, że z małych wodociągów korzysta 95% mieszkańców. Wodociągi te oparte na ujęciach wód źródłanych zaopatrują w wodę pojedyncze zagrody lub całe grupy zabudowań. Zarówno ujęcia wód jak i same wodociągi budowane były systemem gospodarczym. Gmina Tyrawa Wołoska posiada 9 własnych ujęć wody ze studni kopalnych w następujących lokalizacjach:

- dz. Nr 405 w Rozpuciu,
- dz. Nr 173/1 w Siemuszowej,
- dz. Nr 108/2 w Tyrawie Wołoskiej,
- dz. Nr 341 w Tyrawie Wołoskiej,
- dz. Nr 310 w Rozpuciu,
- dz. Nr 313/1 w Tyrawie Wołoskiej,
- dz. Nr 604 w Tyrawie Wołoskiej,
- dz. Nr 310/1 w Tyrawie Wołoskiej,
- dz. Nr 307 w Tyrawie Wołoskiej

oraz studnię wierconą zlokalizowaną na dz. 341 w Tyrawie Wołoskiej. Studnie te zaopatrują w wodę budynki użyteczności publicznej oraz mieszkania stanowiące własność gminy. Pozostali mieszkańcy czerpią wodę z własnych ujęć (studni).

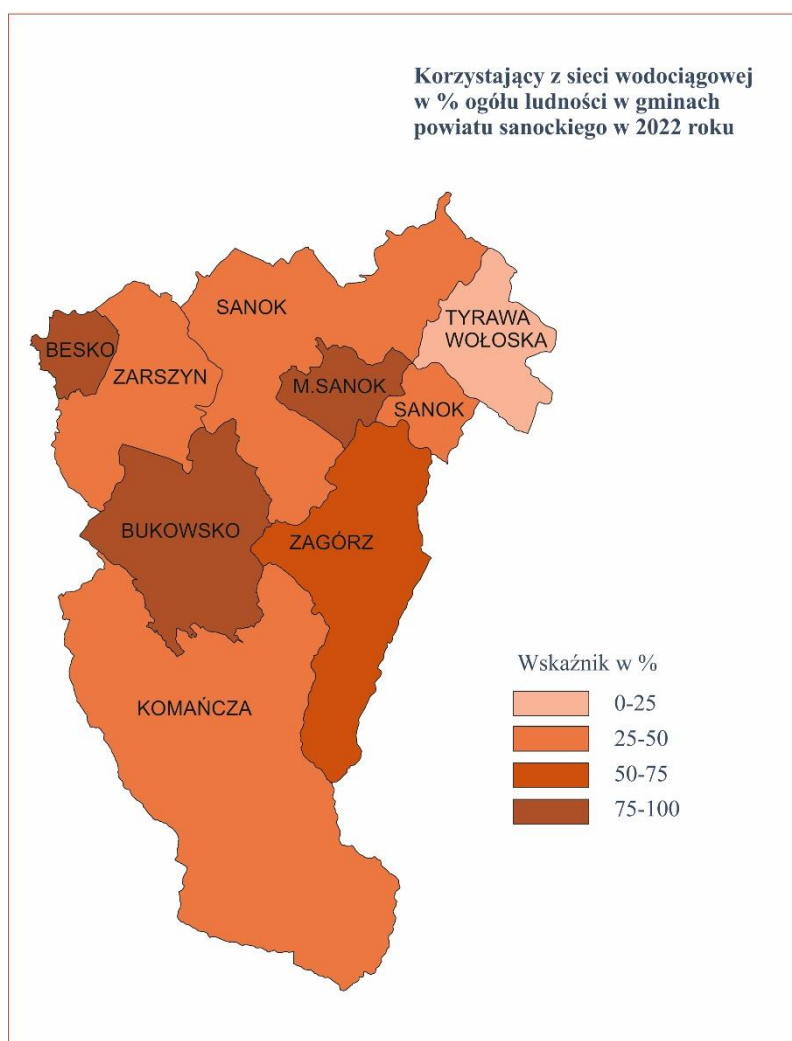
Dane dotyczące udziału osób korzystających z sieci wodociągowej w liczbie ludności ogółem w gminach powiatu sanockiego w 2022 roku, przedstawia poniższy wykres i mapa.

Wykres 19 Korzystający z sieci wodociągowej w % ogółu ludności w gminach powiatu sanockiego w 2022 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Mapa 14 Korzystający z sieci wodociągowej w % ogółu ludności w gminach powiatu sanockiego w 2022 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Sieć kanalizacyjna

Tylko dwie miejscowości w gminie posiadają kanalizację. W miejscowości Tyrawa Wołoska znajdują się dwie oczyszczalnie ścieków, z której pierwsza, znajdująca się w centrum sołectwa obsługuje Gminny Ośrodek Kultury oraz 13 budynków jednorodzinnych, a do drugiej podłączona jest Szkoła Podstawowa wraz z mieszkaniami znajdującymi się w tzw. Starym Domu Nauczyciela.

Kanalizację posiada również miejscowość Hołuczków (poza nowo wybudowanymi domami). Nieczystości ciekłe są z niej odprowadzane do 4 oczyszczalni. Pozostali mieszkańcy gminy odprowadzają nieczystości ciekłe do zbiorników bezodpływowych lub posiadają przydomowe oczyszczalnie ścieków.

W 2022 roku wykonany został projekt koncepcyjny sieci kanalizacyjnej dla całej gminy oraz rozpoczęto prace mające na celu budowę sieci kanalizacyjnej wraz z niezbędną infrastrukturą w miejscowości Tyrawa Wołoska.

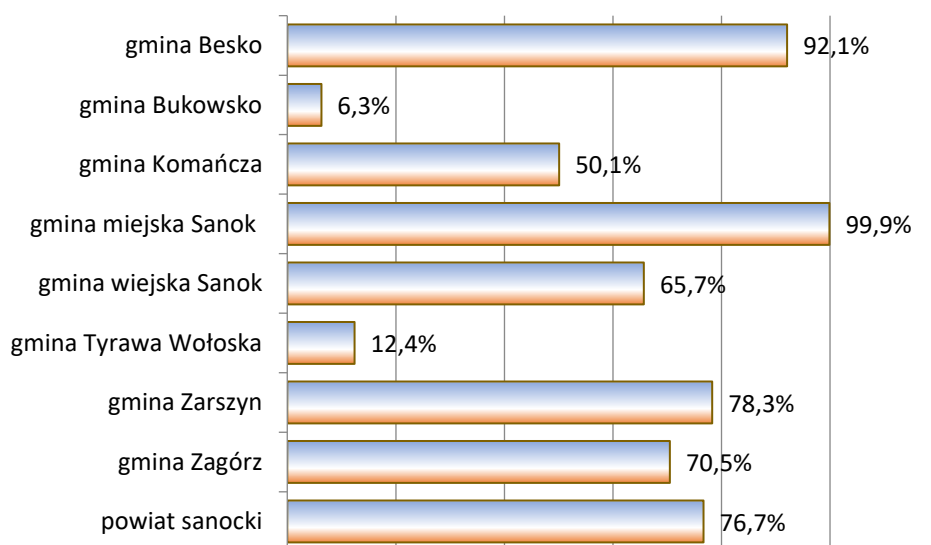
Tabela 31 Wybrane dane dotyczące sieci kanalizacyjnej w gminie Tyrawa Wołoska w roku 2018 oraz 2022

Wyszczególnienie	Jednostka miary	2018	2022
Długość czynnej sieci kanalizacyjnej	km	4,4	4,4
Przyłącza prowadzące do budynków mieszkalnych i zbiorowego zamieszkania	szt.	54	59
Awarie sieci kanalizacyjnej	szt.	4	0
Ścieki bytowe odprowadzone siecią kanalizacyjną	dam ³	10,3	12,8
Ścieki oczyszczane odprowadzone	dam ³	6,0	11,0
Budynki mieszkalne podłączone do sieci kanalizacyjnej – w % ogółu budynków mieszkalnych	%	10,0	9,6
Korzystający z sieci kanalizacyjnej – w % ogółu ludności	%	11,7	12,4

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

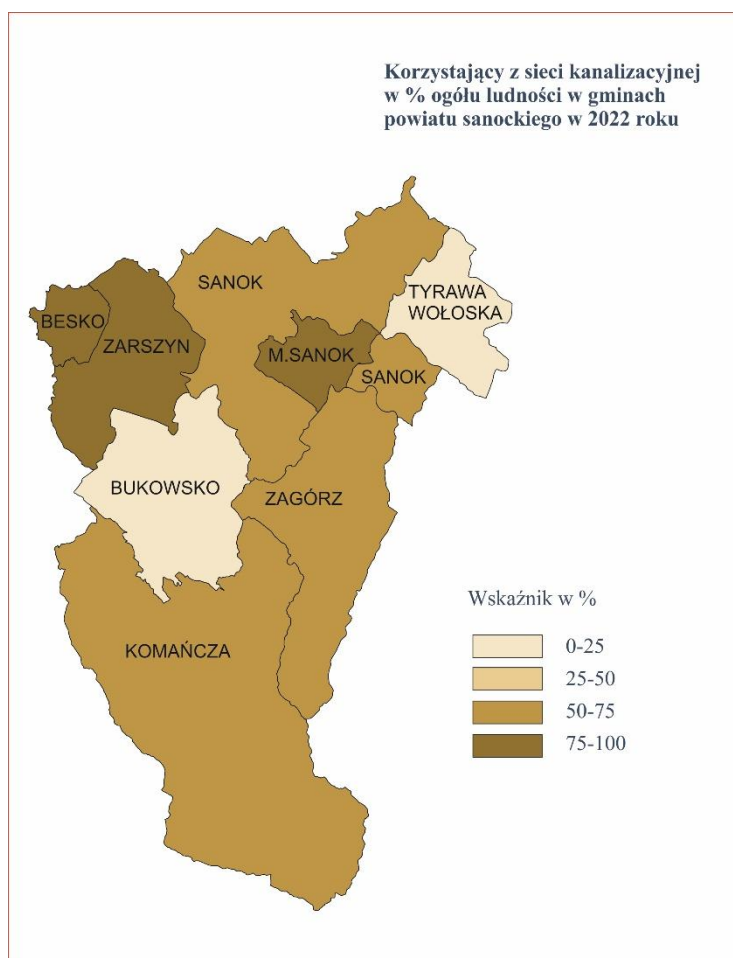
Gmina Tyrawa Wołoska, pod względem sieci kanalizacyjnej plasuje się na przedostatnim miejscu w powiecie sanockim z wynikiem 12,4 %.

Wykres 20 Korzystający z sieci kanalizacyjnej w % ogółu ludności w gminach powiatu sanockiego w 2022 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Mapa 15 Korzystający z sieci kanalizacyjnej w % ogółu ludności w gminach powiatu sanockiego w 2022 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Sieć gazowa

W kwestii dostępu do sieci gazowej, w 2022 roku według danych GUS, odbiorcami gazu na terenie gminy Tyrawa Wołoska było 378 gospodarstw domowych, a liczba ludności korzystająca z sieci gazowej wyniosła 1 100 osób, tj. 56,8 % ogółu mieszkańców gminy. Długość czynnej sieci gazowej wynosiła natomiast 37 362 km.

Wybrane dane dotyczące sieci gazowej na terenie gminy Tyrawa Wołoska w roku 2018 i 2022 przedstawia poniższa tabel.

Tabela 32 Wybrane dane dotyczące sieci gazowej w gminie Tyrawa Wołoska w 2018 i 2022 roku

Wyszczególnienie	Jednostka miary	2018	2022
Długość czynnej sieci gazowej	m	36 034	37 362
Czynne przyłącza do budynków ogółem	szt.	356	378
- w tym do budynków mieszkalnych	szt.	341	363
Liczba odbiorców gazu	gosp.	227	264
Odbiorcy gazu ogrzewający mieszkania gazem	gosp.	72	98
Ludność korzystająca z sieci gazowej	osoba	891	1 100
Zużycie gazu	MWh	623,6	1 269,0
Zużycie gazu na ogrzewanie mieszkań	MWh	316,9	970,2

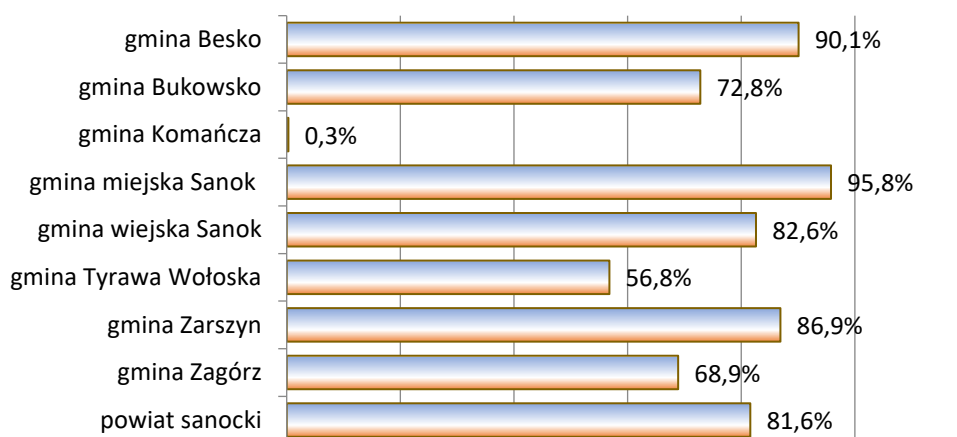
Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Jak wynika z przedstawionych powyżej danych, na przestrzeni lat 2018-2022 znacznie zwiększyła się długość czynnej sieci gazowej oraz liczba odbiorców gazu, w tym również liczba odbiorców ogrzewających mieszkania gazem. Może to świadczyć o zwiększeniu świadomości ekologicznej mieszkańców w zakresie wyboru źródeł ciepła niemających negatywnego wpływu na środowisko. Wciąż jest to jednak mały odsetek mieszkańców i konieczne jest podjęcie działań w tej kwestii.

W gminie Tyrawa Wołoska w 2022 roku występował przedostatni co do wielkości poziom gazyfikacji spośród pozostałych gmin powiatu sanockiego, kształtujący się na poziomie 56,8 %. Dla porównania, poziom gazyfikacji w powiecie wynosił 81,6 %, natomiast całego województwa podkarpackiego – 77,6 %.

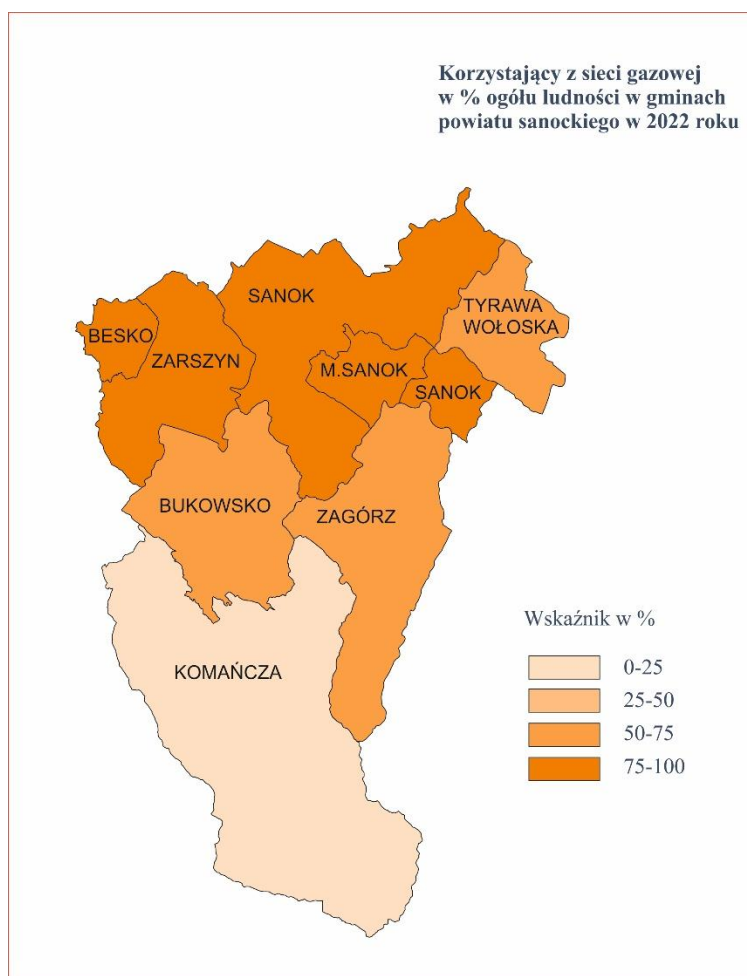
Dane dotyczące udziału osób korzystających z sieci gazowej w liczbie ludności ogółem w gminach powiatu sanockiego w 2022 roku, przedstawia poniższy wykres i mapa.

Wykres 21 Korzystający z sieci gazowej w % ogółu ludności w gminach powiatu sanockiego w 2022 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Mapa 16 Korzystający z sieci gazowej w % ogółu ludności w gminach powiatu sanockiego w 2022 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Sieć energetyczna

Gminę jak i Tyrawę Wołoską w zakresie dostaw energii elektrycznej obsługuje Rejon Dystrybucji Energii Sanok - PGE Dystrybucja Rzeszów Sp. z o.o. Zasilanie odbywa się liniami elektroenergetycznymi średniego napięcia 15 kV poprzez stacje transformatorowe SN/nn. Ponadto przez teren Tyrawy Wołoskiej przebiega linia elektroenergetyczna wysokiego napięcia 110 kV relacji Solina – Bircza.

Sieć telekomunikacyjna

Na terenie miejscowości Tyrawa Wołoska funkcjonuje sieć telekomunikacyjna wraz z centralą telefoniczną (obsługującą całą gminę). Operatorem na terenie miejscowości, gminy jest Telekomunikacja Polska S. A. Kabel relacji Załuż-Tyrawa Wołoska przebiega głównie wzdłuż drogi krajowej Nr 28 Sanok-Przemyśl. Natomiast kabel z Tyrawy Wołoskiej do Mrzygłodu przebiega wzdłuż drogi powiatowej łączącej obie te miejscowości.

Mieszkańcy mają również możliwość dostępu do Internetu na łączach TP S. A.

Ponadto teren miejscowości pokryty jest zasięgiem wszystkich operatorów sieci telefonii komórkowej działających na terenie Polski; poziom sygnału jest dobry.

Gospodarka odpadami

Ważną kwestią, wpływającą na jakość życia mieszkańców w gminie jest gospodarka odpadami komunalnymi. Zgodnie z ustawą z dnia 14 grudnia 2012 roku o odpadach (Dz. U. z 2022 r. poz. 699 z późn. zm.), przez odpady komunalne rozumie się odpady powstające w gospodarstwach domowych, wyłączając pojazdy wycofane z eksploatacji, a także odpady niezawierające odpadów niebezpiecznych pochodzące od innych wytwórców odpadów (m. in. z sektora handlu i usług), które ze względu na swój charakter lub skład, podobne są do odpadów powstających w gospodarstwach domowych.

Zgodnie z art. 3 ustawy z dnia 13 września 1996 r. o utrzymaniu czystości i porządku w gminach (Dz. U. z 2022 poz. 1297), utrzymanie czystości i porządku, a w tym kwestie związane z gospodarką odpadami komunalnymi na terenie gminy, należą do zadań własnych gminy. Gminy są zobowiązane do zorganizowania, odbierania i zagospodarowania odpadów komunalnych zebranych w nieruchomościach położonych na jej terenie.

Odpady komunalne w roku 2022 odbierane były przez firmę Transprzet Sp. z o.o. Sp. k. Zabłotce z Sanoka, dostarczające je do Stacji Przetwarzania Odpadów poza obszarem gminy.

Zgodnie z danymi GUS, w 2022 roku z terenu gminy Tyrawa Wołoska zebrano ogółem 185,92 ton odpadów komunalnych, z czego 115,70 ton, tj. 62,2 % ogółu odpadów, stanowiły odpady zebrane w sposób selektywny. Masa wytworzonych odpadów komunalnych na 1 mieszkańca wyniosła natomiast 36,1 kg, a w stosunku do roku 2018 wartość ta zmniejszyła się o 25,1 kg. Wskaźnik ten umożliwia monitorowanie postępów w dążeniu do zmniejszenia ilości wytwarzanych odpadów oraz zmniejszenia negatywnego oddziaływania tych odpadów na środowisko, co jest jednym z celów polityki Unii Europejskiej w zakresie gospodarowania odpadami komunalnymi. Ilość wytwarzanych odpadów w przeliczeniu na 1 mieszkańca, uzależniona jest w dużej mierze od czynników ekonomicznych i społecznych, głównie standardu życia ludności oraz wielkości i intensywności konsumpcji produktów.

Ochrona środowiska w zakresie zarządzania odpadami komunalnymi opiera się na jednym z kluczowych rozwiązań, jakim jest segregacja odpadów. Jest to zadanie gminy, aby zapewnić

selektywne zbieranie odpadów komunalnych, które powinno obejmować przynajmniej takie frakcje jak: papier, metale, tworzywa sztuczne, szkło, wielomateriałowe odpady opakowaniowe oraz bioodpady. Dodatkowo, zgodnie z ustawą o utrzymaniu czystości i porządku w gminach, gminy zobligowane są do osiągnięcia określonych poziomów recyklingu, przygotowania do ponownego użycia i odzysku, a także ograniczenia składowania odpadów komunalnych, które podlegają biodegradacji.

Na podstawie dostarczonych danych, widoczny jest wzrost zarówno ilości odpadów komunalnych zebranych ogółem, jak i odpadów zebranych selektywnie na terenie gminy Tyrawa Wołoska w latach 2018-2022.

W 2018 roku zebrano 194,47 ton odpadów, podczas gdy w 2022 roku ilość ta wyniosła 185,92 ton. Trend wzrostowy widoczny jest w odniesieniu do odpadów zebranych selektywnie. W 2018 roku zebrano 73,98 ton takich odpadów, natomiast w 2022 roku – 115,70 ton. To stanowi wzrost o około 56,4 %.

Podsumowując, gmina Tyrawa Wołoska robi postępy w zakresie segregacji odpadów, co jest pozytywnym sygnałem dla zarządzania odpadami i ochrony środowiska na tym terenie. Jednak mimo zwiększonej ilości odpadów zebranych selektywnie, wciąż znacząca ilość odpadów jest zbierana w sposób zmieszany. Wymaga to dalszych działań na rzecz edukacji i świadomości ekologicznej mieszkańców.

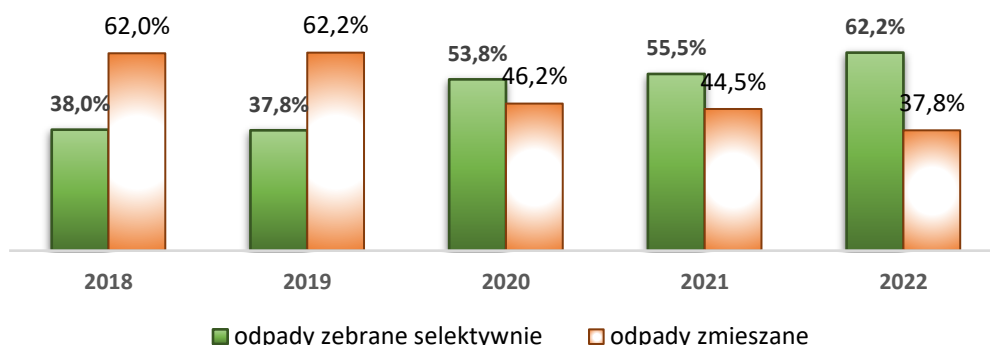
Dane dotyczące ilości odpadów komunalnych zebranych na terenie gminy Tyrawa Wołoska w latach 2018-2022, przedstawiają poniższa tabela oraz wykres.

Tabela 33 Odpady komunalne zebrane na terenie gminy Tyrawa Wołoska na przestrzeni lat 2018-2022

Rok	Odpady zebrane ogółem (w t)	Odpady zebrane selektywnie (w t)	Odpady zebrane zmieszane (w t)
2018	194,47	73,98	120,49
2019	232,44	87,92	144,52
2020	213,60	114,92	98,68
2021	222,52	123,42	99,1
2022	185,92	115,70	70,22

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Wykres 22 Udział odpadów komunalnych zebranych selektywnie w ilości odpadów zebranych ogółem na terenie gminy Tyrawa Wołoska na przestrzeni lat 2018-2022

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Dane prezentują pozytywne zmiany w zakresie gospodarki odpadami na terenie gminy Tyrawa Wołoska. Obserwujemy wyraźny trend wzrostowy w zakresie selektywnego zbierania odpadów w latach 2018-2022.

Punkty selektywnego zbierania odpadów komunalnych stanowią ważny element systemu zarządzania odpadami w gminach. Właściciele nieruchomości mają tam możliwość bezpłatnego pozbywania się konkretnych rodzajów odpadów, określonych w regulaminie utrzymania czystości i porządku w gminie. Na terenie gminy Tyrawa Wołoska funkcjonują Punkty Selektywnej Zbiórki Odpadów Komunalnych w Olszanicy (gmina Olszanica), gdzie mieszkańcy mają możliwość pozbycia się odpadów wielkogabarytowych, elektrycznych, elektronicznych, remontowo-budowlanych oraz opon. W roku 2022, mieszkańcy oddali do PSZOK 18,36 t. odpadów.

Na terenie gminy Tyrawa Wołoska występują również odpady w postaci wyrobów zawierających azbest. Gmina na bieżąco, w miarę posiadanych środków finansowych podejmuje działania w celu usunięcia wyrobów zawierających azbest, w samym roku 2021 usunięto 24 190 kg tych wyrobów.

GMINA W OCZACH MIESZKAŃCÓW

W przeprowadzonej wśród mieszkańców gminy Tyrawa Wołoska ankiecie, udział wzięło 31 osób, które dokonały oceny poszczególnych sfer życia w gminie, wskazując atuty i działania priorytetowe na obszarze gminy, a także która branża gospodarki ma największy potencjał rozwojowy oraz co powinno być wizytówką gminy.

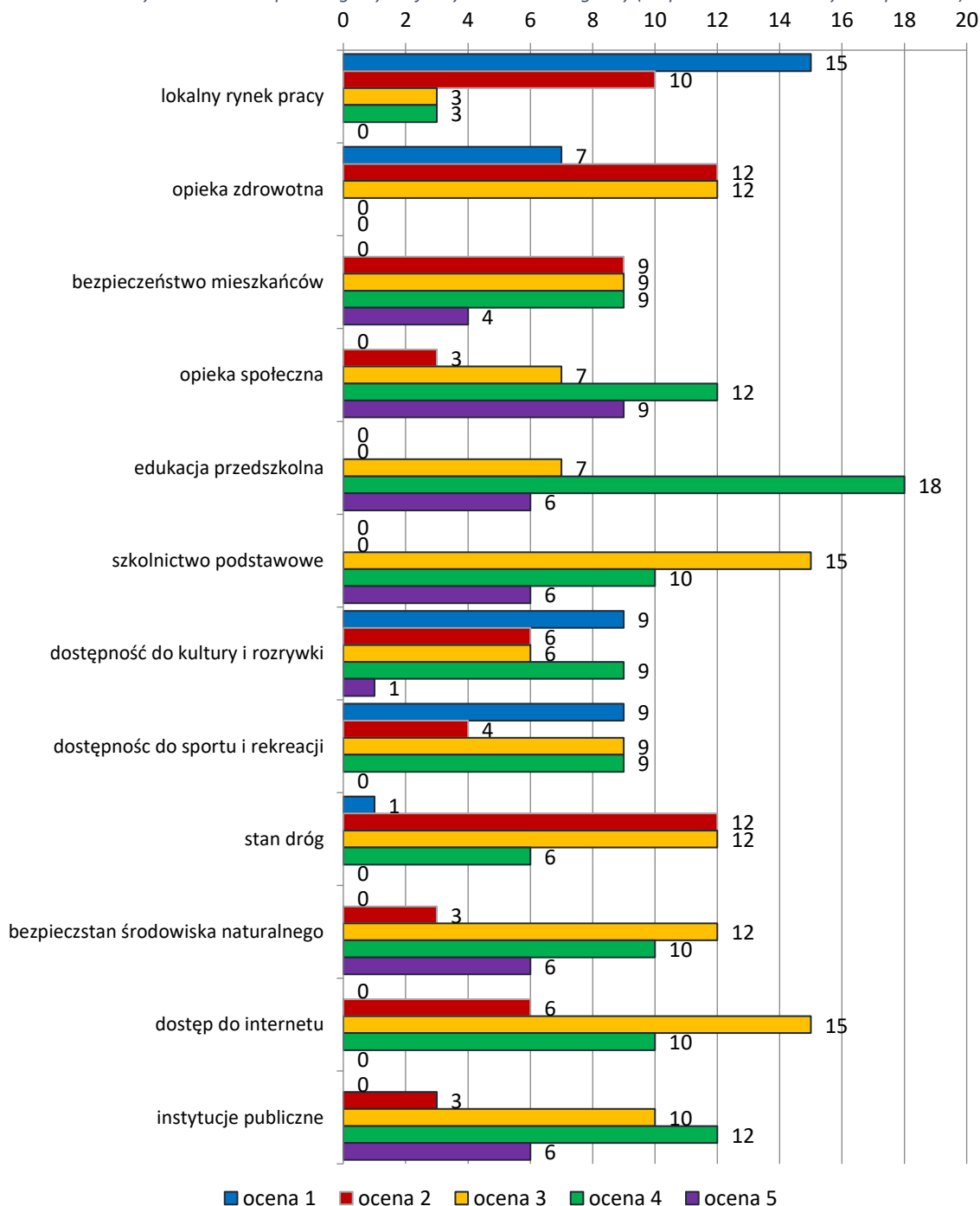
Ankiety zrealizowano w formie ankiety elektronicznej, za pomocą opracowanych przez pracowników Urzędu Gminy formularzy.

PYTANIE 1 brzmiało: „Jak ocenia Pani/Pan poszczególne sfery życia na terenie gminy?”

W ocenie poszczególnych sfer życia na terenie gminy, gdzie 1 jest oceną najniższą, natomiast 5 oceną najwyższą, mieszkańcy najwyżej ocenili stan środowiska naturalnego oraz bezpieczeństwo mieszkańców. Wysokimi ocenami cieszą się także szkolnictwo podstawowe i edukacja przedszkolna.

Do najstąbiej ocenianych aspektów należał lokalny rynek pracy, stan dróg, dostępność do kultury i rozrywki oraz dostępność internetu.

Wykres 23 Ocena poszczególnych sfer życia na terenie gminy (na podstawie udzielonych odpowiedzi)

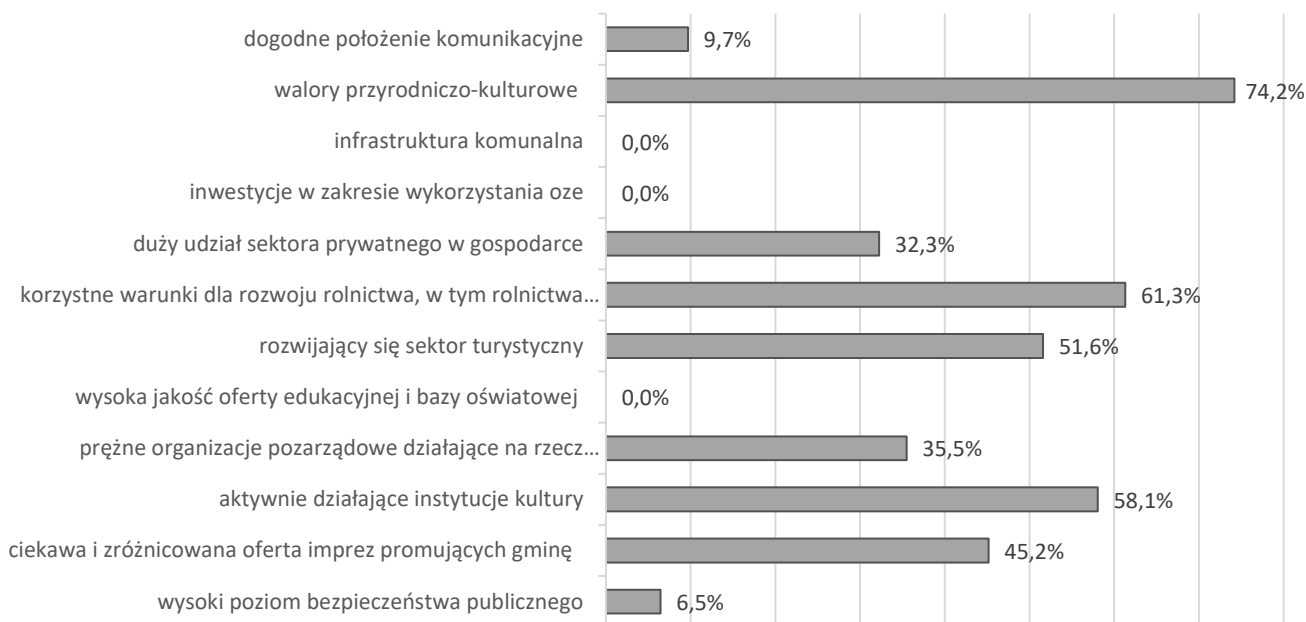

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ankiet

PYTANIE 2 brzmiało: „Proszę o wybranie i zaznaczenie 3-5 największych atutów gminy”.

Biorąc pod uwagę największe atuty gminy Tyrawa Wołoska, ankietowani wskazują najczęściej wysokie walory przyrodniczo-kulturowe – po 74,2 %, korzystne warunki dla rozwoju rolnictwa – 61,3 %, aktywnie działające instytucje kultury – 58,1 % oraz rozwijający się sektor turystyczny – 51,6 % udzielonych odpowiedzi. Najniższe oceny uzyskały infrastruktura komunalna, inwestycje w zakresie wykorzystania OZE oraz wysoka jakość edukacji i baza oświatowa.

Wykres 24 Atuty gminy – pytanie wielokrotnego wyboru (w % udzielonych odpowiedzi)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ankiet

PYTANIE 3 brzmiało: „Co jest aktualnie najłabszą stroną gminy?” – na pytanie otwarte ankietowani odpowiedzieli:

- brak komunikacji,
- brak żłobka,
- brak sieci kanalizacyjnej,
- brak sieci wodociągowej,
- brak lub zły stan dróg dojazdowych,
- mała ilość lokalnych przedsiębiorstw
- brak oświetlenia ulic,
- słaby transport publiczny,
- niski poziom bezpieczeństwa mieszkańców,
- brak małych przedsiębiorstw a co za tym idzie brak pracy,
- położenie komunikacyjne,
- brak inwestycji,
- brak chodników,

- brak ścieżek rowerowych na terenie gminy,
- niedostosowanie budynków na potrzeby osób niepełnosprawnych.

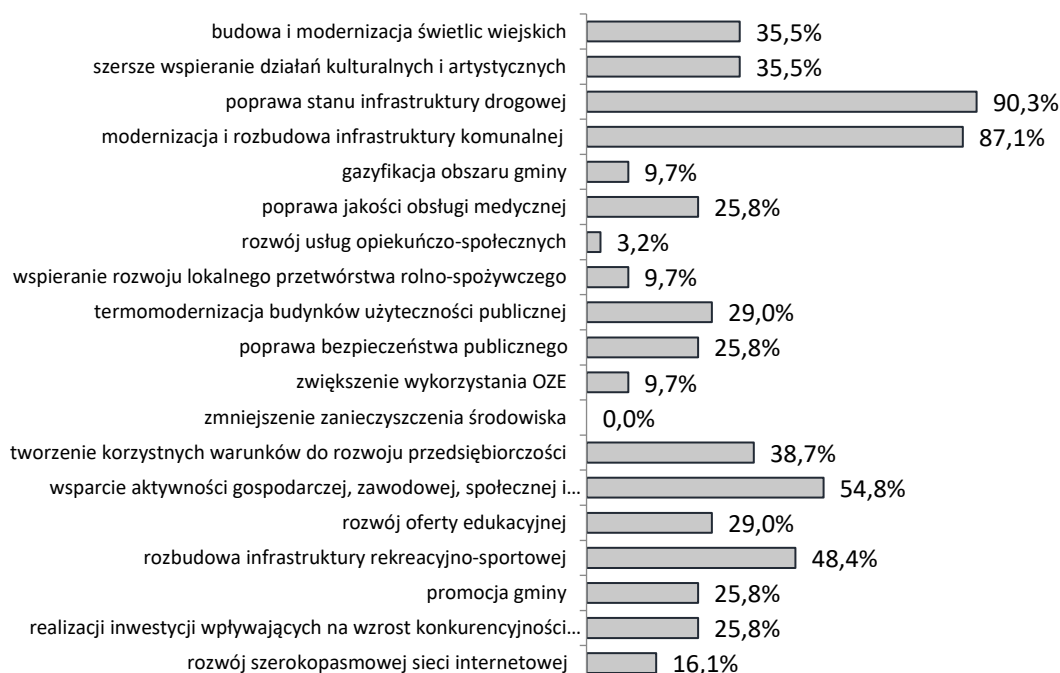
PYTANIE 4 brzmiało: „Co Pani/Pana zdaniem należałoby zmienić w celu poprawy rozwoju społeczno-gospodarczego gminy?” – na to otwarte pytanie ankietowani odpowiedzieli:

- utworzyć żłobek,
- zbudować sieć kanalizacyjną,
- stworzyć dogodne warunki dla przedsiębiorczości, aby wzrosła liczba małych prywatnych przedsiębiorstw,
- poprawić bezpieczeństwo mieszkańców,
- usprawnienie transportu publicznego,
- rozeznac potrzeby mieszkańców i społeczeństwa,
- stworzyć warunki godne życia w XXI wieku, przede wszystkim: czynne oświetlenie publiczne, bankomat, czynne i otwarte dla każdego boisko (orlik), chodniki, ścieżki bądź trasy rowerowe,
- tworzyć miejsca dla rekreacji i wypoczynku,
- utworzyć atrakcje turystyczne,
- rozwój infrastruktury drogowej, komunalnej, rekreacyjno-sportowej,
- zmienić osoby decyzyjne,
- przeprowadzić termomodernizację budynków użyteczności publicznej.

PYTANIE 5 brzmiało: „Proszę o wybranie i zaznaczenie 3 - 5 działań z listy, które zdaniem Pani/Pana są priorytetowe do wykonania na terenie gminy w najbliższych latach:” – na to pytanie wielokrotnego wyboru ankietowani odpowiedzieli:

Największą ilość głosów otrzymały odpowiedzi – poprawa infrastruktury drogowej – 90,3 % oraz modernizacja i rozbudowa infrastruktury komunalnej – 87,1 %. Na dalszych miejscach umiejscowiły się: wsparcie aktywności gospodarczej, zawodowej, społecznej i kulturalnej mieszkańców – 54,8 % oraz rozbudowa infrastruktury rekreacyjno-sportowej – 48,4 %.

Wykres 25 Priorytetowe działania do wykonania na terenie gminy – pytanie wielokrotnego wyboru
(w % udzielonych odpowiedzi)

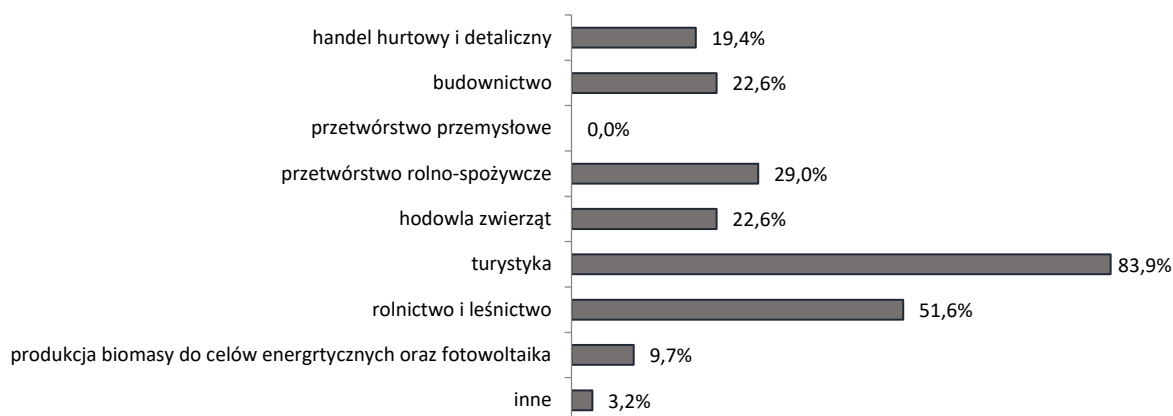

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ankiet

PYTANIE 6 brzmiało: „Która branża gospodarcza na terenie gminy posiada największy potencjał?”.

Na pytanie o branżę gospodarczą, która posiada na terenie gminy największy potencjał rozwojowy, ankietowani najczęściej wskazywali turystykę – 83,9 %, rolnictwo i leśnictwo – 51,6 % oraz przetwórstwo rolno-spożywcze – 41,0 %, co ma związek z charakterystyką gminy i opieranie się rozwoju gminy na jej potencjale turystycznym.

Wykres 26 Branża gospodarki posiadająca największy potencjał rozwojowy – pytanie wielokrotnego wyboru (w % udzielonych odpowiedzi).

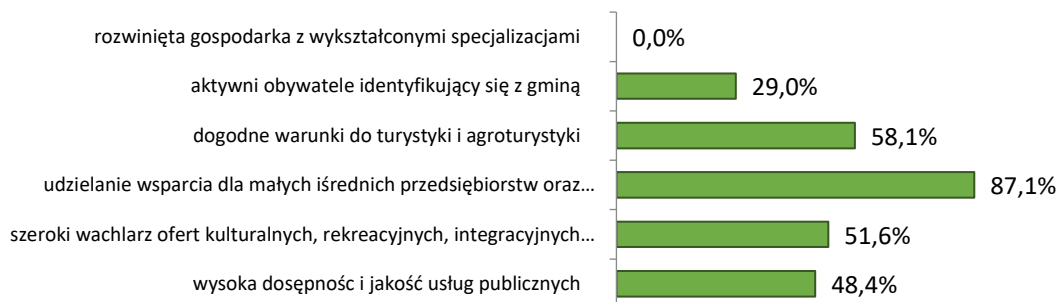

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ankiet

PYTANIE 7 brzmiało: „Co Pani/Pana zdaniem powinno być wizytówką gminy w 2030 r.? Proszę wskazać maksymalnie 3 odpowiedzi”

Na powyższe pytanie ankietowani najczęściej wskazywali jako wizytówkę gminy: udzielanie wsparcia dla małych i średnich przedsiębiorstw oraz rolników – 87,1 % odpowiedzi, dogodne warunki do turystyki i agroturystyki – 58,1 %, natomiast nikt z ankietowanych nie upatrywał wizytówki gminy z rozwiniętą gospodarką z wykształconymi specjalizacjami.

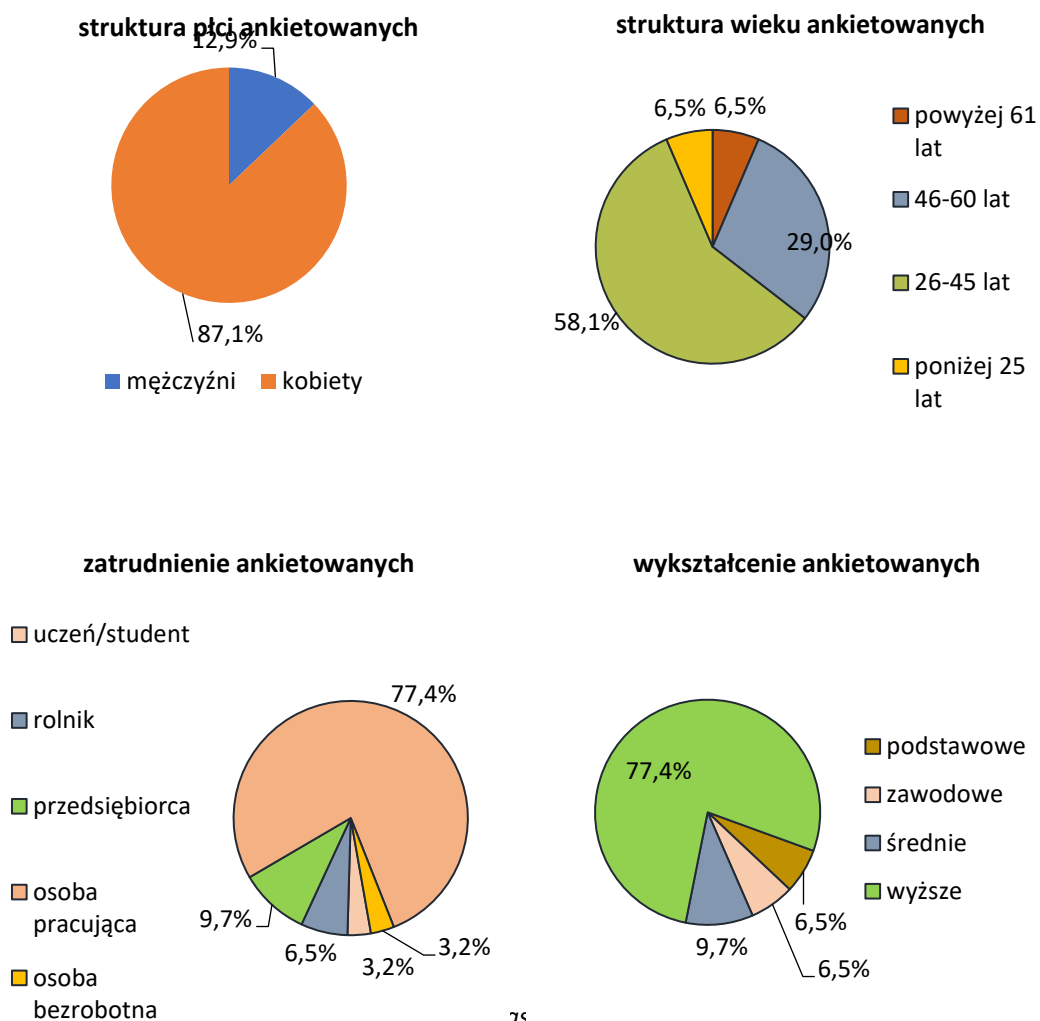
Wykres 27 Wizytówka gminy w 2030 (w % udzielonych odpowiedzi).

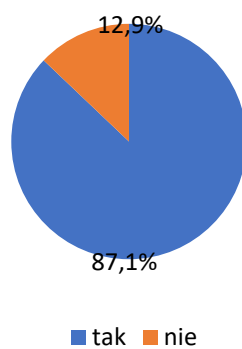
Źródło: Opracowanie własne na podstawie ankiet

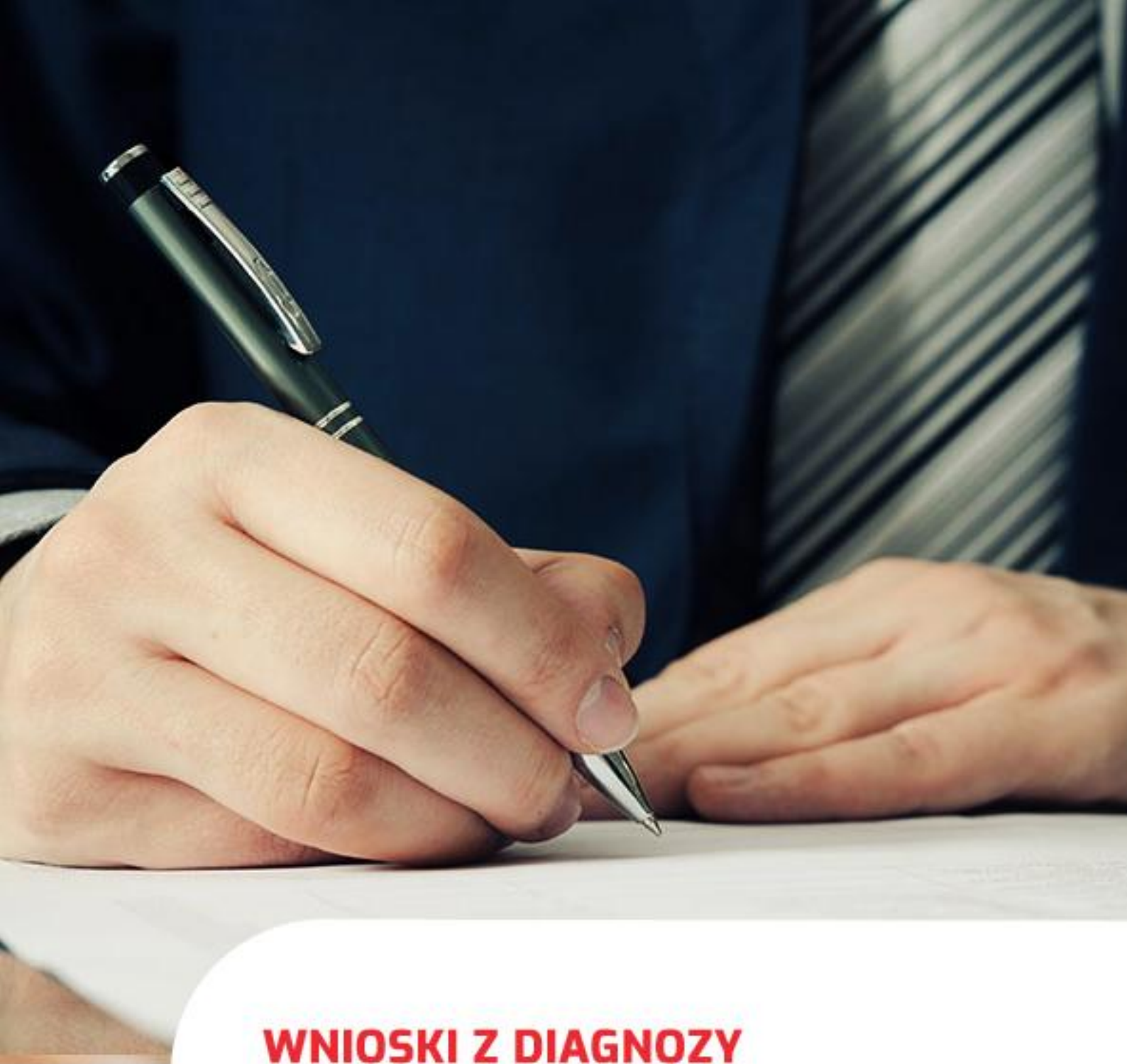
METRYCZKA

Wykres 28 Informacje dot. ankietowanych mieszkańców gminy Tyrawa Wołoska

czy jesteś mieszkańcem gminy?

WNIOSKI Z DIAGNOZY

Zgodnie z obowiązującymi przepisami dotyczącymi strategii rozwoju gminy, opracowanie Strategii Rozwoju Gminy Tyrawa Wołoska na lata 2023-2030 poprzedzone zostało przygotowaniem „Diagnozy sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej”, która stanowi kluczowy etap w kompleksowej ocenie ponadlokalnych zasobów oraz w wypracowaniu strategicznych rozwiązań.

Wnioski z diagnozy stanowiły podstawę opracowania części kierunkowej Strategii, która zawiera wizję, cele strategiczne, kierunki działań, kluczowe projekty do realizacji oraz model struktury funkcjonalno-przestrzennej wraz z rekomendacjami w zakresie polityki przestrzennej i wskazaniem obszarów strategicznej interwencji.

Poniżej zostały przedstawione najważniejsze wnioski z diagnozy, wynikające z poszczególnych obszarów tematycznych, tworzących strukturę diagnozy sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej gminy Tyrawa Wołoska, tj. obszaru społecznego, gospodarczego oraz przestrzenno-środowiskowego, uzupełnione o oceny z przeprowadzonych wśród mieszkańców ankiet oraz w oparciu o warsztaty z pracownikami Urzędu Gminy w Tyrawie Wołoskiej oraz z Radnymi Rady Gminy Tyrawa Wołoska.

7.1 Obszar społeczny

Demografia

Gminę Tyrawa Wołoska na koniec 2022 roku zamieszkiwało zaledwie 1 936 mieszkańców, co przy wielkości gminy daje drugi, najmniejszy wynik gęstości zaludnienia w powiecie sanockim, tj. 28,0 osób/km². Od 2018 roku liczba mieszkańców spadła o 69 osób.

Przyrost naturalny w latach 2018-2022 przyjmował przeważnie wartości dodatnie, poza rokiem 2022, kiedy wyniósł on 0. Łączna liczba urodzeń na przestrzeni lat 2018-2022 wyniosła 105, natomiast liczba zgonów 84. Na tle pozostałych gmin powiatu sanockiego, gmina Tyrawa Wołoska plasuje się na pierwszym miejscu.

W przypadku migracji, w analizowanym okresie gminę opuściły 128 osoby, natomiast przybyło 83, a różnica spowodowała odpływ 45 mieszkańców gminy w przeciągu 5 lat. Powszechnie wiadomo jednak, że dane meldunkowe nie są najbardziej rzetelnym źródłem danych, a rzeczywista liczba mieszkańców gminy i ich aktualnego miejsca pobytu może być jeszcze bardziej niekorzystna. Wyzwaniem samorządu w nadchodzących latach będzie zatrzymanie mieszkańców w gminie oraz pozyskanie nowych.

Z perspektywy ekonomicznych grup wiekowych, najliczniejszą grupą w gminie Tyrawa Wołoska są osoby w wieku produkcyjnym, jednak ich liczba na przestrzeni lat 2018-2022 znacząco spadła. Nieznacznie wzrosła liczba osób w wieku przedprodukcyjnym - o 0,5 %. Analiza struktury wiekowej mieszkańców ukazuje również, że wzrosła liczba osób w wieku poprodukcyjnym oraz ich udziału w liczbie ludności ogółem – skok o 2,0. Trend ten w najbliższych latach będzie z dużym prawdopodobieństwem postępował. Istotnym problemem jest odpływ ludzi młodych, wykształconych, aktywnych i innowacyjnych, co przyczynia się do zmniejszania potencjalnych zasobów pracy.

Porównując wartości wskaźników obciążenia demograficznego dla gminy Tyrawa Wołoska z wartościami dla poszczególnych gmin powiatu sanockiego, jak i ogółem dla województwa podkarpackiego, zauważalne jest, że relatywnie gmina Tyrawa Wołoska ma znacznie lepsze wskaźniki niż gminy ościennie oraz dla województwa.

Istotne dla rozwoju gminy są działania polegające na przyciąganiu nowych mieszkańców do osiedlenia się na terenie gminy, dla których gmina Tyrawa Wołoska będzie atrakcyjnym miejscem zamieszkania, ze względu na walory krajobrazowe i przyrodnicze oraz możliwość prowadzenia działalności ukierunkowanej na ruch turystyczny.

Usługi społeczne

Usługi społeczne w gminie Tyrawa Wołoska są zróżnicowane pod względem dostępności jak i jakości. Najważniejsze usługi społeczne to edukacja, ochrona zdrowia, pomoc społeczna i dostęp do kultury.

Potrzeby w zakresie szkolnictwa podstawowego i wychowania przedszkolnego są w dość dużym stopniu zaspokojone w gminie Tyrawa Wołoska. Jednakże biorąc pod uwagę wielkość gminy Tyrawa Wołoska oferta w zakresie wychowania przedszkolnego dla dzieci w wieku od 3 do 6 lat mogłaby być szersza - obecnie objętych wychowaniem przedszkolnym jest 84,1 % dzieci. Ponadto w gminie nie istnieje zorganizowana opieka dla dzieci do lat 3. Można pomyśleć o utworzeniu żłobka czy klubu dziecięcego. Na uwagę zasługują także potrzeby obiektów oświatowych w zakresie dostosowania do potrzeb osób z niepełnosprawnościami oraz ograniczenia zużycia energii (termomodernizacja, fotowoltaika), a także wyposażenia w nowoczesne pomoce dydaktyczne.

Na terenie gminy opiekę zdrowotną mieszkańcom zapewnia Przychodnia NZOZ Lekarza Rodzinnego w Tyrawie Wołoskiej. W Ośrodku tym mieszkańcy mają dostęp do lekarza oraz pielęgniarki środowiskowej. Brak jest natomiast dostępu do lekarzy specjalistów w gminie Tyrawa Wołoska - konieczność dojazdu do Sanoka.

W gminie Tyrawa Wołoska dużą uwagę przywiązuje się do dostępu i różnorodności oferty kulturalnej. Główną rolę w tej kwestii pełni Gminny Ośrodek Kultury w Tyrawie Wołoskiej jako organizator oraz współorganizator wielu zajęć i wydarzeń kulturalnych na terenie gminy, skierowanych zarówno do mieszkańców gminy jak i turystów. Działalność GOK jest jednak ograniczona przede wszystkim poprzez warunki lokalowe ośrodka. Brak dużej sceny, zaplecza technicznego i wyposażenia uniemożliwia często organizację różnego rodzaju wydarzeń, o które mieszkańcy gminy zabiegają. Dlatego też ważne jest znalezienie i adaptacja obiektu, który by spełniał te potrzeby.

Ważną kwestią jest również zapewnienie dostępu do budynków infrastruktury społecznej dla osób ze szczególnymi potrzebami, a także przeprowadzenie ich termomodernizacji, co pozwoli na ograniczenie kosztów funkcjonowania i realizacji usług. W związku z tym, niezbędne będą działania gminy Tyrawa Wołoska w celu dokonania stosownych modernizacji tych budynków.

Oferta sportowa skierowana dla mieszkańców gminy i przyjezdnych, jaki i infrastruktura są słabo rozwinięte.

Aktywność społeczna mieszkańców

Na terenie gminy działają organizacje pozarządowe takie jak Stowarzyszenie „U Podnóża Gór Słonnych” oraz prężnie działające Koła Gospodyń Wiejskich, które realizują szereg zadań z zakresu kultury, pozyskiwania środków zewnętrznych (unijnych) z przeznaczeniem ich na podnoszenie kwalifikacji osób zamieszkujących obszary wiejskie, prowadzenie szkoleń, kursów itp., często przy ścisłej współpracy z Gminnym Ośrodkiem Kultury w Tyrawie Wołoskiej. Ważną rolę pełnią również funkcjonujące w gminie Ochotnicze Straże Pożarne, prowadzące działalność przeciwpożarową, ratowniczą, kulturalną i oświatową.

Dużą rolę w kształtowaniu zaangażowania obywatelskiego mieszkańców pełni wspomniany Gminny Ośrodek Kultury w Tyrawie Wołoskiej, oraz KGW w Hołuczkowie które inicjują liczne formy aktywności oraz wspomagają w realizacji działań organizacje pozarządowe z terenu gminy. Dzięki temu w gminie na wysokim poziomie rozwija się kapitał społeczny, co skutkuje tym, że gmina ma wysoką pozycję w powiecie sanockim pod względem liczby organizacji pozarządowych na 10 tys. mieszkańców. Rozwój infrastruktury ze sfery kultury jest priorytetem gminy.

7.2 Obszar gospodarczy

Aktywność ekonomiczna ludności oraz bezrobocie w gminie

W 2022 roku gminę Tyrawa Wołoska zamieszkiwały 1 199 osoby w wieku produkcyjnym, co stanowiło 61,9 % ogółu ludności na tym obszarze. W 2021 roku (brak danych w bazie BDL za rok 2022) na terenie gminy znalazło pracę 249 osób, w tym 116 kobiet i 133 mężczyzn. Wynik ten wynika jednak z metodologii Głównego Urzędu Statystycznego, który w statystykach dot. pracujących nie bierze pod uwagę podmiotów gospodarczych o liczbie pracujących nie przekraczającej 9 osób oraz pracujących w rolnictwie w ramach indywidualnych gospodarstw, dlatego statystyki te nie oddają rzeczywistego poziomu zatrudnienia w gminie Tyrawa Wołoska, biorąc pod uwagę jej turystyczny charakter i dominację mikroprzedsiębiorstw w strukturze podmiotów gospodarczych.

Biorąc pod uwagę wskaźniki dotyczące rynku pracy w zakresie liczby pracujących na 1000 ludności (wynik 128) oraz pracujących na 1000 ludności w wieku produkcyjnym (wynik 205,1) oraz wskaźniki dla poszczególnych gmin powiatu sanockiego, ich wielkości dla gminy Tyrawa Wołoska przedstawiają się dosyć korzystnie na tle pozostałych gmin, pomimo, że kształtowały się poniżej średniej dla powiatu, która jest wydatnie podbijana przez ośrodek miejski jakim jest Sanok.

Gmina Tyrawa Wołoska zajmuje drugie miejsce wśród gmin powiatu sanockiego pod względem udziału zarejestrowanych bezrobotnych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym. Wskaźnik ten kształtuje się na poziomie 6,6 % - dużo powyżej średniej dla powiatu. Zauważono również wzrost tego wskaźnika w odniesieniu do kobiet, co świadczy o zwiększającym się bezrobociu wśród nich. Są to niepokojące dane. Z uwagi na ograniczoną liczbę miejsc pracy oraz występującą sezonowość na lokalnym rynku pracy, część mieszkańców gminy pozostaje zarejestrowana jako osoby bezrobotne. Ważnym zagadnieniem jest również zjawisko bezrobocia ukrytego, tj. pozostawanie bez pracy i nierejestrowanie się jako osoba bezrobotna, a także zjawisko „szarej strefy”, tj. nielegalne zatrudnienie, bez opłacania składek oraz podatku dochodowego. Z tego względu niezbędne będzie podjęcie działań w celu ograniczenia zjawiska bezrobocia oraz tworzenia nowych miejsc pracy, które nie będą ograniczone przez sezonowość ruchu turystycznego.

Przedsiębiorczość na terenie gminy

W ostatnich latach zarówno w gminie Tyrawa Wołoska, jak i w innych gminach powiatu sanockiego, obserwuje się pozytywne zjawisko rozwoju przedsiębiorczości, a co za tym idzie wzrost liczby podmiotów gospodarczych. Rozwój przedsiębiorczości na terenie gminy Tyrawa Wołoska dotyczy głównie sektora prywatnego. Najwięcej z nich wykonywało działalność gospodarczą według sekcji F (budownictwo) – 29 podmioty (23,2 % ogółu podmiotów) oraz sekcji A (rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo) i C (przetwórstwo przemysłowe) – po 14 podmiotów (każdy z nich po 11,2 % ogółu podmiotów). Na przestrzeni lat 2018-2022 największy wzrost liczby podmiotów wystąpił w sekcji F – o 12 podmiotów. Pomimo walorów turystycznych gminy Tyrawa Wołoska podmiotów świadczących usługi okołoturystyczne było tylko 7. Zdecydowanie ta liczba powinna być wyższa. Trzon gospodarki gminy Tyrawa Wołoska stanowią mikroprzedsiębiorstwa, zatrudniające do 9 pracowników, które stanowiły aż 96,0 % wszystkich podmiotów gospodarczych.

O niskim poziomie rozwoju przedsiębiorczości na terenie gminy Tyrawa Wołoska świadczy też wskaźnik dotyczący podmiotów gospodarki narodowej na 1000 ludności - wynosi on tylko 65, podczas

gdy średnia dla powiatu sanockiego wynosi 89. Z tego względu niezbędne będzie podjęcie działań w celu ograniczenia zjawiska bezrobocia oraz tworzenia nowych miejsc pracy, które nie będą ograniczone przez sezonowość ruchu turystycznego.

Rolnictwo na terenie gminy Tyrawa Wołoska charakteryzuje się znacznym stopniem rozdrobnienia gospodarstw, które produkują na potrzeby własne. Część ich właścicieli, aby uniknąć ubóstwa, musi dorabiać pracą najemną lub dodatkową poza terenem gminy.

Turystyka - niedowartościowany obszar rozwoju gminy

Na terenie gminy Tyrawa Wołoska nie funkcjonują duże zakłady produkcyjne, a cały obszar gminy objęty jest różnorodnymi formami ochrony przyrody, które ograniczają lub wręcz uniemożliwiają rozwój większej działalności gospodarczej, a większość mieszkańców ukierunkowana jest na działalność związaną z obsługą ruchu turystycznego oraz z handlem. Ruch turystyczny występuje jednak głównie w letnim sezonie turystycznym, począwszy od maja do września, co sprawia że rynek pracy w gminie charakteryzuje sezonowość.

Kluczowym czynnikiem rozwoju gminy jest turystyka, która determinuje procesy społeczno-gospodarcze tego obszaru. Gmina posiada wybitne walory przyrodnicze i krajobrazowe, ale istotną kwestią jest słaby rozwój infrastruktury zagospodarowania turystycznego. Na terenie gminy Tyrawa Wołoska istnieje słabo rozwinięta baza noclegowa – funkcjonują gospodarstwa agroturystyczne, kwatery prywatne i domki letniskowe. Dostępnych obiektów noclegowych jest zbyt mało, aby myśleć o rozwoju turystyki w gminie. Oprócz bazy noclegowej, na terenie gminy Tyrawa Wołoska słabo rozwija się również baza gastronomiczna. Na szczęście do aktywnego spędzania czasu nie są potrzebne duże nakłady finansowe - dostępne w gminie szlaki do turystyki pieszej i rowerowej niezmiennie zachwycają turystów. Piękne i dzikie tereny gminy, położonej w obrębie Bieszczad i Beskidu Niskiego, a także zdrowy klimat i czystość środowiska naturalnego stale przyciągają turystów z różnych części kraju, pragnących aktywnie spędzić czas z pięknymi widokami oraz w bezpośrednim kontakcie z przyrodą. Na terenie gminy znajduje się wiele tras, na których można uprawiać turystykę pieszą i rowerową oraz spędzać czas rekreacyjnie. Niestety, aby zatrzymać turystę na więcej niż jeden dzień, trzeba zapewnić mu nocleg i wyżywienie na odpowiednim poziomie.

Położenie gminy Tyrawa Wołoska sprzyja uczynienie z niej turystycznej „bazy” wypadowej do otaczających ją gmin ościennych mających różnorodne oferty sportowo-turystyczno-rekreacyjne, takich jak np. Ustrzyki Dolne lub Sanok. Niezbędna była by w tym zakresie współpraca ponadlokalna wzbogacająca kompleksowo ofertę dla turystów.

Z tego względu należy podjąć kroki w celu rozwoju infrastruktury turystycznej oraz tworzenia nowych produktów turystycznych, które przyciągną turystów o każdej porze roku, co przyczyni się również do rozwoju przedsiębiorczości na terenie gminy oraz wzrostu dochodów jej mieszkańców, a w konsekwencji i wzrostu dochodów budżetowych gminy. Takimi produktami mogłaby być rozwój szlaków pieszo-rowerowych i infrastruktury im towarzyszących, organizacja ponadlokalnych wydarzeń kulturalnych i sportowych czy też intensywna promocja rękodzielnictwa i kulinarnych wyrobów miejscowych.

7.3 Obszar przestrzenno-środowiskowy

Walory przyrodnicze gminy

Gmina Tyrawa Wołoska leży na Pogórzu Przemyskim, w regionie północno-zachodniej części Gór Sanocko-Turczańskich, w dolinie Potoku Tyrawskiego, prawobrzeżnego dopływu Sanu.

Przeważająca część obszaru gminy jest objęta wieloprzestrzennymi formami ochrony przyrody i krajobrazu. Park Krajobrazowy Gór Słonnych obejmuje część środkową oraz południowo-wschodnią omawianego obszaru. Północno-wschodnia część terenu arkusza znajduje się w obrębie Parku Krajobrazowego Pogórza Przemyskiego. Są tu również obszary chronionego krajobrazu: Wschodniobeskidzki i Przemysko-Dynowski. Mocnymi stronami gminy jest zróżnicowanie rzeźby terenu, piękne widoki, rozległe kompleksy leśne, czystość środowiska oraz bogactwo fauny i flory. Znacząco wpływa to na przyciąganie turystów pragnących uciec od życia miejskiego, poszukujących ciszy, spokoju i czystości naturalnego środowiska, aby móc również podziwiać piękne krajobrazy. Stąd ważne są działania ukierunkowane na zachowanie czystości środowiska oraz dobrą jakość powietrza. Cenne walory przyrodnicze i krajobrazowe posiada również przepływająca przez gminę rzeka Tyrawka oraz zasilające ją strumienie wraz ze swoimi dopływami.

Infrastruktura techniczna warunkująca jakość życia w gminie

Budownictwo mieszkaniowe na terenie gminy Tyrawa Wołoska rozwija się wolno, ale w stałym tempie. Z roku na rok powstają nowe obiekty. W okresie od 2018 do 2022 roku powstało 64 budynki mieszkalne. Wskaźnik liczby mieszkań oddanych do użytkowania na 1000 ludności wyniósł w gminie Tyrawa Wołoska zaledwie 288,7. Był to wynik niższy niż dla powiatu sanockiego (336,7) oraz województwa podkarpackiego (342,9). Przyczyną takiego stanu rzeczy jest niski poziom rozwoju gminy. Gmina, pomimo swoich atutów turystycznych nie rozwija budownictwa mieszkaniowego w celach inwestycyjnych, w tym również w celu wynajmu pokoi dla turystów.

Na terenie gminy Tyrawa Wołoska do użytkowania oddawane są mieszkania w budynkach jednorodzinnych, brak natomiast jest oddawanych mieszkań w budynkach wielorodzinnych.

System komunikacyjny w Gminie Tyrawa Wołoska opiera się na strukturze drogowej. System drogowy gminy skupia się wokół drogi krajowej nr. 28. Drogi pełnią funkcję głównych korytarzy transportowych, w ciągu których tworzone jest zaplecze gospodarcze gminy.

Głównym problemem infrastruktury drogowej pozostaje zły stan nawierzchni dróg, brak podziału przestrzeni drogowej dla uczestników ruchu, przejawiający się brakiem chodników i ścieżek rowerowych w znacznej części obszaru gminy. Istniejące już chodniki wymagają natomiast rozbudowy. Niezbędna jest systematyczna poprawa stanu nawierzchni dróg gminnych. Należy podjąć również działania w celu tworzenia infrastruktury na rzecz rozwoju elektromobilności, tj. stacji ładowania pojazdów elektrycznych, a także ogólnodostępnych wypożyczalni rowerów elektrycznych wraz z punktami, umożliwiającymi ich ładowanie.

Z sieci wodociągowej w 2022 r. korzystało zaledwie 0,3 % ogółu mieszkańców gminy Tyrawa Wołoska (zaopatrzenie w wodę realizowane jest poprzez studnie kopane, wiercone oraz lokalne wodociągi ze studni pod własnym ciśnieniem zasilające po kilka gospodarstw domowych), z kolei z siecią kanalizacyjną objętych było 12,4 % ogółu mieszkańców. W kontekście szeroko pojętej ochrony środowiska i planów rozwoju gminy w najbliższych latach jej władze powinny podjąć działania w celu poprawy poziomu zwodociągowania oraz skanalizowania.

Gmina Tyrawa Wołoska posiada dostęp do sieci gazowej a z jej dobrodziejstw korzysta 56,8 % mieszkańców (średnia dla powiatu wynosi 81,6 %). Pozostała część mieszkańców korzysta z alternatywnych źródeł ogrzewania mieszkań, jak energia elektryczna, pompy ciepła, czy przede wszystkim kotły na paliwo stałe, zwłaszcza drewno.

Na terenie gminy Tyrawa Wołoska funkcjonuje szeroko rozwinięta sieć Internetu światłowodowego. Część mieszkańców gminy ma możliwość skorzystania z szybkiego Internetu w technologii LTE 4G, lecz ze względu na ukształtowanie terenu, nie wszędzie jest on dostępny.

7.4 Analiza SWOT

Analiza SWOT jest powszechnie wykorzystywana przez jednostki administracji publicznej jako narzędzie diagnozy strategicznej, opartej na wewnętrznych i zewnętrznych uwarunkowaniach mających wpływ na rozwój danego obszaru. Pozwala ono porównać silne i słabe strony jednostki wynikające z otoczenia wewnętrznego, z szansami i zagrożeniami dla rozwoju płynącymi z otoczenia zewnętrznego, a także określić ich wzajemne oddziaływanie.

Analizy dokonano w oparciu o dane liczbowe, opisowe i przestrzenne pozyskane z gminy Tyrawa Wołoska oraz ze źródeł zewnętrznych oraz wniosków z przeprowadzonej diagnozy sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej.

MOCNE STRONY

dogodne położenie geograficzne
dobra sytuacja finansowa gminy
spadająca liczba gospodarstw domowych oraz osób korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej na terenie gminy
aktywna działalność kulturalna Gminnego Ośrodka Kultury w Tyrawie Wołoskiej we współpracy z lokalnymi organizacjami pozarządowymi
wysoka aktywność obywatelska mieszkańców w zakresie działalności lokalnych organizacji pozarządowych
rozwinięta sieć szlaków turystycznych - pieszych i rowerowych, umożliwiających uprawianie różnych form turystyki
wzrost wysokości dochodów budżetowych, będący przejawem poprawy sytuacji finansowej, w tym wzrost wartości wskaźnika dochodów na 1 mieszkańca
wybitne walory przyrodnicze i krajobrazowe gminy oraz czystość środowiska naturalnego, które przyczyniają się do atrakcyjności turystycznej obszaru gminy

SŁABE STRONY

niska gęstość zaludnienia, wynikająca z uwarunkowań geograficznych
utrzymujący się trend spadającej z roku na rok liczby mieszkańców gminy, wynikający z ujemnego salda migracji oraz zmniejszającego się przyrostu naturalnego
spadek liczby osób w wieku produkcyjnym, głównie na rzecz zwiększającej się liczby osób w wieku poprodukcyjnym
niedostosowanie obiektów użyteczności publicznej dla osób ze szczególnymi potrzebami
brak termomodernizacji większości budynków komunalnych w gminie, w tym budynków oświatowych
niska jakość opieki zdrowotnej na terenie gminy oraz niewystarczający zakres usług medycznych, w szczególności badań specjalistycznych
lokalny rynek pracy mocno uzależniony od ruchu turystycznego oraz jego sezonowości
brak średnich i dużych przedsiębiorstw na terenie gminy, wpływających na lokalny rynek pracy

wysoki odsetek zarejestrowanych osób bezrobotnych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym, kształtujący się powyżej średniej dla powiatu sanockiego
mała liczba zarejestrowanych na terenie gminy podmiotów gospodarki narodowej
brak produktów turystycznych
słabo rozwinięta baza noclegowa oraz gastronomiczna, co utrudnia zatrzymanie turystów w gminie
ograniczenia w planowaniu przestrzennym związane z występowaniem prawnych form ochrony przyrody
zły stan techniczny dróg
brak ciągów pieszo-rowerowych na terenie gminy, co wpływa na bezpieczeństwo w ruchu kołowym i pieszym
Brak sieci wodociągowej, niski stopień skanalizowania oraz sieci gazowej w gminie
słabo rozwijające się budownictwo mieszkaniowe
brak infrastruktury umożliwiającej rozwój elektromobilności
Brak sieci szerokopasmowej

SZANSE

ograniczenie niekorzystnych zmian demograficznych oraz napływ nowych mieszkańców do gminy poprzez rozwój infrastruktury turystycznej oraz zabezpieczenie infrastruktury towarzyszącej zaspakajającej potrzeby mieszkańców
potencjał do rozwoju atrakcji turystycznych, wynikający z położenia geograficznego oraz wybitnych walorów przyrodniczo-krajobrazowych
pozyskanie środków zewnętrznych na rozwój infrastruktury wodno-kanalizacyjnej, termomodernizację obiektów komunalnych i zapewnienie ich dostępności do potrzeb osób ze szczególnymi potrzebami, a także rozwój infrastruktury turystycznej
rozwój jakości edukacji poprzez inwestycje w obiekty oświatowe
wzrost liczby podmiotów gospodarczych zarejestrowanych na terenie gminy w wyniku pobudzenia aktywności gospodarczej
realizacja inwestycji w zakresie tworzenia produktów turystycznych

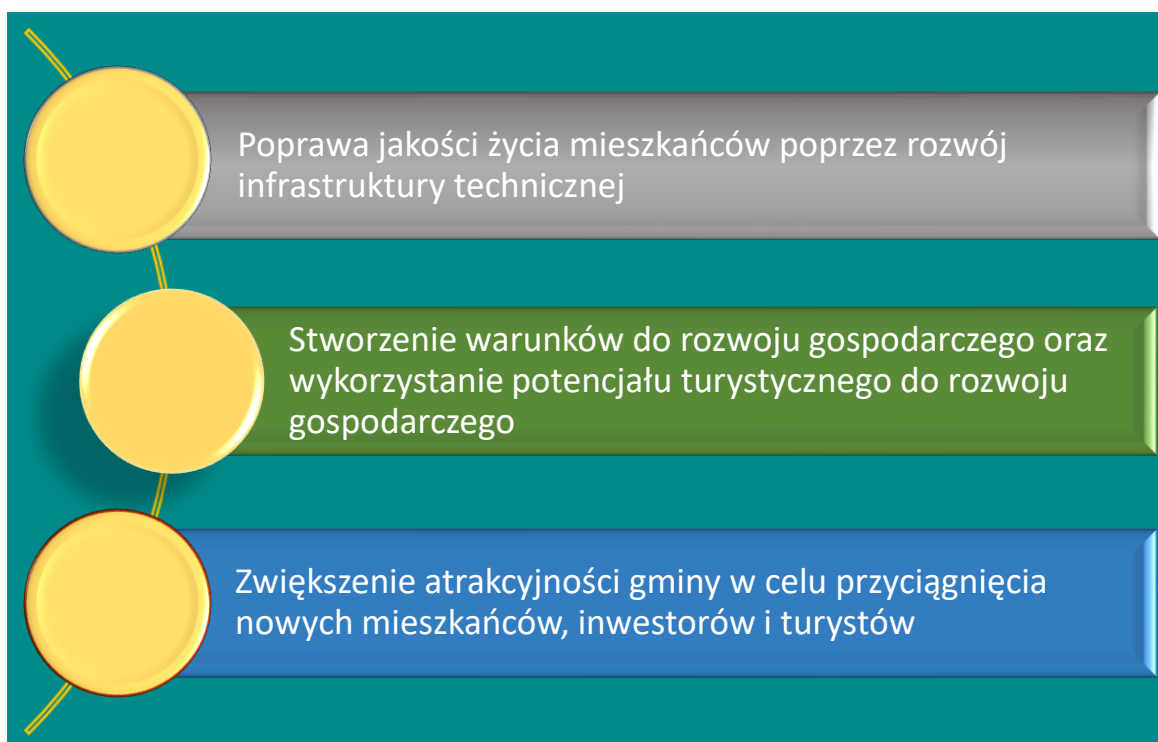
wzrost liczby podmiotów gospodarczych prowadzących działalność w zakresie zakwaterowania i gastronomii co pozwoli na zatrzymanie turystów w gminie
wykorzystanie dostępnej powierzchni gruntów mienia komunalnego gminy na cele związane z turystyką, tworząc m. in. kamperowiska, pola namiotowe oraz trasy biegowe
wzrost zaangażowania mieszkańców w rozwój turystyczny gminy
rozwój elektromobilności oraz odnawialnych źródeł energii
skuteczność działań rewitalizacyjnych, m. in. w zakresie zagospodarowania przestrzeni publicznej
wzrost wpływów z podatków i opłat lokalnych oraz podatku dochodowego od osób fizycznych i od osób prawnych

ZAGROŻENIA

postępujący spadek liczby mieszkańców gminy, będący wynikiem odpływu młodych, wykształconych i aktywnych osób
niewykorzystanie potencjału rozwojowego gminy, wskutek ograniczeń finansowych lub organizacyjnych
rosnące koszty utrzymywania placówek oświatowych, co niekorzystnie wpływać będzie na budżet gminy
pogorszenie się sytuacji na rynku pracy wskutek likwidacji przedsiębiorstw w wyniku rosnących kosztów prowadzenia działalności gospodarczej, co prowadzić będzie do wzrostu bezrobocia na terenie gminy
wzrost wysokości wydatków bieżących, co może skutkować zwiększeniem zadłużenia gminy
zanieczyszczenie środowiska naturalnego, w szczególności poprzez wprowadzanie zanieczyszczeń do cieków wodnych
pogłębianie się dysproporcji w rozwoju gminy, a innymi rozwijającymi się regionami
wrażliwość sektora turystycznego na zmiany gospodarcze
rosnące koszty realizacji inwestycji

7.5 Wyzwania

Na podstawie przeprowadzonej analizy SWOT i określonych najważniejszych problemów i barier rozwojowych gminy Tyrawa Wołoska, określone zostały kluczowe wyzwania jakie stoją przed gminą Tyrawa Wołoska, aby przeciwdziałać wskazanym problemom i barierom oraz w celu zapewnienia zrównoważonego rozwoju:

PLAN OPERACYJNY STRATEGII ROZWOJU GMINY TYRAWA WOŁOSKA NA LATA 2023 - 2030 ORAZ KIERUNKI INTERWENCJI ROZWOJU GMINY

8.1 Misja i wizja

Wizję, określającą w jaki sposób przyjęta polityka prorozwojowa wpłynie na gminę Tyrawa Wołoska, jak ją zmieni i jaka się ona stanie po jej wprowadzeniu, sformułowano następująco:

Gmina Tyrawa Wołoska to gmina przyjazna mieszkańcom, którzy chcą tu mieszkać ze względu na jej walory, atrakcyjna dla turystów, którzy znajdują w niej wszystko, co jest potrzebne do spędzania czasu wolnego, oferująca całoroczne miejsca pracy i godne życie dla każdego, zrównoważona ekologicznie i dostępna dla wszystkich.

1. Gmina przyjazna mieszkańcom, którzy chcą tu mieszkać ze względu na jej walory: Wizja ta zakłada, że gmina będzie stawiać na bezpieczeństwo publiczne, rozwój miejsc pracy, infrastrukturę do spędzania czasu wolnego w zakresie kultury i rekreacji oraz odpowiedniej jakości infrastrukturę techniczną i usługi społeczne.

2. Gmina atrakcyjna dla turystów, którzy znajdują w niej wszystko, co jest potrzebne do spędzania czasu wolnego: Wizja ta zakłada, że gmina stworzy produkty turystyczne wraz z infrastrukturą niezbędną do zatrzymania turysty na dłużej.

3. Gmina oferująca całoroczne miejsca pracy i godne życie dla każdego: Wizja ta zakłada, że gmina będzie pomagać w tworzeniu nowych przedsiębiorstw i nowych miejsc pracy, w szczególności w turystyce i agroturystyce, dzięki czemu mieszkańcy gminy nie będą musieli wyjeżdżać w poszukiwaniu godnego życia.

4. Gmina zrównoważona ekologicznie i dostępna dla wszystkich: Wizja ta zakłada, że gmina będzie stawiać na uporządkowanie gospodarki wodno-ściekowej, ograniczenie zużycia energii poprzez termomodernizację i fotowoltaikę oraz dostępność dla osób z niepełnosprawnościami do wszystkich aspektów życia gminy.

W ramach wizji ujęto podstawowe założenie strategiczne, określające, iż rozwój będzie prowadzony w sposób zrównoważony, skupiony zarówno na poprawie jakości życia mieszkańców, jak też na zwiększeniu atrakcyjności gminy dla nowych mieszkańców, przedsiębiorców oraz turystów. Podkreślono, iż konieczne jest posiadanie infrastruktury o wysokiej jakości i wykreowanie produktów turystycznych, które przyciągną turystów.

Misja wskazuje naczelny cel polityki rozwoju gminy Tyrawa Wołoska, wokół którego powinny się koncentrować działania władz samorządowych i wszystkich zaangażowanych partnerów. Stanowi również przesłanie, które jest podstawą i określeniem kierunku współpracy na szczeblu lokalnym.

Misją Gminy Tyrawa Wołoska jest stworzenie miejsca bezpiecznego i przyjaznego dla mieszkańców i turystów, z dobrymi warunkami do życia i rozwoju gospodarczego oraz stawiającego na rozwój turystyki w oparciu o potencjał przyrodniczo-krajobrazowy.

Główną wartością, na której oparty jest rozwój gminy Tyrawa Wołoska są jej mieszkańcy. Cel ten będzie osiągnięty poprzez zapewnienie im godnych warunków bytowych, rozwój form aktywności oraz poczucie bezpieczeństwa w przyszłości. Gmina będzie miejscem przyjaznym i pewnym dla wszystkich grup społecznych. Drugim kluczowym elementem rozwoju gminy są posiadane wybitne walory przyrodnicze i krajobrazowe oraz potencjał turystyczny. Z tego względu gmina będzie dążyć do utrzymania czystości i bioróżnorodności środowiska przyrodniczego oraz rozwoju infrastruktury turystycznej, a także będzie wdrażać działania wspierające rozwój gospodarczy oparty na wewnętrznym potencjale.

8.2 Cele strategiczne rozwoju w wymiarze przestrzennym, gospodarczym i społecznym. Kierunki działań podejmowanych dla osiągnięcia celów strategicznych. Oczekiwane rezultaty planowanych działań oraz wskaźniki ich osiągnięcia

Cele strategiczne rozwoju, kierunki działań i wskaźniki osiągnięcia celów

Wnioski z opracowanej *Diagnozy sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej gminy Tyrawa Wołoska*, stały się podstawą dla opracowania części programowej *Strategii*, która zawiera najważniejsze założenia polityki rozwoju lokalnego.

Plan operacyjny *Strategii* składa się z trzech priorytetów:

1. Społeczeństwo,
2. Gospodarka,
3. Przestrzeń i środowisko.

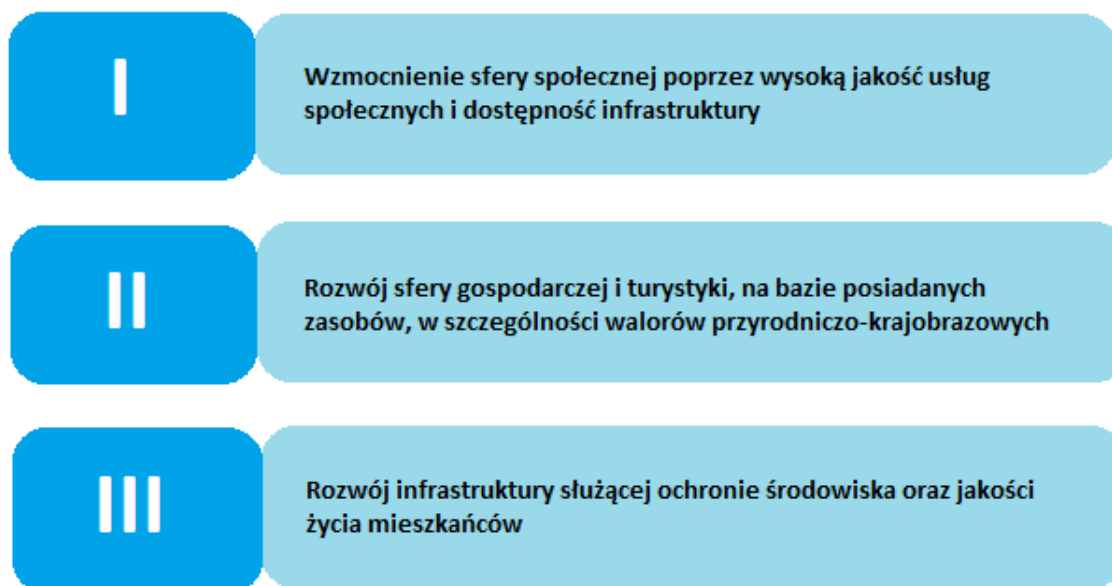
CELE STRATEGICZNE

Cele strategiczne grupują długofalowe, trwałe efekty wdrażanych przedsięwzięć strategicznych i opisują ich oddziaływanie na proces rozwoju w przyjętym horyzoncie czasowym. Zostały wyznaczone na bazie przeprowadzonej diagnozy stanu obecnego, są konsekwencją przyjętej wizji i obranych zasad polityki rozwoju. Zgodnie z założeniami, ich realizacja prowadzić będzie do poprawy poziomu rozwoju gospodarczego i jakości życia lokalnej społeczności. Zaproponowane poniżej cele rozwoju gminy Tyrawa Wołoska są konsekwencją zidentyfikowanych wyzwań rozwoju. Tworzą one spójny i wzajemnie uzupełniający się układ, w którym efekty jednych celów generują i wzmacniają efekty realizacji innych.

W oparciu o przeprowadzoną *Diagnozę sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej Gminy Tyrawa Wołoska* i wykonaną na jej podstawie analizę SWOT, sformułowane zostały cele strategiczne i operacyjne. Zgodnie z logiką cele strategiczne odnoszą się do zidentyfikowanych obszarów problemowych, wyznaczonych na podstawie przeprowadzonej analizy gminy oraz konsultacji społecznych (ankietyzacji). Głównym argumentem przemawiającym za opracowaniem *Strategii*, jest

możliwość planowanego realizowania zadań mających na celu wykreowanie jak najlepszych warunków dla rozwiązywania najbardziej naglących problemów. Niezwykle istotne jest także osiągnięcie najbardziej pożądaných, z punktu widzenia społeczności lokalnej efektów, przy jednoczesnym wykorzystaniu dostępnych zasobów naturalnych, finansowych, organizacyjnych i ludzkich.

Struktura celów strategicznych:

Cele strategiczne będą osiągnięte poprzez realizację celów operacyjnych, które obejmują:

CELE STRATEGICZNE		
CEL STRATEGICZNY 1	CEL STRATEGICZNY 2	CEL STRATEGICZNY 3
Wzmocnienie sfery społecznej poprzez wysoką jakość usług społecznych i dostępność infrastruktury	Rozwój sfery gospodarczej i turystyki, na bazie posiadanych zasobów, w szczególności walorów przyrodniczo-krajobrazowych	Rozwój infrastruktury służącej ochronie środowiska oraz jakości życia mieszkańców
CELE OPERACYJNE		
1.1. Rozwój infrastruktury społecznej	2.1. Rozwój infrastruktury turystycznej	3.1. Zapewnienie dostępu do sieci wodno-kanalizacyjnej, gazowej oraz sieci szerokopasmowej
1.2. Wzmocnienie i rozwój edukacji jako	2.2. Tworzenie i rozwój produktów turystycznych	3.2. Wzmocnienie zewnętrznej i wewnętrznej

podstawy kapitału społecznego		dostępności komunikacyjnej gminy
1.3. Rozwój oferty służącej zagospodarowaniu czasu wolnego	2.3. Wspieranie przedsiębiorczości i inicjatyw gospodarczych	3.3. Ochrona zasobów środowiska przyrodniczego, ograniczenie niekorzystnego wpływu na klimat oraz podnoszenie efektywności energetycznej gminy
OSI I	OSI II	OSI III

Cele strategiczne gminy Tyrawa Wołoska odwzorowują obszary rozwojowe w sferze społecznej, gospodarczej i przestrzenno-środowiskowej, które są zależne od siebie i wzajemnie się przenikają. Cele strategiczne mają długofalowy charakter i wskazują kierunki postępowania w realizacji określonej wizji rozwoju i misji. Narzędzia i sposoby realizacji celów strategicznych określają cele operacyjne, które dotyczą średniego horyzontu czasowego. Cele operacyjne uszczegóławiane są przez kierunki działań, służące realizacji założonych celów oraz stanowią podstawę wdrażania Strategii. Kierunki działań stanowią głównie konkretne przedsięwzięcia rozwojowe, często o charakterze inwestycyjnym.

Poniżej przedstawiona została charakterystyka przyjętych celów strategicznych i celów operacyjnych, wraz ze wskazaniem kierunków działań w ramach poszczególnych celów oraz oczekiwane rezultaty planowanych działań z wskaźnikami ich osiągnięcia.

CEL STRATEGICZNY 1

Wzmocnienie sfery społecznej poprzez wysoką jakość usług społecznych i dostępność infrastruktury

Cel operacyjny 1.1. Rozwój infrastruktury społecznej.

Cel operacyjny 1.2. Wzmocnienie i rozwój edukacji jako podstawy kapitału społecznego.

Cel operacyjny 1.3. Rozwój oferty służącej zagospodarowaniu czasu wolnego.

Podstawą rozwoju gminy są jej mieszkańcy w związku z tym należy podejmować działania w celu wzmocnienia kapitału społecznego, w tym również wzmocnienia atrakcyjności gminy dla nowych mieszkańców. Zapewnienie wysokiej jakości życia, co jest nadrzędną wartością gminy, przejawia się między innymi poprzez wysokiej jakości infrastrukturę społeczną oraz usługi społeczne, a także rozwój kultury i rekreacji. Realizacja celu odbywać się będzie poprzez: działania na rzecz rozwoju infrastruktury społecznej, obejmującej placówki oświatowe, obiekty kulturalne, placówki ochrony zdrowia oraz obiekty sportowe, a także działania ukierunkowane na tworzenie i rozwój infrastruktury spędzania wolnego czasu, obejmującej trasy spacerowe i biegowe, system przyjaznych przestrzeni publicznej – tj. skwerów, placów i bulwarów, a także eksponującą bogactwo fauny i flory w poszanowaniu środowiska przyrodniczego poprzez wyposażenie terenów w infrastrukturę rekreacyjną, nieingerującą w ekosystemy i skonsultowaną z przyrodnikami. Oprócz tego należy podjąć działania w celu modernizacji i uzupełnienia bazy sportowej oraz organizacji miejsc letniego i zimowego wypoczynku.

Powyższe cele operacyjne stanowią będą podstawę do realizacji konkretnych działań, które zamieszczono w tabeli poniżej.

CEL STRATEGICZNY 1

Wzmocnienie sfery społecznej poprzez wysoką jakość usług społecznych i dostępność infrastruktury

Cel operacyjny	KIERUNKI DZIAŁAŃ	OCZEKIWANE REZULTATY PLANOWANYCH DZIAŁAŃ	WSKAŹNIKI OSIĄGNIĘCIA DZIAŁAŃ	Wartość bazowa (2022 rok)	Oczekiwany trend
1.1. Rozwój infrastruktury społecznej	– utworzenie wielofunkcyjnego miejsca kultury wyposażonego m. in. w scenę na występy artystyczne, konferencje i koncerty, – doposażenie instytucji kultury i remiz strażackich oraz rozwój i modernizacja infrastruktury w odpowiedzi na zidentyfikowane potrzeby, – zapewnienie dostępności gminnych obiektów użyteczności publicznej dla osób ze szczególnymi potrzebami, – budowa, przebudowa lub modernizacja niekomercyjnych obiektów rekreacyjno-sportowych i turystycznych wraz z zapleczem, – wzmocnienie opieki dziennej dla seniorów,	– zapewnienie wysokiej jakości i dostępności infrastruktury kulturalnej, – zwiększenie atrakcyjności oferty kulturalnej, – zwiększenie zainteresowania ofertą sportową i rekreacyjną, – wzrost dostępności urzędzeń dla aktywności ruchowej, – rozwój oferty spędzania wolnego czasu dla dzieci i młodzieży,	liczba utworzonych, zmodernizowanych i doposażonych obiektów kulturalnych i remiz strażackich	0	
			liczba obiektów, w których zapewniono dostępność dla osób ze szczególnymi potrzebami	0	
			liczba zbudowanych, przebudowanych lub zmodernizowanych obiektów sportowych	0	
			liczba korzystających z nowej lub zmodernizowanej infrastruktury	0	
1.2. Wzmocnienie i rozwój edukacji jako podstawy	– utrzymanie wysokiej jakości bazy oświatowej oraz jej modernizacja w odpowiedzi na zidentyfikowane potrzeby,	– zapewnienie wysokiej jakości i dostępności infrastruktury szkolnej i przedszkolnej,	liczba zadań inwestycyjnych i/lub modernizacyjnych w placówkach oświatowych (szt.),	0	

kapitału społecznego	– wyposażenie placówek oświatowych w nowoczesny sprzęt komputerowy i multimedialny oraz pomoce dydaktyczno-naukowe, – rozwój oferty edukacyjnej i podnoszenie kompetencji nauczycieli, – wzrost poziomu upowszechniania usług w zakresie edukacji przedszkolnej oraz wychowania dzieci do lat 3 oraz podniesienie jej jakości, – współpraca Urzędu Gminy z podmiotami oświatowymi – informowanie o możliwościach zewnętrznego finansowania, – budowa infrastruktury i zakup wyposażenia do organizacji Zielonych Szkół.	– rozwój kompetencji kluczowych uczniów oraz wzmacnianie ich zdolności, – wprowadzenie nowej oferty edukacyjnej - Zielone Szkoły.	liczba dzieci i młodzieży korzystającej z nowej lub zmodernizowanej bazy oświatowej	159	
			liczba dzieci i młodzieży korzystających z infrastruktury Zielonych Szkół	16	
			udział dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym w ogólnej liczbie dzieci w wieku od 3 do 6 lat (%),	84,1 %	
1.3. Zapewnienie odpowiedniej infrastruktury spędzania wolnego czasu	– rewitalizacja i kształtowanie atrakcyjnych dla mieszkańców i turystów przestrzeni publicznych w poszczególnych miejscowościach, – niwelowanie barier w dostępności architektonicznej przestrzeni publicznych, – tworzenie bezpiecznych tras spacerowych i biegowych oraz ścieżek edukacyjno-przyrodniczych, – budowa lub modernizacja tematycznych placów zabaw oraz siłowni zewnętrznych, – budowa lub modernizacja obiektów sportowych, – budowa rekreacyjnych zbiorników wodnych.	– poprawa atrakcyjności, estetyki i funkcjonalności przestrzeni publicznych, – ożywienie społeczno-gospodarcze miejscowości, – zapewnienie dostępności architektonicznej przestrzeni publicznej dla osób ze szczególnymi potrzebami, – rozwój oferty spędzania wolnego czasu.	liczba nowych tras spacerowych, biegowych oraz ścieżek edukacyjno-przyrodniczych (szt.)	2	
			liczba zrealizowanych przedsięwzięć rewitalizacyjnych, kształtujących przestrzeń publiczną (szt.)	1	
			liczba utworzonych miejsc spędzania wolnego czasu (szt.)	5	

CEL STRATEGICZNY 2

Rozwój sfery gospodarczej i turystyki, na bazie posiadanych zasobów, w szczególności walorów przyrodniczo-krajobrazowych

Cel operacyjny 2.1. Rozwój infrastruktury turystycznej.

Cel operacyjny 2.2. Tworzenie i rozwój produktów turystycznych.

Cel operacyjny 2.3. Wspieranie przedsiębiorczości i inicjatyw gospodarczych.

Największym potencjałem gminy Tyrawa Wołoska w kontekście rozwoju społeczno-gospodarczego są jej wybitne walory przyrodniczo-krajobrazowe, zasadniczo wpływające na jej atrakcyjność turystyczną oraz stan i charakterystykę lokalnej gospodarki. W związku z tym w ramach celu strategicznego realizowane będą działania w zakresie budowy spójnej oferty turystycznej, w oparciu o dostępne zasoby, głównie na bazie walorów przyrodniczo-krajobrazowych. Pozwoli to na wzmocnienie lokalnej gospodarki, wzrost dochodów własnych gminy, budowę marki i rozpoznawalności gminy na szczeblu ponadlokalnym, podniesienie atrakcyjności osiedleńczej, a także pobudzenie przedsiębiorczości wśród mieszkańców.

Realizacja celu strategicznego nastąpi wskutek działalności w zakresie rozwoju dostępnej infrastruktury turystycznej, m. in. poprzez tworzenie i utrzymanie szlaków turystycznych wraz z infrastrukturą towarzyszącą, organizację nowych punktów obsługi odwiedzających, czy też rozbudowę infrastruktury dla turystów zmotoryzowanych, a także poprzez tworzenie i rozwój produktów turystycznych, przede wszystkim tych całorocznych, obejmujących budowę wież i platform widokowych oraz kontynuację i tworzenie nowych wydarzeń kulturalnych, rozrywkowych, sportowych i krajoznawczych, promujących gminę Tyrawa Wołoska i przyciągających do uczestnictwa mieszkańców gminy i gmin sąsiednich oraz turystów.

Oprócz tego w ramach realizacji celu strategicznego następować będzie wspieranie przedsiębiorczości i inicjatyw wśród mieszkańców oraz tworzenie warunków do prowadzenia działalności gospodarczej na terenie gminy Tyrawa Wołoska, w szczególności w zakresie usług zakwaterowania i gastronomii, co pozwoli nadać dynamiki rozwojowi gminy w sferze lokalnej gospodarki. Planowane jest wsparcie promocyjne i szkoleniowe dla osób rozpoczynających i rozwijających działalność gospodarczą.

CEL STRATEGICZNY 2

Rozwój sfery gospodarczej i turystyki, na bazie posiadanych zasobów, w szczególności walorów przyrodniczo-krajobrazowych

Cel operacyjny	KIERUNKI DZIAŁAŃ	OCZEKIWANE REZULTATY PLANOWANYCH DZIAŁAŃ	WSKAŹNIKI OSIĄGNIĘCIA DZIAŁAŃ	Wartość bazowa (2022 rok)	Oczekiwany trend
2.1. Rozwój infrastruktury turystycznej	– tworzenie nowych i utrzymanie funkcjonujących szlaków turystycznych: pieszych i rowerowych oraz ich integracja ze szlakami dostępnymi w sąsiednich gminach, – tworzenie szlaków tematycznych oraz sportowo-rekreacyjnych wraz z infrastrukturą towarzyszącą, – budowa i rozbudowa infrastruktury dla turystów zmotoryzowanych, obejmującej m. in. ogólnodostępne parkingi w miejscach atrakcyjnych turystycznie oraz miejsca do biwakowania i postoju kamperów wraz z infrastrukturą informacyjną – tablice z mapami, drogowskazy,	– zwiększenie atrakcyjności turystycznej gminy, – zróżnicowanie oferty turystycznej, rekreacyjnej i sportowej, – zwiększenie liczby turystów, – podniesienie dostępności komunikacyjnej miejsc atrakcyjnych turystycznie.	długość nowoutworzonych szlaków turystycznych (km)	0	
			liczba wybudowanych lub rozbudowanych miejsc dla turystów zmotoryzowanych (szt.)	0	
2.2. Tworzenie i rozwój produktów turystycznych	– utworzenie tras dla narciarstwa biegowego wraz z infrastrukturą towarzyszącą, – budowa wież i platform widokowych w miejscach o wysokich walorach krajobrazowych wraz z elementami małej architektury drewnianej,	– zwiększenie atrakcyjności i zróżnicowanie oferty turystycznej gminy, – zwiększenie liczby turystów,	liczba utworzonych produktów turystycznych (szt.)	0	

	kontynuacja i tworzenie nowych wydarzeń kulturalnych, rozrywkowych, sportowych i krajoznawczych, promujących gminę Tyrawa Wołoska, przy aktywnej współpracy z lokalnymi organizacjami pozarządowymi.	- wzrost udziału dochodów własnych w strukturze dochodów budżetu gminy ogółem, - uatrakcyjnienie i zróżnicowanie oferty organizowanych wydarzeń dla mieszkańców i turystów.	liczba nowych wydarzeń kulturalnych, rozrywkowych, sportowych i krajoznawczych (szt.)	3	
			udział dochodów własnych w strukturze dochodów budżetu gminy ogółem (%)	40,4	
2.3. Wspieranie przedsiębiorczości i inicjatyw gospodarczych	- wspieranie mieszkańców i inwestorów do tworzenia obiektów noclegowych i gastronomicznych na terenie gminy, - współpraca gminy z Powiatowym Urzędem Pracy oraz innymi instytucjami w zakresie promocji programów nastawionych na zwiększenie samozatrudnienia mieszkańców, - kreowanie i podejmowanie lokalnych inicjatyw oraz programów poprawiających atrakcyjność inwestycyjną oraz rozwój przedsiębiorczości, - wsparcie osób planujących rozpoczęcie własnej działalności gospodarczej (szkolenia, doradztwo, wsparcie finansowe),	- zwiększenie liczby podmiotów gospodarczych, zarejestrowanych na terenie gminy, - zapewnienie warunków do prowadzenia działalności gospodarczej na terenie gminy, - wzrost zainteresowania inwestorów ofertą gminy,	liczba podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych na terenie gminy (szt.)	125	
			wskaźnik liczby osób pracujących na 1000 ludności ogółem	205,1	

	– wsparcie dla rozwoju obiektów noclegowych i punktów gastronomicznych w zakresie ich promocji oraz współpracy przy organizacji wydarzeń kulturalnych, rozrywkowych, sportowych i krajoznawczych, – wsparcie i promocja podmiotów, podejmujących działalność w zakresie wypoczynku, turystyki i rekreacji, – podejmowanie działań na rzecz promocji gospodarczej gminy oraz poszukiwania inwestorów z branży turystycznej, medycznej i innej.	– wzrost liczby osób pracujących na terenie gminy, – spadek bezrobocia.	udział zarejestrowanych osób bezrobotnych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym (%)	6,6	
--	---	--	---	-----	---

CEL STRATEGICZNY 3

Rozwój infrastruktury służącej ochronie środowiska oraz jakości życia mieszkańców

Cel operacyjny 3.1. Zapewnienie dostępu do sieci wodno-kanalizacyjnej, gazowej oraz sieci szerokopasmowej

Cel operacyjny 3.2. Wzmocnienie zewnętrznej i wewnętrznej dostępności komunikacyjnej gminy

Cel operacyjny 3.3. Ochrona zasobów środowiska przyrodniczego, ograniczenie niekorzystnego wpływu na klimat oraz podnoszenie efektywności energetycznej gminy

Cel strategiczny 3 zakłada poprawę poziomu rozwoju infrastruktury, która jest niezbędna zarówno do poprawy warunków bytowych mieszkańców, wzrostu wartości osiedleńczej gminy oraz pełnienia przez przestrzeń różnych funkcji na rzecz sfery gospodarczej i społecznej, jak też do zwiększenia stopnia ochrony środowiska naturalnego gminy. Ukierunkowany jest m. in. na rozbudowę sieci wodociągowej i kanalizacyjnej oraz modernizację tych sieci na terenie gminy, budowę sieci gazowej i biogazowni, co pozwoli zwiększyć dostępność tego rodzaju paliwa dla mieszkańców gminy i przełoży się na osiągnięcie korzystnych efektów środowiskowych w postaci redukcji emisji zanieczyszczeń do atmosfery, a także na rozwój sieci szerokopasmowej, co pozwoli zapobiec wykluczeniu cyfrowemu.

Oprócz tego, ważne dla rozwoju gminy będą działania na rzecz poprawy stanu infrastruktury drogowej, w tym budowy systemu ścieżek pieszo-rowerowych i modernizacji źródeł oświetlenia w poszczególnych miejscowościach na terenie gminy. W kontekście rozwoju elektromobilności, planowane jest tworzenie dedykowanej na jej rzecz infrastruktury, tj. stacji ładowania pojazdów elektrycznych.

Z racji położenia gminy Tyrawa Wołoska i występujących tu walorów przyrodniczych, zakłada się podjęcie działań mających na celu utrzymanie czystości środowiska naturalnego i wspomnianych walorów, by możliwe było ich racjonalne wykorzystanie w procesie zrównoważonego rozwoju. Zasoby środowiska naturalnego gminy są narażone na ryzyko degradacji zarówno z powodu czynników wewnętrznych (np. problemy z odprowadzaniem ścieków, ogrzewanie budynków za pomocą nieefektywnych, emitujących duże ilości zanieczyszczeń źródeł ciepła), jak też z przyczyn zewnętrznych, do których należą m.in. globalne problemy związane z pogarszaniem stanu środowiska i zmiany klimatyczne.

Powyższe cele operacyjne stanowią będą podstawę do realizacji konkretnych działań, które zamieszczono w tabeli poniżej.

CEL STRATEGICZNY 3

Rozwój infrastruktury służącej ochronie środowiska oraz jakości życia mieszkańców

Cel operacyjny	KIERUNKI DZIAŁAŃ	OCZEKIWANE REZULTATY PLANOWANYCH DZIAŁAŃ	WSKAŹNIKI OSIĄGNIĘCIA DZIAŁAŃ	Wartość bazowa (2022 rok)	Oczekiwany trend
3.1. Zapewnienie dostępu do sieci wodno-kanalizacyjnej, gazowej oraz sieci szerokopasmowej	– rozbudowa i modernizacja sieci wodociągowej oraz stacji uzdatniania wody, – rozbudowa i modernizacja sieci kanalizacyjnej oraz oczyszczalni ścieków i przepompowni, – budowa kontenerowych oczyszczalni ścieków, – współpraca z operatorami w zakresie budowy sieci gazociągowej, – współpraca z operatorami w zakresie rozbudowy sieci szerokopasmowej.	– zwiększenie dostępności i jakości usług w zakresie zaopatrzenia w wodę i odprowadzania ścieków, – ograniczenie negatywnych skutków oddziaływania zagrożeń antropogenicznych na środowisko naturalne, – ograniczenie wykluczenia cyfrowego.	korzystający z sieci wodociągowej w ogólnej liczbie ludności (%)	0,3	
			korzystający z sieci kanalizacyjnej w ogólnej liczbie ludności (%)	12,4	
			korzystający z sieci gazowej w ogólnej liczbie ludności (%)	56,8	
3.2. Wzmocnienie zewnętrznej i wewnętrznej dostępności	– modernizacja sieci dróg gminnych i wewnętrznych, – współpraca z Zarządem Dróg w zakresie budowy, rozbudowy i modernizacji dróg powiatowych, – modernizacja systemu oświetlenia ulicznego, w zakresie wdrażania rozwiązań energooszczędnych,	– poprawa stanu i jakości infrastruktury drogowej, – poprawa wewnętrznej i zewnętrznej dostępności komunikacyjnej,	długość zmodernizowanych dróg gminnych (km)	12,1	

komunikacyjnej gminy	– budowa ciągów pieszo-rowerowych w poszczególnych miejscowościach gminy oraz ścieżek rowerowych, – realizacja działań w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa ruchu drogowego, m. in. poprzez edukację, wyznaczanie miejsc dla pieszych oraz montaż progów zwalniających i punktowych elementów odblaskowych, – wspieranie, inicjowanie i budowa infrastruktury ładowania pojazdów elektrycznych oraz promowanie idei elektromobilności.	– poprawa bezpieczeństwa w ruchu drogowym, – poprawa efektywności energetycznej systemu oświetlenia ulicznego, – rozwój elektromobilności.	długość zbudowanych ciągów pieszo-rowerowych oraz ścieżek rowerowych	0	
			liczba zmodernizowanych energooszczędnych lamp ulicznych	18	
			liczba stacji ładowania samochodów elektrycznych	0	
3.3. Ochrona zasobów środowiska przyrodniczego, ograniczenie niekorzystnego wpływu na klimat oraz podnoszenie efektywności energetycznej gminy	– wsparcie dla budowy przydomowych oczyszczalni ścieków, – wsparcie dla budowy przydomowych biogazowni, – realizacja zadań uświadamiających i wdrażających racjonalne gospodarowanie zasobem wodnym, m. in. wsparcie zadań inwestycyjnych obejmujących gromadzenie i wykorzystanie wody opadowej i małą retencję, – wsparcie wymiany wysokoemisyjnych źródeł ciepła na ekologiczne, – tworzenie warunków do rozbudowy instalacji OZE na obszarze gminy, – termomodernizacja budynków użyteczności publicznej, – zachowanie, ochrona i zrównoważone wykorzystanie systemu przyrodniczego na obszarze gminy,	– zapewnienie alternatywnych dla kanalizacji sieciowej rozwiązań na terenach trudnych i wykluczonych, – ochrona zasobów wodnych, – ograniczenie negatywnych skutków oddziaływania zagrożeń antropogenicznych na środowisko naturalne, – ograniczenie negatywnych skutków	liczba zadań ukierunkowanych na ochronę zasobów wodnych z udziałem gminy	0	
			wskaźnik lesistości na terenie gminy (%)	58,5	

	– przeciwdziałanie degradacji środowiska leśnego, – działania na rzecz zwiększenia świadomości ekologicznej mieszkańców i turystów; – promowanie segregacji wytwarzanych odpadów komunalnych.	oddziaływania zagrożeń naturalnych na środowisko naturalne, – poprawa efektywności energetycznej budynków użyteczności publicznej – wzrost świadomości ekologicznej mieszkańców oraz turystów.	liczba budynków użyteczności publicznych poddanych termomodernizacji (szt.)	0	
			liczba gospodarstw domowych, które dokonały termomodernizacji i/lub instalacji OZE i/lub wymiany źródła ciepła przy wsparciu publicznym (szt.)	0	

Spójność kierunków rozwoju gminy z kierunkami wynikającymi ze strategii rozwoju województwa

Strategia Rozwoju Gminy Tyrawa Wołoska na lata 2023-2030 wpisuje się w ustalenia nadrzędnego dokumentu na poziomie regionalnym, jakim jest Strategia rozwoju województwa - Podkarpackie 2030. Poniżej wykazano spójność celów zdefiniowanych w niniejszej Strategii z celami określonymi w strategii na szczeblu wojewódzkim.

Tabela 34 Zgodność celów Strategii Rozwoju Gminy Tyrawa Wołoska na lata 2023-2030 ze Strategią rozwoju województwa - Podkarpackie 2030

Strategia Rozwoju Gminy Tyrawa Wołoska na lata 2023 – 2030	Strategia rozwoju województwa - Podkarpackie 2030
Cel strategiczny 1 Wzmocnienie sfery społecznej poprzez wysoką jakość usług społecznych i dostępność infrastruktury	OBSZAR TEMATYCZNY 2. KAPITAŁ LUDZKI I SPOŁECZNY OBSZAR TEMATYCZNY 4. DOSTĘPNOŚĆ USŁUG
Cel operacyjny 1.1. Rozwój infrastruktury społecznej	Cel szczegółowy priorytetu 2.3 Rozwój form i instytucji kultury z uwzględnieniem dziedzictwa oraz wymagań nowoczesności Cel szczegółowy priorytetu 2.5 Wzmocnienie podmiotowości obywateli, rozwój instytucji społeczeństwa obywatelskiego oraz zwiększenie ich wpływu na życie publiczne Cel szczegółowy priorytetu 2.6 Wzrost poziomu adaptacyjności zawodowej i integracji społecznej w regionie
Cel operacyjny 1.2. Wzmocnienie i rozwój edukacji jako podstawy kapitału społecznego	Cel szczegółowy priorytetu 2.1. Podniesienie jakości edukacji i jej dostosowanie do wyzwań społeczeństwa przyszłości
Cel operacyjny 1.3. Rozwój oferty służącej zagospodarowaniu czasu wolnego	Cel szczegółowy priorytetu 2.7 Kształtowanie postaw prozdrowotnych, promocja aktywności fizycznej i wsparcie sportu kwalifikowanego Cel szczegółowy priorytetu 4.2 Poprawa zarządzania przestrzenią oraz przeciwdziałanie występowaniu wykluczenia osób i obszarów ze względu na ograniczenia ekonomiczne czy infrastrukturalne
Cel strategiczny 2 Rozwój sfery gospodarczej i turystyki, na bazie posiadanych zasobów, w szczególności walorów przyrodniczo-krajobrazowych	OBSZAR TEMATYCZNY 1. GOSPODARKA I NAUKA OBSZAR TEMATYCZNY 2. KAPITAŁ LUDZKI I SPOŁECZNY OBSZAR TEMATYCZNY 3. INFRASTRUKTURA DLA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU I ŚRODOWISKA
Cel operacyjny 2.1. Rozwój infrastruktury turystycznej	Cel szczegółowy priorytetu 1.3. Zapewnienie dobrych warunków i systemu wsparcia podmiotów gospodarczych i rolnictwa w dostosowaniu do wymagań i potrzeb współczesnej otwartej gospodarki Cel szczegółowy priorytetu 3.5 Tworzenie miejsc umożliwiających prowadzenie działalności gospodarczej i rozwój usług turystycznych
Cel operacyjny 2.2. Tworzenie i rozwój produktów turystycznych	Cel szczegółowy priorytetu 1.3. Zapewnienie dobrych warunków i systemu wsparcia

	podmiotów gospodarczych i rolnictwa w dostosowaniu do wymagań i potrzeb współczesnej otwartej gospodarki Cel szczegółowy priorytetu 3.5 Tworzenie miejsc umożliwiających prowadzenie działalności gospodarczej i rozwój usług turystycznych
Cel operacyjny 2.3. Wspieranie przedsiębiorczości i inicjatyw gospodarczych	Cel szczegółowy priorytetu 1.3. Zapewnienie dobrych warunków i systemu wsparcia podmiotów gospodarczych i rolnictwa w dostosowaniu do wymagań i potrzeb współczesnej otwartej gospodarki Cel szczegółowy priorytetu 2.4 Wsparcie rynku pracy w zakresie aktywizacji zawodowej oraz tworzenia dobrej jakości miejsc pracy Cel szczegółowy priorytetu 3.5 Tworzenie miejsc umożliwiających prowadzenie działalności gospodarczej i rozwój usług turystycznych
Cel strategiczny 3 Rozwój infrastruktury służącej ochronie środowiska oraz jakości życia mieszkańców	OBSZAR TEMATYCZNY 3. INFRASTRUKTURA DLA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU I ŚRODOWISKA
Cel operacyjny 3.1. Zapewnienie dostępu do sieci wodno-kanalizacyjnej, gazowej oraz sieci szerokopasmowej	Cel szczegółowy priorytetu 3.4 Rozbudowa wysokiej jakości sieci informacyjno-komunikacyjnej dla zapewnienia możliwości rozwojowych województwa oraz dostępności do usług Cel szczegółowy priorytetu 3.7 Ograniczenie negatywnych skutków oddziaływania rozwoju cywilizacyjnego na stan środowiska
Cel operacyjny 3.2. Wzmocnienie zewnętrznej i wewnętrznej dostępności komunikacyjnej gminy	Cel szczegółowy priorytetu 3.3 Poprawa wewnętrznej dostępności komunikacyjnej zapewniającej spójność przestrzenną regionu oraz integrację obszarów funkcjonalnych
Cel operacyjny 3.3. Ochrona zasobów środowiska przyrodniczego, ograniczenie niekorzystnego wpływu na klimat oraz podnoszenie efektywności energetycznej gminy	Cel szczegółowy priorytetu 3.1 Zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego regionu oraz optymalizacji wykorzystania energii i zwiększenie udziału OZE w bilansie energetycznym województwa Cel szczegółowy priorytetu 3.6 Zwiększenie odporności wszystkich struktur regionalnych na zagrożenia wynikające ze zmian klimatycznych Cel szczegółowy priorytetu 3.7 Ograniczenie negatywnych skutków oddziaływania rozwoju cywilizacyjnego na stan środowiska Cel szczegółowy priorytetu 3.8 Ochrona środowiska oraz zachowanie różnorodności biologicznej w regionie

Źródło: Opracowanie własne

WIELOLETNI PLAN INWESTYCYJNY

Nieodzownym elementem każdej Strategii Rozwoju jest Wieloletni Plan Inwestycyjny, zawierający kluczowe i strategiczne inwestycje planowane do wykonania w celu realizacji założeń i priorytetów, wskazanych w dokumencie strategicznym. Poniżej zamieszczono tabelę z kartami zadań, zawierającymi wybrane inwestycje kluczowe dla mieszkańców i władz gminy, których realizacja w szczególny sposób wpłynie na zmianę standardu życia mieszkańców.

Wybrane inwestycje, przedstawione poniżej nie wyczerpują katalogu przedsięwzięć możliwych do realizacji w ramach niniejszej strategii, lecz będą bezpośrednio wpisywać się w realizację wskazanych w rozdziale 8 *Plan operacyjny Strategii Rozwoju Gminy Tyrawa Wołoska na lata 2023-2030 oraz kierunki interwencji rozwoju gminy*.

Przedsięwzięcia zaplanowane do realizacji oraz ich lokalizacja, wynikają z diagnozy społecznej, gospodarczej i przestrzennej gminy Tyrawa Wołoska, przeprowadzonej na jej podstawie analizy SWOT oraz w oparciu o opinie mieszkańców, wyrażone w czasie badania ankietowego, jak również w oparciu o potrzeby zgłoszone przez władze gminy.

Lp.	Nazwa przedsięwzięcia i zakres	Lokalizacja inwestycji	Okres realizacji	Szacunkowa wartość inwestycji w zł	Źródła finansowania	Cel operacyjny (oznaczenie)
Karta zadania nr 1	Inwestycje w Infrastrukturę kanalizacyjną i wodociągową: - rozbudowa oraz modernizacja sieci kanalizacyjnej. - budowa kontenerowych oczyszczalni ścieków i przepompowni ścieków.	obszar całej gminy	2023-2030	20 000 000,00	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027; Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat i Środowisko; Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych; Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej; Środki własne.	3.1 3.2
Karta zadania nr 2	Budowa, przebudowa, modernizacja sieci dróg, mostów, chodników, przepustów oraz parkingów na obszarze gminy	obszar całej gminy	2023-2030	12 000 000,00	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027; Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat i Środowisko; Fundusze Europejskie dla Polski Wschodniej 2021-2027; Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych; Środki własne.	3.2
Karta zadania nr 5	Budowa ciągów pieszo-rowerowych (ścieżek rowerowych) na obszarze gminy	obszar całej gminy	2023-2030	10 000 000,00	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027; Fundusze Europejskie dla Polski Wschodniej 2021-2027; Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych; Środki własne.	3.2

Karta zadania nr 6	Modernizacja i rozbudowa systemu oświetlenia ulicznego (wymiana i montaż nowych lamp) na obszarze gminy	obszar całej gminy	2023-2030	2 000 000,00	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027; Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych; Środki własne.	3.2
Karta zadania nr 7	Pozyskiwanie terenów pod inwestycje na terenie gminy oraz ich uzbrojenie	Tyrawa Wołoska	2023-2030	3 000 000,00	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027; Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych; Środki własne.	2.3
Karta zadania nr 8	Rozwój odnawialnych źródeł energii na terenie gminy	obszar całej gminy	2023-2030	1 000 000,00	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027; Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat i Środowisko; Fundusze Europejskie dla Polski Wschodniej 2021-2027; Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych; Środki własne.	3.3
Karta zadania nr 9	Utworzenie stacji ładowania samochodów elektrycznych a także rowerów oraz hulajnóg na terenie gminy	Tyrawa Wołoska	2023-2030	400 000,00	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027; Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat i Środowisko; Fundusze Europejskie dla Polski Wschodniej 2021-2027; Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych; Środki własne.	3.3

Karta zadania nr 10	Termomodernizacja oraz modernizacja budynków użyteczności publicznej na terenie gminy	Tyrawa Wołoska, Hołuczków, Siemuszowa, Rozpucie, Rakowa	2023-2030	1 500 000,00	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027; Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych; Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej;; Środki własne.	1.1 1.3 3.3
Karta zadania nr 11	Niwelacja barier architektonicznych dla osób niepełnosprawnych i starszych, w szczególności w budynkach użyteczności publicznych na terenie gminy	Tyrawa Wołoska, Rozpucie	2023-2030	1 200 000,00	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027; Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych; PFRON, Środki własne.	1.1
Karta zadania nr 12	Remont i modernizacja zabytkowych budynków, parków i cmentarzy na obszarze gminy	obszar całej gminy	2023-2030	1 000 000,00	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027; Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych; Podkarpacki Wojewódzki Konserwator Zabytków, Środki własne.	1.3
Karta zadania nr 13	Modernizacja i rozbudowa infrastruktury oświatowo – edukacyjnej na terenie gminy Tyrawa Wołoska wraz z doposażeniem placówek oświatowych w nowoczesne pomoce dydaktyczne	Tyrawa Wołoska	2023-2030	8 000 000,00	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027; Ministerstwo Edukacji i Nauki Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych; Środki własne.	1.2
Karta zadania nr 13	Budowa i organizacja żłobka gminnego	Tyrawa Wołoska	2023-2030	5 000 000,00	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027; Ministerstwo Edukacji i Nauki Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych; Środki własne.	1.1 1.2

Karta zadania nr 14	Rozbudowa infrastruktury społecznej typu Dzienny Dom Pobytu Seniora, Klub Seniora, świetlice środowiskowe	Tyrawa Wołoska, Rakowa, Siemuszowa	2023-2030	5 000 000,00	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027; Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych; Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej Środki własne.	1.1 1.2 1.3
Karta zadania nr 15	Rewitalizacja przestrzeni publicznej, poprzez tworzenie skwerów, placów, fontanny multimedialnej oraz ścieżek spacerowych wraz z elementami małej architektury na terenie gminy.	obszar całej gminy	2023-2030	800 000,00	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027; Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych; Środki własne	1.3
Karta zadania nr 16	Budowa ogólnodostępnych, niekomercyjnych obiektów sportowo – rekreacyjnych i turystycznych na obszarze gminy Tyrawa Wołoska, boisk i siłowni gminnej wraz infrastrukturą towarzyszącą. Budowę multi-dyscyplinarnych, modułowych, całorocznych obiektów sportowych przewidzianych w sezonie zimowym np. w formie lodowisk oraz w sezonie letnim przekształconych np. w formę: torów olkowych/wrotkarskich, rolkowisk, pumptracków bądź skateparków itp.)	Tyrawa Wołoska, Rakowa, Rozpucie, Hołuczków, Siemuszowa	2023-2030	4 500 000,00	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027; Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych; Ministerstwo Sportu i Turystyki, Środki własne.	1.3 2.1 2.2
Karta zadania nr 17	Budowa zaplecza turystyczno-rekreacyjnego na terenie gminy (ławki, punkty widokowe, ścieżki ekologiczne, smart ławki, wieże widokowe, wyznaczenie miejsc na terenie gminy na latanie dronami,	obszar całej gminy	2023-2030	800 000,00	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027; Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych; Ministerstwo Sportu i Turystyki, Środki własne.	1.1 1.3 2.1 2.2
Karta zadania nr 18	Przebudowa obiektów ochotniczych straży pożarnej wraz z wyposażeniem w specjalistyczny sprzęt ratowniczo-gaśniczy	obszar całej gminy	2023-2030	1 000 000,00	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027; Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych; Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji	1.1

					Środki własne.	
Karta zadania nr 23	Utworzenie Punktu Informacji Turystycznej	Tyrawa Wołoska, Rakowa	2023-2030	4 000 000,00	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027; Fundusze Europejskie dla Polski Wschodniej 2021-2027; Środki własne.	2.1
Karta zadania nr 24	Budowa Tężni Solankowej	Tyrawa Wołoska, Siemuszowa	2023-2030	1 200 000,00	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027; Fundusze Europejskie dla Polski Wschodniej 2021-2027; Środki własne.	2.1
Karta zadania nr 25	Budowa Pola Kamperowego wraz z infrastrukturą towarzyszącą	obszar gminy	2023-2030	2 000 000,00	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027; Fundusze Europejskie dla Polski Wschodniej 2021-2027; Środki własne.	2.1 2.2 2.3
Karta zadania nr 26	Budowa Strzelnicy Sportowej	Tyrawa Wołoska	2023-2030	2 000 000,00	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027; Fundusze Europejskie dla Polski Wschodniej 2021-2027; Środki własne.	2.1 2.2
Karta zadania nr 27	Modernizacja Domu Kultury celem rozszerzenia oferty kulturalnej	Tyrawa Wołoska	2023-2030	4 000 000,00	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027; Fundusze Europejskie dla Polski Wschodniej 2021-2027; Środki własne.	1.1 1.2 1.3

Wszystkie zadania wymienione w powyższej tabeli są obecnie na etapie wstępnej fazy koncepcyjnej. Są tylko pomysłem, który może być zrealizowany, ale nie musi. Nie są znane na tym etapie żadne parametry oraz konkretne rozwiązania przestrzenne i technologiczne. Nie ma jeszcze wykonanych projektów budowlanych ani specyfikacji dostaw. Bardziej szczegółowe informacje na temat planowanych do realizacji projektów (zadań) będą dostępne w momencie, gdy dany projekt zostanie wybrany przez gminę Tyrawa Wołoska do realizacji i wkroczy w fazę projektowania. Do tego momentu wszystkie proponowane zadania są tylko „luźnymi” pomysłami. Faza pomysłu nie jest jednoznaczna z fazą realizacji inwestycji. Na etapie projektowania i zdobywania pozwoleń na realizację inwestycji będą podejmowane decyzje o przeprowadzeniu, bądź odstąpieniu od przeprowadzenia oceny oddziaływania na środowisko. Sam „pomysł” nie daje podstaw do przeprowadzenia rzetelnej oceny oddziaływania na środowisko (brak wystarczających danych). W/w zadania będą zlokalizowane na terenie wymienionych miejscowości, ale dokładna lokalizacja większości zadań nie jest obecnie znana.

KSZTAŁTOWANIE PRZESTRZENI GMINY ORAZ OBSZARY STRATEGICZNEJ INTERWENCJI

10.1 Ustalenia i rekomendacje w zakresie kształtowania i prowadzenia polityki przestrzennej w gminie

Ustalenia i rekomendacje dotyczące prowadzenia polityki przestrzennej w gminie Tyrawa Wołoska zostały opracowane na podstawie diagnozy stanu obecnego, istniejących uwarunkowań funkcjonalno-przestrzennych oraz zapisów dotyczących polityki przestrzennej w obowiązującym studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego.

Obszary o wysokich walorach przyrodniczo-krajobrazowych:

- zachowanie istniejących form zagospodarowania (lasy, zasoby wodne),
- dążenie do zachowania i odtworzenia naturalnych form krajobrazu leśnego i równowagi ekologicznej podstawowych ekosystemów,
- tworzenie warunków do rozwoju gospodarczego, uwzględniającego i zapewniającego ochronę podstawowych procesów ekologicznych,
- ochrona wód powierzchniowych i podziemnych, zgodnie z warunkami stref ochronnych, na terenie których położona jest gmina, w tym uporządkowanie gospodarki wodno-ściekowej,
- ochrona istniejących zasobów leśnych poprzez racjonalne wykorzystanie i zagospodarowanie w celach rekreacyjnych i turystycznych, ochrona i zachowanie spójności kompleksów leśnych,
- ochrona udokumentowanych złóż surowców mineralnych przed zagospodarowaniem mogącym utrudnić lub uniemożliwić ich zrównoważoną eksploatację,
- optymalne zagospodarowanie istniejących szlaków pieszych i rowerowych, wyznaczenie miejsc odpoczynku, biwakowania, ścieżek edukacyjnych, punktów widokowych, zgodnie z zasadami ochrony terenów o wysokich walorach przyrodniczych i krajobrazowych.

Obszary lokalizacji zasobów dziedzictwa kulturowego:

- ochrona konserwatorska i renowacja zabytków,
- eksponowanie i wykorzystywanie zabytków w celach turystycznych w sposób zrównoważony, umożliwiający zachowanie i utrzymanie zabytku,
- zachowanie zieleni w otoczeniu zabytków,
- promowanie zasobów dziedzictwa kulturowego w formie kompleksowej, by stanowiły całościowy zasób kulturowy udostępniony odwiedzającym,
- odpowiednie oznakowanie miejsc o wysokich walorach przyrodniczo-krajobrazowych i zabytków.

Obszary lokalizacji infrastruktury społecznej:

- modernizacja i poprawa stanu siedzib gminnych instytucji, w tym także ich estetyki,
- likwidacja barier architektonicznych i poprawa dostępności obiektów użyteczności publicznej dla osób z niepełnosprawnościami różnego typu,
- zapewnienie dogodnej dostępności komunikacyjnej obiektów użyteczności publicznej, udogodnienia dla rowerzystów, bezpieczne przejścia dla pieszych,

- dbałość o ład przestrzenny i estetykę przestrzeni publicznych wokół obiektów użyteczności publicznej,
- zwiększanie funkcjonalności obiektów użyteczności publicznej i w miarę możliwości łączenie różnych, uzupełniających się funkcji w jednym obiekcie.

Obszary o rozwiniętej lub przeważającej funkcji mieszkaniowej:

- zapewnienie wysokiej jakości życia mieszkańców poprzez dostęp do wysokiej jakości infrastruktury technicznej: dróg, chodników, sieci wodociągowej i kanalizacyjnej,
- kształtowanie funkcjonalnych układów zabudowy zgodnie z zasadami ładu przestrzennego, dostępnych komunikacyjnie, wyposażonych w niezbędną infrastrukturę i mających dostęp do funkcji poza mieszkaniowych,
- zapewnienie zieleni oraz dostępu do terenów rekreacji i wypoczynku,
- zapobieganie niekontrolowanemu rozpraszaniu się zabudowy, dbałość o optymalne wykorzystanie obecnych terenów zabudowanych, skupianie zabudowy i zachowywanie ciągłości układów przestrzennych,
- lokalizacja usług nieuciążliwych, wynikających z uzasadnionych potrzeb mieszkańców, w obrębie istniejących układów przestrzennych,
- dbałość o ład przestrzenny terenów mieszkaniowych, objęcie ich miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego.

Obszary o funkcji gospodarczej

- stworzenie warunków do przestrzennej koncentracji usług,
- zapewnienie miejscom koncentracji usług dostępu do niezbędnej infrastruktury technicznej,
- ograniczenie negatywnego wpływu terenów koncentracji usług na sąsiadujące z nimi tereny mieszkaniowe, środowisko, krajobraz,
- rozwój bazy gastronomiczno-noclegowej na rzecz rozwoju turystyki, zgodnie z zasadami prowadzenia usług, w tym nieuciążliwych na terenach mieszkaniowych,
- zapewnienie infrastruktury niezbędnej do prowadzenia działalności usługowej, w tym infrastruktury wodno-ściekowej,
- wykorzystanie obecnie niewykorzystywanych rezerw terenowych i nieruchomości pod działalność turystyczną.

Obszary o przeważającej funkcji rolniczej:

- ochrona gleb poprzez hamowanie procesów degradacyjnych oraz zakaz zabudowy na terenach o wysokich klasach bonitacyjnych gleb,
- zachowanie istniejących zadrzewień śródpolnych,

- dbałość o właściwe stosunki wodne obszaru,
- wyposażenie obszarów produkcji rolnej w niezbędną infrastrukturę,
- wspieranie zwiększania areału gospodarstw,
- zakaz lokalizacji działalności uciążliwej lub szkodliwej dla rolnictwa na obszarach wykorzystywanych rolniczo,
- rozwój drobnego przetwórstwa rolno-spożywczego, opartego na ekologicznych technologiach produkcji.

Obszar całej gminy:

- zachowanie ładu i spójności przestrzennej poprzez kontynuowanie tradycyjnych form osadnictwa, utrzymanie skali i struktury jednostek osadniczych, kształtowanie formy architektonicznej nowych obiektów w nawiązaniu do istniejącej architektury, opracowywanie i aktualizowanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego,
- utrzymanie skali i struktury jednostek gospodarczych,
- ograniczenie rozproszenia zabudowy przez rozwój budownictwa na zasadzie dogęszczania istniejących jednostek osadniczych,
- organizacja przestrzeni publicznej, miejsc wypoczynku, rekreacji, skwerów, placów, zieleni urządzonej,
- poprawa stanu środowiska naturalnego poprzez uregulowanie gospodarki wodno-ściekowej,
- poprawa stanu powietrza atmosferycznego i dbałość o wpływ na zmiany klimatu poprzez zwiększenie stopnia wykorzystania OZE, termomodernizację budynków, obiektów użyteczności publicznej i siedzib przedsiębiorstw,
- ochrona terenów szczególnie ważnych z punktu widzenia publicznych celów ponadlokalnych i lokalnych jak: realizacja inwestycji komunalnych, usług publicznych, infrastruktury technicznej, realizacji dróg.

10.2 Model struktury funkcjonalno – przestrzennej gminy

Model struktury funkcjonalno-przestrzennej obrazuje strategiczne pomysły na rozwój gminy zorientowane terytorialnie i jest efektem zintegrowanego procesu planistycznego. W swym założeniu ma stanowić porządkujący składnik strategii, źródło i rodzaj najważniejszych ustaleń rozwojowych osadzonych przestrzennie. Bazą modelu jest przestrzeń, która jest dobrem i zasobem o strategicznym znaczeniu dla społeczności lokalnych. Przestrzeń ma określoną powierzchnię, posiada konkretną wartość, a jednocześnie zmienia się pod wpływem trendów globalnych (np. zmiany klimatyczne) oraz lokalnych (np. podlega silnej presji rozwojowej i zawłaszczaniu przez indywidualnych właścicieli).

Model rozumiany jest jako przedstawienie długookresowej strategicznej wizji rozwoju gminy wynikającej z wewnętrznych i zewnętrznych uwarunkowań, zdiagnozowanych potrzeb rozwojowych i posiadanego potencjału, z uwzględnieniem jego specyfiki i zróżnicowania wewnętrznego. Model wskazuje obszary, które strategia rozwoju uznaje za istotne dla osiągnięcia celów rozwoju, obszary wymagające ochrony oraz rodzaje powiązań funkcjonalnych występujących pomiędzy poszczególnymi obszarami.

Główne zadania modelu to:

- obrazować kierunki rozwoju przestrzennego,
- opisywać spodziewane efekty przekształceń przestrzeni wynikające z realizacji celów strategii oraz wyjaśniać spójność interwencji dedykowanych danym obszarom,
- określać i hierarchizować obszary o różnych charakterystykach oraz powiązaniach między nimi, formułować ogólne zalecenia (rekomendacje) i zasady dotyczące gospodarowania przestrzenią (ze szczególnym uwzględnieniem obszarów istotnych z punktu widzenia rozwoju gminy),
- ustalać ramy współpracy z interesariuszami na obszarach realizacji wyznaczonych celów rozwoju (np. właścicielami nieruchomości, instytucjami rządowymi i JST, inwestorami, przedsiębiorcami),
- tłumaczyć wartości ważne w długiej perspektywie czasowej, wyrażane w wizji rozwoju decydujące o prowadzonej polityce rozwoju,
- definiować interes publiczny poprzez ustalenie ram działania dla strategii, polityk i użytkowania przestrzeni, a w konsekwencji pełnić funkcje prewencyjne przed ewentualnymi konfliktami – społecznymi, przestrzennymi, środowiskowymi (np. dotyczącymi lokalizowania kontrowersyjnych inwestycji).

W ramach najważniejszych zadań inwestycyjnych na obszarze gminy Tyrawa Wołoska można wymienić:

Infrastruktura komunikacyjna:

- budowa sieci dróg rowerowych (ścieżek rowerowych, zaplecza technicznego typu miejsca postojowe, elektryczne stacje ładowania rowerów itp.),
- modernizacja i rozbudowa systemu oświetlenia ulicznego (wymiana i montaż nowych lamp energooszczędnych),

- budowa, przebudowa, modernizacja sieci dróg, chodników, mostów, przepustów oraz parkingów,
- budowa stacji ładowania pojazdów elektrycznych.

Infrastruktura rekreacyjno-sportowa:

- rozwój infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej,
- modernizacja obiektów sportowo - rekreacyjnych,
- budowa Centrum Kultury,
- budowa Tężni Solankowej,
- budowa Pola Camperowego wraz z infrastrukturą towarzyszącą,
- prace przygotowawcze (m.in. wykonanie odwiertów) oraz budowa infrastruktury wykorzystania wód źródłanych,
- budowa Strzelnicy Sportowej.

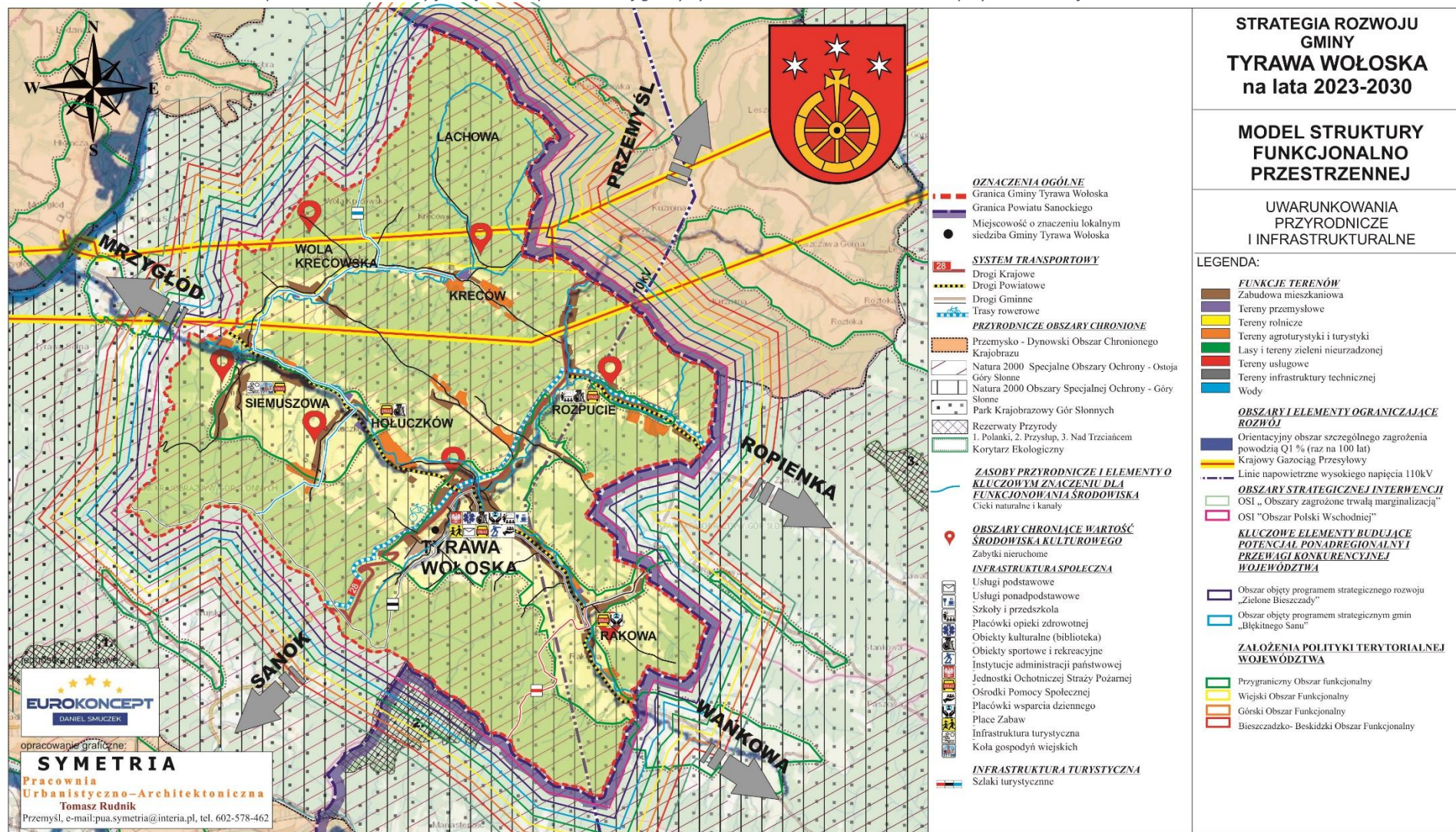
Infrastruktura techniczna i przestrzeń publiczna:

- inwestycje w infrastrukturę wodno-kanalizacyjną:
 - rozbudowa oraz modernizacja sieci wodociągowej oraz sieci kanalizacyjnej,
 - budowa kontenerowych oczyszczalni ścieków i przepompowni ścieków,
 - budowa przydomowych oczyszczalni ścieków,
- budowa zbiorników retencyjnych p.poż.,
- budowa biogazowni gminnej oraz przydomowych biogazowni,
- pozyskiwanie terenów pod inwestycje oraz ich uzbrojenie,
- budowa Placu Targowego,
- rozwój odnawialnych źródeł energii,
- rewitalizacja przestrzeni publicznej,
- remont i modernizacja zabytkowych budynków, parków,
- termomodernizacja oraz modernizacja budynków użyteczności publicznej.

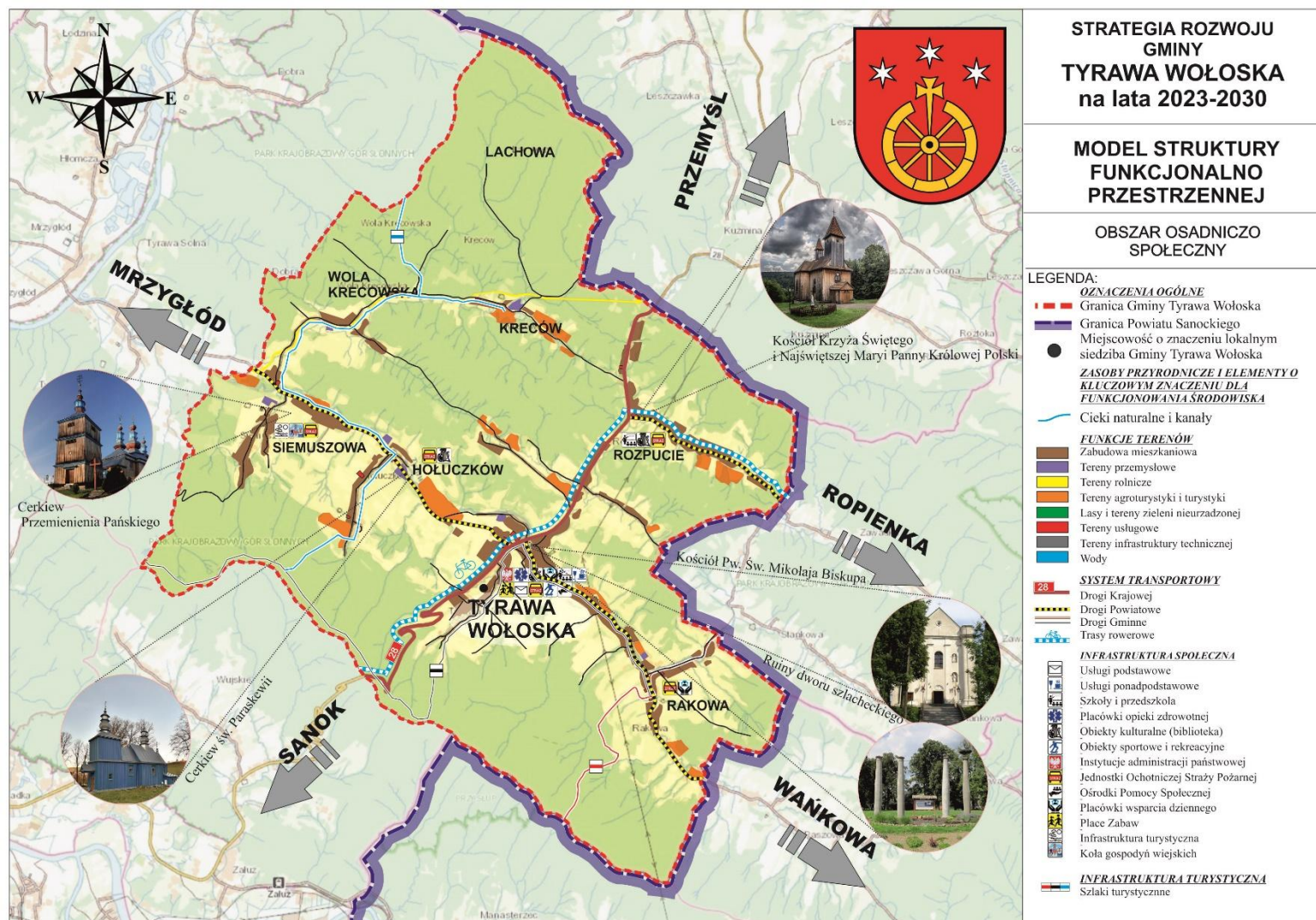
Infrastruktura społeczna:

- niwelacja barier architektonicznych dla osób niepełnosprawnych i starszych, w szczególności budynkach użyteczności publicznych,
- modernizacja i rozbudowa infrastruktury oświatowej,
- budowa infrastruktury i zakup wyposażenia do organizacji Zielonych Szkół
- rozbudowa infrastruktury pomocy społecznej,
- przebudowa obiektów ochotniczych straży pożarnej wraz z doposażeniem w specjalistyczny sprzęt ratowniczo-gaśniczy,

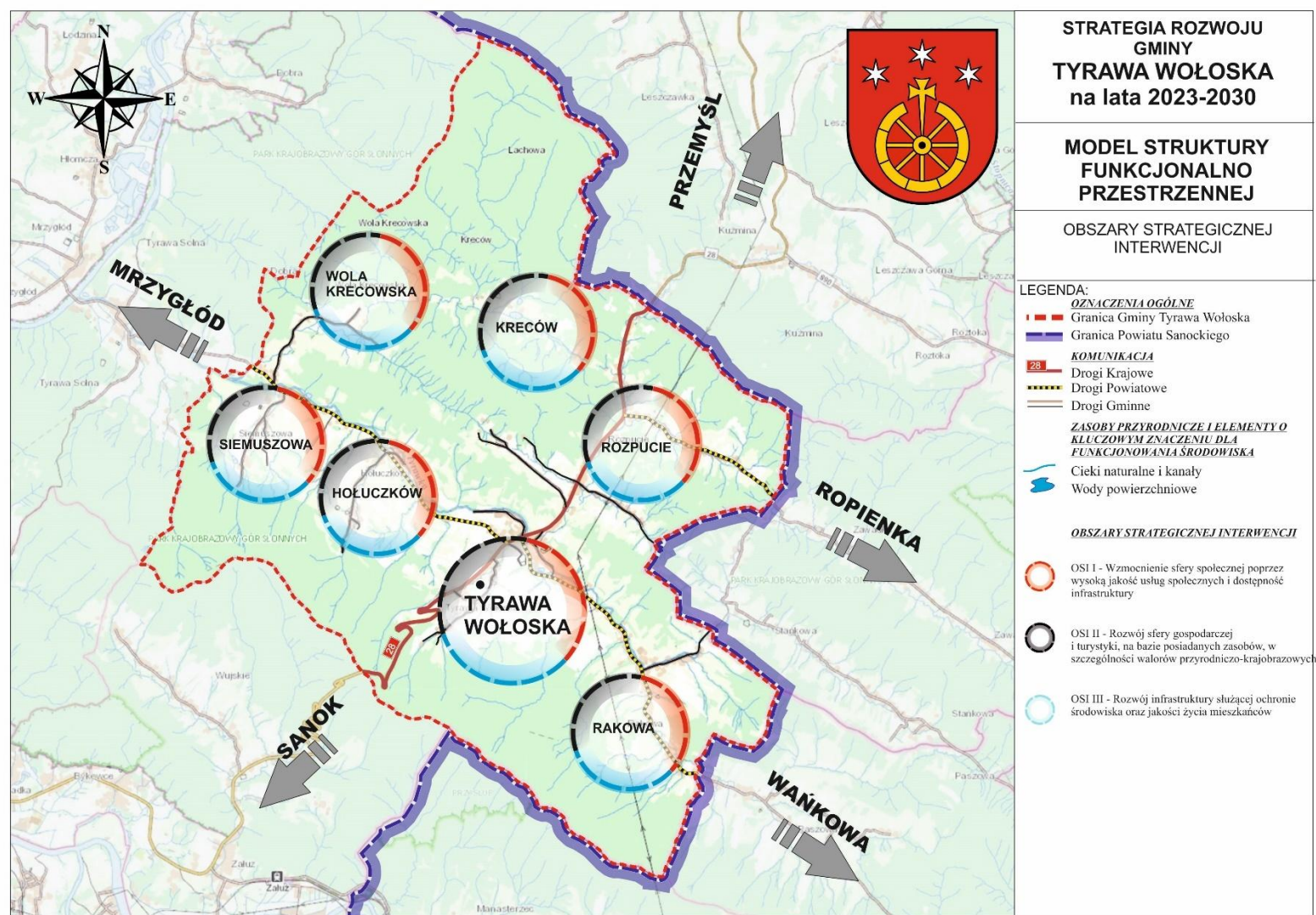
Mapa 17 Model struktury funkcjonalno-przestrzennej gminy Tyrawa Wołoska – Uwarunkowania przyrodnicze i infrastrukturalne

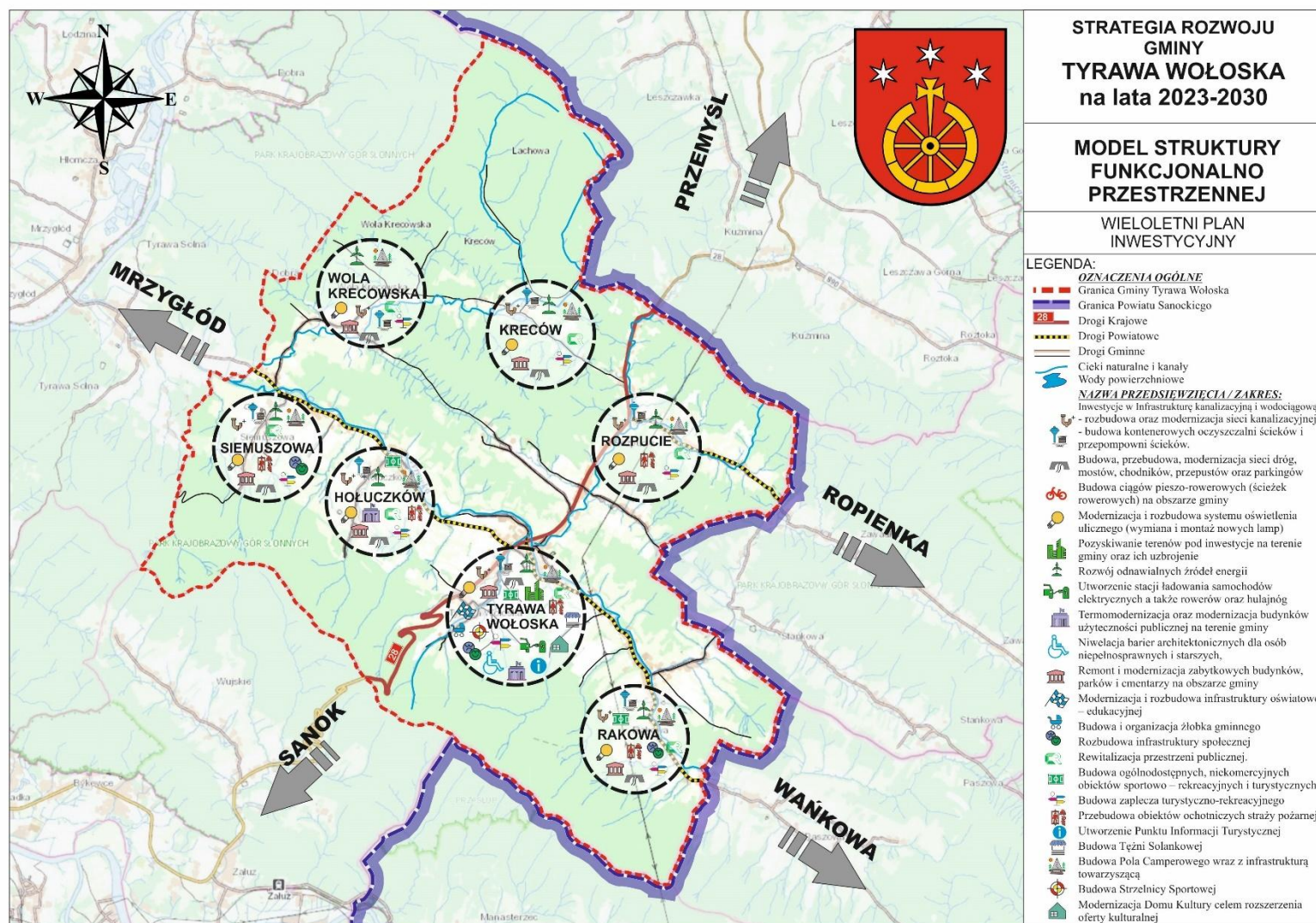
Mapa 18 Model struktury funkcjonalno-przestrzennej gminy Tyrawa Wołoska – Obszar osadniczo-społeczny

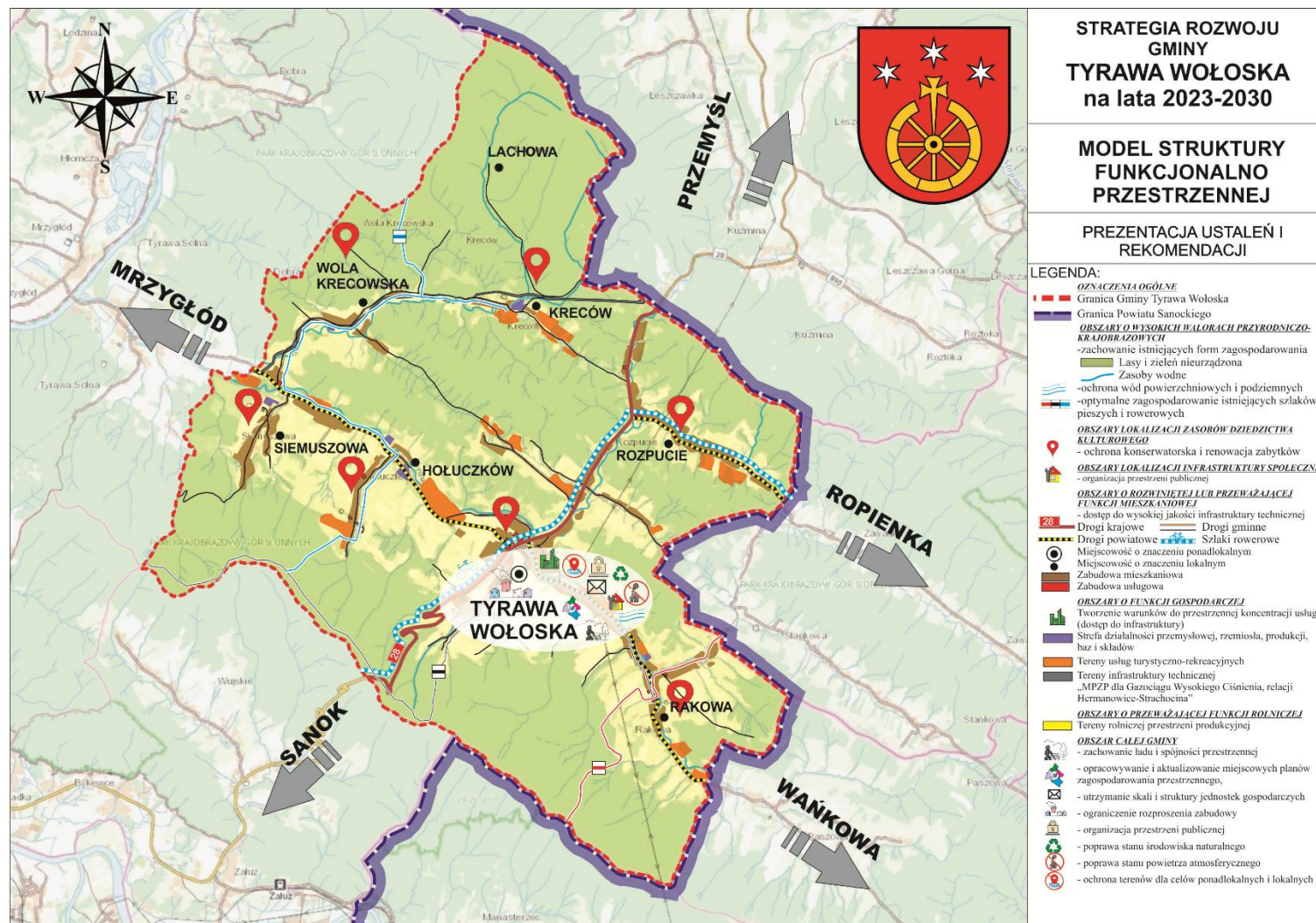
Mapa 19 Model struktury funkcjonalno-przestrzennej gminy Tyrawa Wołoska – Obszary Strategicznej Interwencji

Mapa 20 Model struktury funkcjonalno-przestrzennej gminy Tyrawa Wołoska – Wieloletni Plan Inwestycyjny

Mapa 21 Model struktury funkcjonalno-przestrzennej gminy Tyrawa Wołoska – Prezentacja ustaleń i rekomendacji

10.3 Obszary strategicznej interwencji wraz z zakresem planowanych działań

Gmina Tyrawa Wołoska położona jest w obrębie wydzielonych obszarów specjalnych, które zostały wyznaczone w strategicznych i planistycznych dokumentach krajowych i wojewódzkich. W celu ich identyfikacji zostały przeanalizowane następujące dokumenty:

- **Strategia Na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.);**
- **Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 (KSRR 2030);**
- **Strategia rozwoju województwa - Podkarpackie 2030”.**
- **Strategia Rozwoju Lokalnej Grupy Działania „Zielone Bieszczady”.**

Przez obszary specjalne rozumie się:

- **OF (obszary funkcjonalne)** – obszary, na których występuje względnie wyodrębniający się, intensywny i otwarty system powiązań społecznych, gospodarczych lub przyrodniczych, uwarunkowanych cechami środowiska geograficznego (przyrodniczego i antropogenicznego). Szczególnym typem obszaru funkcjonalnego jest miejski obszar funkcjonalny;
- **OSI (obszary strategicznej interwencji)** – określone w strategii rozwoju obszary o zidentyfikowanych lub potencjalnych powiązaniach funkcjonalnych lub o szczególnych warunkach społecznych, gospodarczych lub przestrzennych, decydujących o występowaniu barier rozwoju lub trwałych, możliwych do aktywowania potencjałów rozwojowych, do którego jest kierowana interwencja publiczna, łącząca inwestycje - w szczególności gospodarcze, infrastrukturalne lub dotyczące zasobów ludzkich, finansowane z różnych źródeł lub przez rozwiązania regulacyjne.

1. OSI Krajowe - Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 (KSRR 2030):

- **Wschodnia Polska**

Wschodnia część kraju w największym stopniu skupia obszary zagrożone marginalizacją, a jej województwa - lubelskie, podkarpackie, podlaskie, świętokrzyskie, warmińsko-mazurskie - znajdują się w grupie regionów o zdecydowanie niższym poziomie konkurencyjności w porównaniu do średniej w Unii Europejskiej. **W zasięgu OSI Wschodnia Polska znajduje się gmina Tyrawa Wołoska.**

Mapa 22 Wschodnia Polska

Źródło: Strategia rozwoju województwa – Podkarpackie 2030

2. OSI Regionalne - Strategia rozwoju województwa - Podkarpackie 2030

Gmina Tyrawa Wołoska wpisuje się w następujące priorytety:

- **7.3. Obszary wymagające szczególnego wsparcia w kontekście zrównoważonego rozwoju,**

w szczególności w następujące kierunki działań:

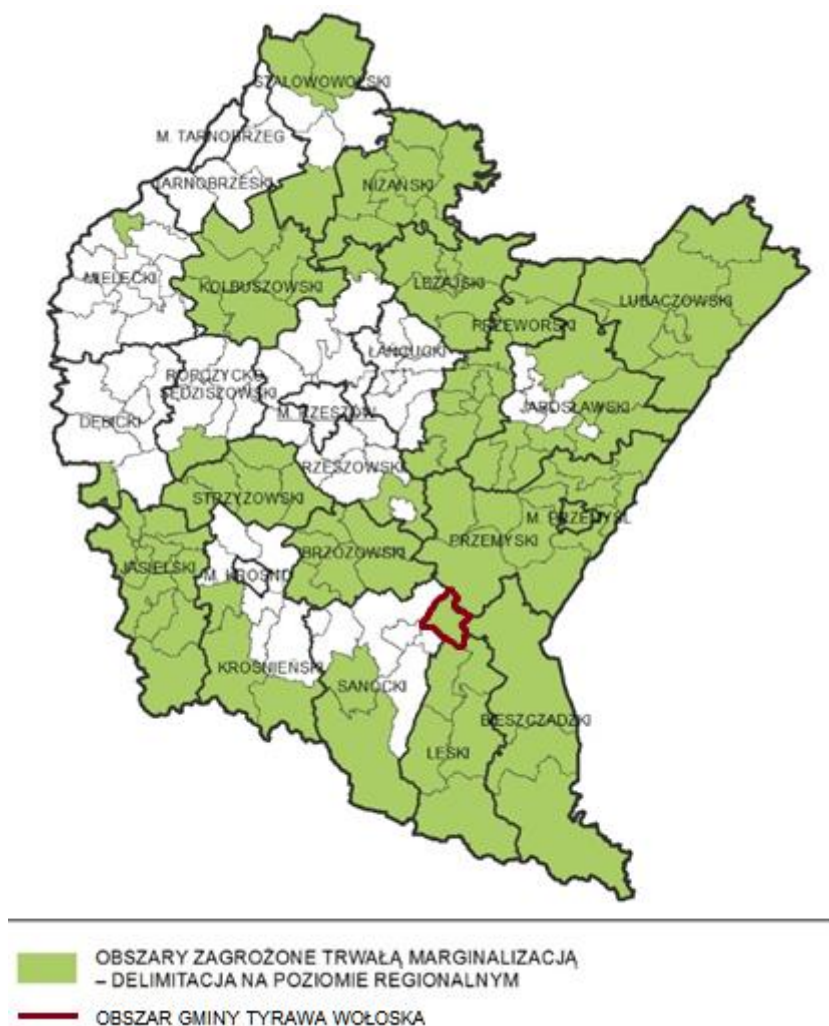
7.3.1. Wzmocnienie szans rozwojowych obszarów zagrożonych trwałą marginalizacją w województwie

Polityka regionu dąży do realizacji zasad zrównoważonego rozwoju, która obliuguje do ukierunkowania działań na zapewnienie mieszkańcom pełnego pakietu możliwości rozwojowych niezależnie od miejsca zamieszkania. Podejmowane działania mają identyfikować i wzmacniać czynniki rozwojowe obszarów o słabszych perspektywach rozwojowych, wynikających ze struktury społeczno-gospodarczej, peryferyjnego położenia bądź utraty dotychczasowych funkcji. Oczekiwanymi celami będzie m.in. zwiększenie zasobów infrastrukturalnych w strategicznych sektorach, zdynamizowanie rozwoju społeczno-gospodarczego w oparciu o lokalne potencjały, rozwój przedsiębiorczości i innowacyjności, poprawa dostępu do podstawowych usług publicznych, zniwelowanie wykluczenia transportowego.

Zakładane działania:

- rozwój sektora inwestycji prywatnych w oparciu o lokalne zasoby;
- aktywizacja lokalnych inicjatyw gospodarczych i społecznych, poprzez wykorzystanie potencjału podmiotów publicznych, prywatnych, organizacji pozarządowych i mieszkańców;

- pobudzanie procesów rozwojowych poprzez zapewnienie lepszej dostępności komunikacyjnej na zewnątrz, w tym rozwój infrastruktury drogowej łączącej się z węzłami sieci dróg szybkiego ruchu oraz infrastruktury kolejowej;
- włączenie komunikacyjne obszarów o utrudnionej dostępności;
- dostosowanie infrastruktury technicznej (energetycznej, telekomunikacyjnej, wodnokanalizacyjnej) i społecznej, warunkującej rozwój gospodarczy i wyższą jakość życia mieszkańców;
- wzmocnienie roli instytucji publicznych, jako inicjatora nawiązywania partnerstw, współpracy z innymi instytucjami publicznymi, społeczeństwem i innymi interesariuszami na rzecz rozwoju regionu;
- intensyfikacja działań w zakresie ochrony i poprawy stanu środowiska przyrodniczego.

7.3.2. Rozwój i wspieranie obszaru Bieszczad

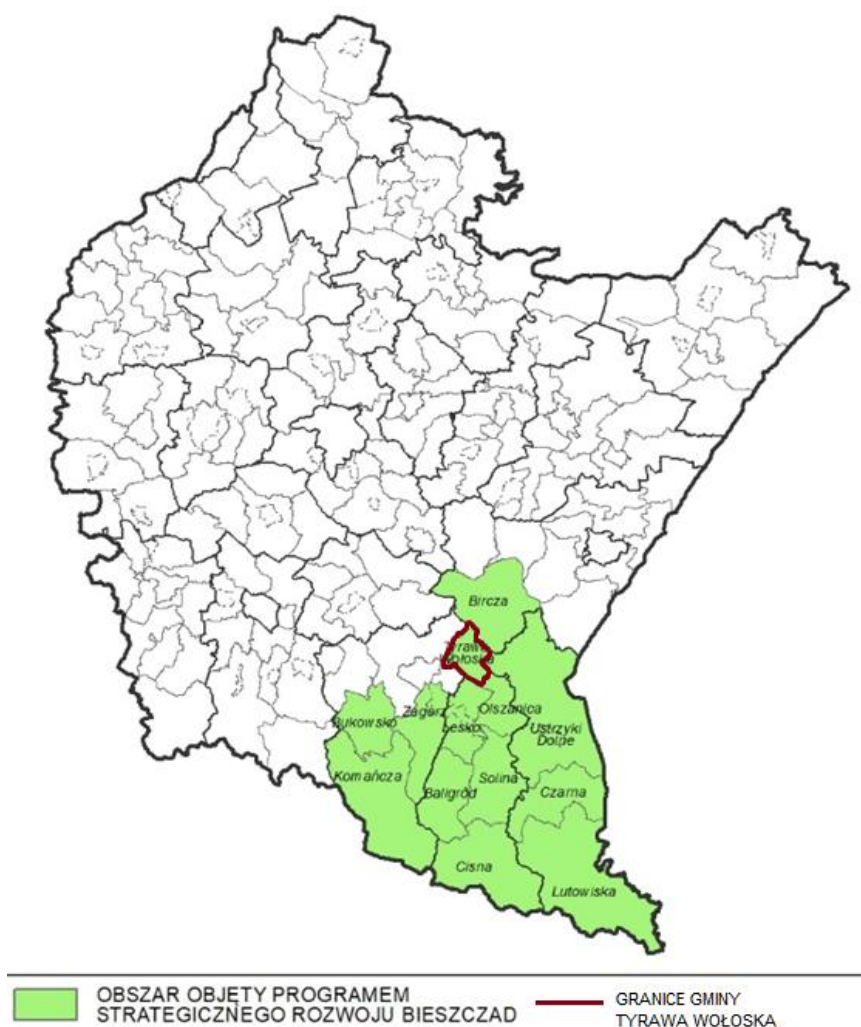
Bieszczady poza szczególnymi uwarunkowaniami środowiskowymi i przyrodniczymi, charakteryzują się skrajnie niską dostępnością przestrzenną zewnętrzną i wewnętrzną oraz niskim poziomem zaludnienia. Niski poziom dostępności i gęstości zaludnienia tworzą negatywne warunki rozwojowe, które utrudniają realizację inwestycji w zakresie infrastruktury technicznej i społecznej, prowadzenie działalności gospodarczej, jak również dyfuzję działań ukierunkowanych na optymalizację dostępności do podstawowych usług publicznych oraz kształtowanie jakości kapitału ludzkiego i społecznego. Przywołane czynniki wpływają tym samym na niski poziom warunków życia mieszkańców. Podejmowane działania będą miały na celu w pierwszej kolejności wypełnienie luk infrastrukturalnych w zakresie dostępności przestrzennej i cyfrowej, poprawę stanu systemu wodno-kanalizacyjnego oraz składowania odpadów, co będzie bazą wyjściową dla rozwoju potencjału Bieszczad w oparciu o unikalne endogeniczne zasoby.

Zakładane działania:

- rozwój gospodarki turystycznej i przemysłu turystycznego jako warunkujących w sposób istotny procesy rozwojowe na obszarze Bieszczad;
- podniesienie konkurencyjności produktów turystycznych w oparciu o endemiczne zasoby Bieszczad;
- wsparcie działań w zakresie tworzenia nowych miejsc pracy poprzez rozwój wielofunkcyjny obszarów wiejskich w oparciu o przemysł bazujący na lokalnych zasobach tj. turystyczny, drzewny i spożywczy;
- poprawa poziomu towarowości rolnictwa Bieszczad poprzez rozwój spółdzielczości, rzemiosła i grup producenckich wraz z przetwórstwem rolno-spożywczym opartym na certyfikowanych produktach lokalnych;
- rozwój przedsiębiorczości w obszarze Bieszczad poprzez rozwój instytucji otoczenia biznesu;
- rozwój kapitału ludzkiego poprzez poszerzenie jakości edukacji w celu wzrostu elastyczności zachowań na rynku pracy;
- poprawa dostępności do wysokiej jakości usług w obszarze ochrony zdrowia;
- zwiększenie uczestnictwa obywateli w życiu publicznym i wzmocnienie instytucji z Trzeciego Sektora prowadzące do wspólnego rozwiązywania problemów i przezwyciężania barier;
- poprawa zewnętrznej i wewnętrznej spójności terytorialnej Bieszczad w wymiarze przestrzennym poprzez modernizację i rozbudowę infrastruktury drogowej i kolejowej oraz infrastruktury uzupełniającej;
- poprawa dostępności cyfrowej obszaru Bieszczad poprzez rozbudowę sieci informacyjno-komunikacyjnej;
- utrzymanie walorów środowiskowych i krajobrazowych Bieszczad jako podstawowego zasobu endogenicznego;

- dostosowanie gospodarki wodno-ściekowej i gospodarki odpadami pod kątem zachowania cennych walorów krajobrazowo-środowiskowych, przy uwarunkowaniach społeczno-osadniczych Bieszczad;
- wykorzystanie klastrów energetycznych celem wzrostu poziomu bezpieczeństwa energetycznego regionu;
- rozwój infrastruktury sportowej i turystycznej z wykorzystaniem uwarunkowań do rozwoju sportów zimowych;
- utworzenie w Bieszczadach nowoczesnej infrastruktury sportowej i rekreacyjnej tj.: Podkarpackie Centrum Sportów w województwie, Ośrodka Przygotowań Olimpijskich Centralnego Ośrodka Sportu.

Mapa 24 Obszar objęty Programem Strategicznego Rozwoju Bieszczad

Źródło: Strategia rozwoju województwa – Podkarpackie 2030

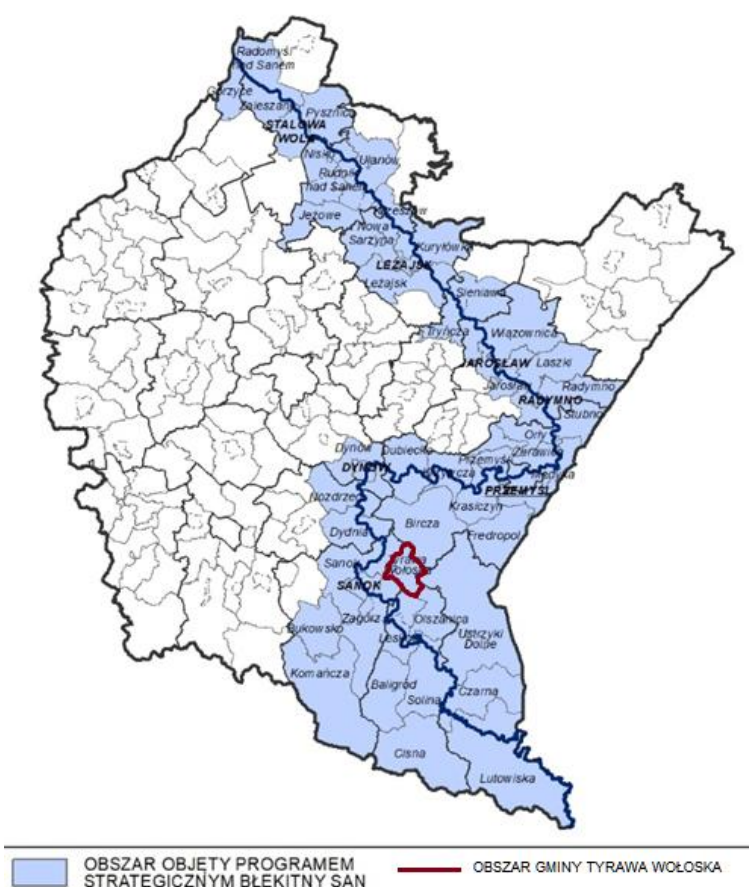
7.3.3. Rozwój i wspieranie obszaru gmin „Błękitny San”

Obszar gmin „Błękitnego Sanu” jest bardzo zróżnicowany pod względem walorów środowiska geograficznego oraz warunków prowadzenia działalności gospodarczej. Wspólną cechą obszaru jest położenie wzdłuż biegu rzeki San, stąd wyjątkowość obszaru polega na wspólnym koncentrowaniu uwagi na problematyce gospodarki wodno-kanalizacyjnej całej zlewni Sanu oraz możliwości turystycznego wykorzystania rzeki z uwzględnieniem zróżnicowanych warunków przyrodniczych i kulturowych. Podejmowane działania będą miały na celu kompleksowe rozwiązanie problemów gospodarki wodno-kanalizacyjnej oraz wykorzystanie atutów dla pobudzenia rozwoju gospodarczego gmin poprzez rozwój infrastruktury turystycznej, w celu poprawy jakości życia mieszkańców.

Zakładane działania:

- wykorzystanie biegu rzeki San dla rozwoju przedsiębiorczości i atrakcyjności turystycznej poprzez wielofunkcyjne wykorzystanie i zagospodarowanie jego brzegów i obszarów nadbrzeżnych;
- utrzymanie walorów środowiska przyrodniczego w zlewni rzeki San poprzez rozwiązanie w sposób skoordynowany problemu gospodarki wodno-ściekowej i składowania odpadów;
- zabezpieczenia obszaru gmin „Błękitnego Sanu” przed zagrożeniem powodziowym.

Mapa 25 Obszar objęty Programem Strategicznym „Błękitny San”

Źródło: Strategia rozwoju województwa – Podkarpackie 2030

- **7.4. Obszary wiejskie – wysoka jakość przestrzeni do zamieszkania, pracy i wypoczynku,**

w szczególności w następujące kierunki działań:

7.4.1. Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich poprzez rozwój infrastruktury technicznej

Obszary wiejskie dotyka zjawisko postępującej marginalizacji i niskiego poziomu jakości życia. Kluczową kwestią przeciwdziałającą tym trendom jest rozwój infrastruktury w szczególności: wodno-kanalizacyjnej, energetycznej, teleinformatycznej oraz transportowej. Działania należy tak ukierunkować, aby umożliwiały rozwój gospodarki i przedsiębiorczości w tym powstawanie miejsc pracy w sektorach pozarolniczych, dostępność do usług publicznych, przekwalifikowanie zawodowe oraz mobilność przestrzenną, przy zachowaniu walorów środowiska przyrodniczego. Realizacja wyzwań regionalnych pozwoli na wielokierunkowy i zrównoważony rozwój obszarów wiejskich.

Zakładane działania:

- poprawa dostępności komunikacyjnej obszarów wiejskich w wymiarze lokalnym, regionalnym, krajowym i transgranicznym, w tym w relacji do najbliższego regionalnego bieguna wzrostu;
- zwiększenie dostępności cyfrowej poprzez rozwój infrastruktury telekomunikacyjnej;
- modernizacja i rozbudowa energetycznych linii przesyłowych, jako podniesienie komfortu życia i bezpieczeństwa;
- rozwój i poprawa dostępności do infrastruktury wodociągowej, kanalizacyjnej i ściekowej
- poprawa zarządzania sektorem gospodarki odpadami;
- tworzenie korzystnych warunków dla rozwoju przedsiębiorczości.

Mapa 26 Obszary wiejskie województwa podkarpackiego

Źródło: Strategia rozwoju województwa – Podkarpackie 2030

7.4.2. Rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich

Rozwój obszarów wiejskich należy oprzeć na wykorzystaniu zróżnicowanych potencjałów rozwojowych, wzmocnieniu sektora rolnictwa, jak również pozarolniczych specjalizacji gospodarczych. Strategicznym działaniem jest również aktywizowanie społeczności do podejmowania działalności gospodarczej wykorzystującej endogeniczne zasoby obszaru jako elementu konkurencyjności i zwiększenia dochodów ludności.

Zakładane działania:

- promowanie lokalnych zasobów (produktów tradycyjnych, regionalnych, ekologicznych) w celu powstawania alternatywnych źródeł dochodów;
- aktywizacja lokalnych społeczności ukierunkowana na rozwój przedsiębiorczości jako element wzrostu dochodów ludności wiejskiej;
- kreowanie postaw przedsiębiorczych i lokalnych inicjatorów działalności gospodarczej;

- wspieranie i profilowanie specjalizacji regionalno-lokalnej oraz centrów produkcyjno-usługowych,
- rozwój funkcji turystycznych, kompleksowo wykorzystujących lokalne zasoby i specjalizacje.

7.4.3. Integracja i aktywizacja społeczności wiejskiej w aspekcie społecznym i kulturowym

Kluczowym czynnikiem determinującym inicjowanie procesów rozwoju obszarów wiejskich jest wielokierunkowa aktywizacja społeczności lokalnej. Podniesienie poziomu życia zależy od właściwej identyfikacji potrzeb i możliwości danego obszaru, w który to proces należy włączyć lokalną społeczność. Grupy społeczne powinny także współuczestniczyć w zarządzaniu lokalnymi zasobami. Istotne jest również oddolne zaangażowanie się społeczności w partnerstwa regionalne i ponadregionalne, a nawet międzynarodowe.

Zakładane działania:

- wsparcie mieszkańców w realizacji działań wynikających z lokalnych dokumentów strategicznych mających na celu wzmocnienie tożsamości regionalnej;
- podejmowanie współpracy na rzecz integracji społeczności lokalnej w planowaniu wspólnych działań i podejmowaniu wyzwań rozwojowych;
- poszerzenie i wzbogacenie oferty kulturalnej i usług czasu wolnego opartych na lokalnych zasobach przyczyniające się do zwiększenia poczucia tożsamości mieszkańców obszarów wiejskich, integracji społecznej i aktywizacji, szczególnie osób zagrożonych wykluczeniem społecznym;
- promocja lokalnej twórczości kulturalnej, rzemieślniczej z wykorzystaniem lokalnego dziedzictwa, przyczyniającej się do wykreowania produktów charakterystycznych dla poszczególnych miejscowości w oparciu o istniejące zasoby;
- promocja regionalnych specjalizacji w rolnictwie, jego otoczeniu (winiarstwo, pszczelarstwo itp. oraz usługi socjalne i rzemiosło, handel, przetwórstwo produktów rolnych, rękodzieło itp.);
- upowszechnianie dobrych praktyk przez społeczność lokalną na płaszczyźnie międzyregionalnej i międzynarodowej; wzmocnienie powiązań funkcjonalnych obszarów wiejskich z lokalnymi ośrodkami osadniczymi.

7.4.4. Racjonalizacja przestrzeni wiejskiej

Jakość przestrzeni obszarów wiejskich warunkuje możliwość i efektywność działań prorozwojowych. Dlatego też, gospodarka przestrzenna obszarów wiejskich powinna być określona w opracowaniach urbanistycznych, aby zapewnić racjonalne wykorzystanie przestrzeni i zasobów endogenicznych, przy zachowaniu walorów krajobrazowych i przyrodniczych. Należy również dążyć do zachowania zgodności z dokumentami planistycznymi sporządzanymi dla obszarów sąsiednich.

Zakładane działania:

- dostosowanie przestrzeni wiejskiej do potrzeb gospodarczych i społecznych mieszkańców;
- efektywne wykorzystanie przestrzeni poprzez rozwój funkcji rekreacyjnej, sportowej i społeczno-kulturalnej obejmującej budowę i adekwatne wyposażenie obiektów;
- poprawa funkcjonalności i estetyki przestrzeni wiejskiej uzyskana poprzez wspieranie projektów mających na celu urządzenie i porządkowanie terenów zielonych, parków lub innych miejsc wypoczynku.

3. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego - Perspektywa 2030:

Gmina Tyrawa Wołoska jest położona na terenie następujących obszarów funkcjonalnych o znaczeniu ponadregionalnym, określonych w Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego – Perspektywa 2030:

- Wiejskiego Obszaru Funkcjonalnego, a w ramach jego – Wiejskiego Obszaru Funkcjonalnego wymagającego wsparcia procesów rozwojowych;
- Górskiego Obszaru Funkcjonalnego;
- Przygranicznego Obszaru Funkcjonalnego.

Mapa 27 Obszary funkcjonalne o znaczeniu ponadregionalnym

Źródło: Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego - Perspektywa 2030

- **Wiejski Obszar Funkcjonalny wymagający wsparcia procesów rozwojowych**

Wiodące kierunki zagospodarowania:

- 1) rozwój rolnictwa ekologicznego opartego na gospodarstwach rodzinnych;
- 2) rozwój działalności gospodarczej związanej z gospodarką rolną i turystyką;
- 3) rozwój kapitału ludzkiego oraz wzrost poziomu życia mieszkańców;
- 4) wzmocnienie powiązań funkcjonalnych obszarów wiejskich z lokalnymi ośrodkami osadniczymi;
- 5) poprawa dostępności komunikacyjnej obszaru w wymiarze lokalnym, regionalnym, krajowym i transgranicznym;
- 6) ochrona terenów o najwyższych walorach przyrodniczych i krajobrazowych;
- 7) racjonalne wykorzystanie zasobów środowiska przyrodniczego;
- 8) rozwój turystyki, w tym agroturystyki, funkcji sportowo-rekreacyjnych i uzdrowiskowych,
- 9) rozwój infrastruktury technicznej i transportowej.

Zasady i warunki zagospodarowania:

- 1) rozwój bazy usług publicznych;
- 2) zapobieganie procesom rozpraszania zabudowy powodującym degradację terenów otwartych i przydatnych dla rolnictwa;
- 3) ochrona zasobów leśnych oraz rozwój zrównoważonej i wielofunkcyjnej gospodarki leśnej;
- 4) poprawa wyposażenia obszaru w infrastrukturę techniczną i transportową;
- 5) rozwój funkcji sportowo-rekreacyjnej i turystycznej, w tym agroturystyki oraz lecznictwa uzdrowiskowego z zastosowaniem zasad zrównoważonego rozwoju.

- **Górski Obszar Funkcjonalny**

Wiodące kierunki zagospodarowania:

- 1) rozwój różnych form usług turystycznych i uzdrowiskowych;
- 2) ochrona terenów o najwyższych walorach przyrodniczych i krajobrazowych;
- 3) rozwój gospodarki rolnej i przemysłu;
- 4) rozwój infrastruktury technicznej i transportowej;
- 5) poprawa dostępności komunikacyjnej obszaru w wymiarze lokalnym, regionalnym, krajowym i transgranicznym.

Zasady i warunki zagospodarowania:

- 1) rozwój społeczno-gospodarczy z zastosowaniem zasad zrównoważonego rozwoju;

- 2) poprawa wyposażenia obszaru w infrastrukturę techniczną i transportową;
- 3) tworzenie warunków rozwoju powiązań komunikacyjnych, społecznych i gospodarczych pomiędzy ośrodkami miejskimi a obszarami wiejskimi;
- 4) rozwój rolnictwa ekologicznego, w tym: form specjalistycznej produkcji rolniczej (winiarstwo, pszczelarstwo) z zachowaniem wysokiej jakości środowiska przyrodniczego;
- 5) ochrona zasobów leśnych oraz rozwój zrównoważonej i wielofunkcyjnej gospodarki leśnej;
- 6) rozwój infrastruktury turystycznej w dostosowaniu do zasad ochrony obszarów cennych przyrodniczo i kulturowo;
- 7) ochrona walorów przyrodniczych i klimatycznych miejscowości uzdrowiskowych;
- 8) przeciwdziałanie suburbanizacji i rozpraszaniu zabudowy na terenach otwartych oraz dostosowanie zabudowy do otaczającego krajobrazu;
- 9) wzmocnienie roli ośrodków miejskich – rozwój innowacyjnego przemysłu i bazy usług publicznych;
- 10) uwzględnienie przy zagospodarowaniu terenów ograniczeń związanych z położeniem na obszarach szczególnego zagrożenia powodzią oraz narażonych na niebezpieczeństwo powodzi i zagrożonych osuwiskami;
- 11) budowa małych zbiorników wodnych celem zwiększenia zdolności retencyjnej terenów górskich.

- **Przygraniczny Obszar Funkcjonalny**

Wiodące kierunki zagospodarowania:

- 1) poprawa dostępności komunikacyjnej w wymiarze lokalnym, regionalnym, krajowym i transgranicznym;
- 2) wzmocnienie funkcjonalne ośrodków miejskich;
- 3) rozwój gospodarki rolnej i leśnej;
- 4) rozwój funkcji turystycznej w dostosowaniu do zasad ochrony obszarów cennych przyrodniczo i kulturowo,
- 5) rozwój w infrastrukturę techniczną i transportową.

Zasady i warunki zagospodarowania:

- 1) zagospodarowanie przestrzenne obszaru z uwzględnieniem potrzeb związanych z obronnością i bezpieczeństwem publicznym;
- 2) rozwój i modernizacja infrastruktury granicznej, transportowej i logistycznej;
- 3) integrowanie systemów komunikacyjnych i usprawnienie powiązań transportowych;
- 4) wspieranie rozwoju nowych funkcji, zwiększających zakres świadczonych usług o charakterze ponadlokalnym, w tym logistycznych;

- 5) poprawa dostępu do usług publicznych zlokalizowanych w miastach i na obszarach wiejskich;
- 6) współpraca transgraniczna w zakresie planowania przestrzennego i społeczno-gospodarczego, realizacja i koordynacja wspólnych działań i projektów, zapewniających integrację planowania w zakresie ochrony środowiska, gospodarki wodnej oraz infrastruktury transgranicznej,
- 7) poprawa wyposażenia obszaru w infrastrukturę techniczną i transportową.

Oprócz obszarów funkcjonalnych o charakterze ponadregionalnym, w Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego – Perspektywa 2030 w celu identyfikacji obszarów o różnych priorytetach rozwojowych oraz określenia niezbędnych działań służących optymalnemu wykorzystaniu ich potencjałów dla rozwoju województwa, wyznaczone zostały obszary funkcjonalne o charakterze regionalnym, które charakteryzują się wspólnymi uwarunkowaniami i przewidywanymi jednolitymi celami rozwoju. Gmina Tyrawa Wołoska położona jest na terenie Bieszczadzko-Beskidzkiego Obszaru Funkcjonalnego.

- **Bieszczadzko-Beskidzki Obszar Funkcjonalny:**

Wiodące kierunki zagospodarowania:

- 1) ochrona dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego;
- 2) poprawa dostępności komunikacyjnej w układzie regionalnym, krajowym i transgranicznym;
- 3) rozwój różnych form usług turystycznych oraz funkcji uzdrowiskowej;
- 4) kompleksowy rozwój infrastruktury wodno-kanalizacyjnej dostosowanej do skali ruchu turystycznego oraz poprawa gospodarki odpadami;
- 5) rozwój przemysłu drzewnego, budowlanego i elektromaszynowego, przemysłu spożywczego opartego o przetwórstwo;
- 6) rozwój rolnictwa ekologicznego, w tym służącego zachowaniu różnorodności biologicznej i krajobrazowej.

Zasady i warunki zagospodarowania:

- 1) budowa i rozwijanie powiązań funkcjonalnych ze Słowacją oraz Ukrainą m.in. przez rozbudowę infrastruktury granicznej;
- 2) przebudowa i rozbudowa istniejącej sieci drogowej i kolejowej, w celu właściwego rozprowadzenia ruchu turystycznego;
- 3) rozwój infrastruktury turystycznej, sportowo-rekreacyjnej i kulturalnej w ośrodkach uzdrowiskowych, wypoczynkowych oraz w miastach i gminach o potencjale turystycznym;
- 4) ograniczanie zjawiska rozpraszania zabudowy w celu zachowania ładu przestrzennego, walorów przyrodniczo-krajobrazowych, drożności korytarzy ekologicznych;

- 5) rozwój infrastruktury technicznej zwłaszcza na obszarach najczęściej odwiedzanych przez turystów, w szczególności kompleksowa budowa i przebudowa systemów wodno-kanalizacyjnych wokół zbiorników wodnych i w dorzeczach rzek;
- 6) minimalizowanie i ograniczanie negatywnych skutków suszy poprzez kompleksowe działania określone w Planie przeciwdziałania skutkom suszy w regionie wodnym Górnej Wisły;
- 7) ochrona i wykorzystanie walorów dziedzictwa kulturowego, w tym wyróżniających region zabytków świadczących o jego dawnej wielokulturowości oraz związanych z przemysłem naftowym.

Mapa 28 Bieszczadzko-Beskidzki Obszar Funkcjonalny

Źródło: Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego – Perspektywa 2030

Cele i działania wynikające z przynależności do Lokalnej Grupy Działania „Zielone Bieszczady” zawarte w Strategii Rozwoju Lokalnego

Cele:

- Wspieranie rozwoju przedsiębiorczości oraz działań związanych z przeciwdziałaniem bezrobociu na obszarze LSR.

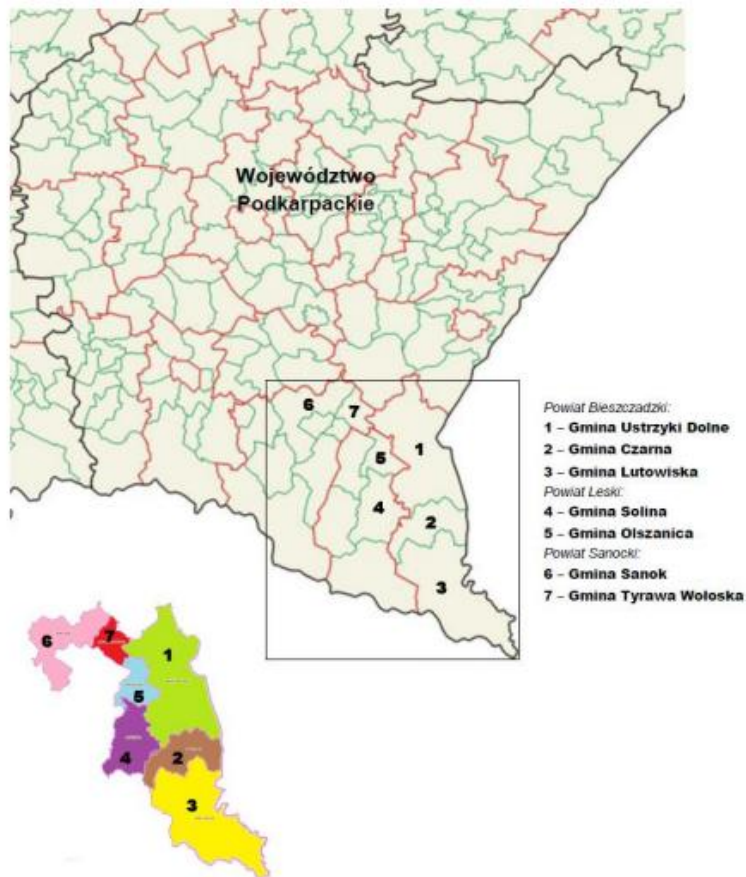
- Wspieranie tworzenia infrastruktury służącej przetwarzaniu produktów rolnych udostępnianej lokalnym przetwórcom.
- Rozwój i promocja infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej.
- Rozwój obiektów publicznych i społeczno – kulturowych oraz promowanie zasobów naturalnych i kulturowych na obszarze LSR.
- Podnoszenie kompetencji i wiedzy osób zaangażowanych w realizację i wdrażanie LSR.
- Podnoszenie wiedzy osób z obszaru LSR związanej z zakładaniem działalności gospodarczej i rozwojem przedsiębiorczości oraz przeciwdziałanie negatywnym zjawiskom społecznym i środowiskowymi.
- Współpraca na rzecz poprawy sytuacji grup defaworyzowanych.

Działania:

- Tworzenie podmiotów generujących miejsca pracy.
- Rozwój podmiotów generujących miejsca pracy.
- Tworzenie podmiotów gospodarczych wykorzystujących współpracę podmiotów lokalnych.
- Wspieranie dziedzictwa oraz rozwoju sektora turystycznego oraz tworzenia markowych produktów turystycznych wykorzystujących zasoby naturalne i kulturowe obszaru LSR, ukierunkowanych na potrzeby rynku i zgodnych z zasadami rozwoju.
- Budowa, rozbudowa i wyposażenie infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej.
- Organizacja i udział w imprezach.
- Przygotowanie i wydanie materiałów promujących obszar LGD.
- Budowanie funkcjonalnej sieci szlaków turystyki pieszej, konnej i rowerowej, Nordic Walking oraz tras narciarskich.
- Działania mające na celu promocję wzmacniania kapitału społecznego w zakresie turystyki zrównoważonej i ekologii.
- Budowa, remont, modernizacja i wyposażenie obiektów publicznych oraz społeczno-kulturalnych.
- Promocja i rozwój obszaru w zakresie turystyki dziedzictwa i turystyki kulinarnej.
- Aktywizacja kapitału ludzkiego obszaru LSR do przeciwdziałania negatywnym zjawiskom społecznym i środowiskowym.
- Organizacja szkoleń dla osób zaangażowanych w realizację i wdrażanie LSR.
- Prowadzenie doradztwa indywidualnego dla przedsiębiorców.
- Organizacja spotkań dotyczących możliwości zakładania działalności gospodarczej oraz jej rozwoju.
- Prowadzenie akcji społecznych na rzecz poprawy środowiska naturalnego.

- Prowadzenie akcji i projektów edukacyjnych wspierających rozwój miejsc edukacji proekologicznych.
- Powołanie Forum współpracy na rzecz grup defaworyzowanych.

Mapa 29 Obszar działania Lokalnej Grupy Działania „Zielone Bieszczady”

Źródło: Załącznik nr 1 do Uchwały nr 1 Zarządu Lokalnej Grupy Działania „Zielone Bieszczady” z dnia 05.01.2024 r

4. OSI – Lokalne - Strategia Rozwoju Gminy Tyrawa Wołoska na lata 2023-2030

W ramach Strategii Rozwoju Gminy Tyrawa Wołoska na lata 2023-2030 wyodrębniono trzy cele strategiczne, które są względem siebie równoważne i uzupełniające się:

- **Cel strategiczny 1: Wzmocnienie sfery społecznej poprzez wysoką jakość usług społecznych i dostępność infrastruktury;**
- **Cel strategiczny 2: Rozwój sfery gospodarczej i turystyki, na bazie posiadanych zasobów, w szczególności walorów przyrodniczo-krajobrazowych;**
- **Cel strategiczny 3: Rozwój infrastruktury służącej ochronie środowiska oraz jakości życia mieszkańców**

Cele te powiązane są ze zidentyfikowanymi lokalnymi obszarami strategicznej interwencji, co zostało przedstawione w załączniku graficznym, stanowiącym mapę nr 19 Model struktury funkcjonalno-przestrzennej Gminy Tyrawa Wołoska - Obszary strategicznej interwencji w podrozdziale 10.2 Model strukturalny funkcjonalno – przestrzennej gminy. Z kolei działania planowane do realizacji w ramach wyznaczonych obszarów strategicznym, w ujęciu graficznym przedstawia mapa nr 20 Model struktury funkcjonalno-przestrzennej Gminy Tyrawa Wołoska – Wieloletni Plan Inwestycyjny.

SYSTEM REALIZACJI STRATEGII, W TYM WYTYCZNE DO SPORZĄDZANIA DOKUMENTÓW WYKONAWCZYCH

11.1 System realizacji strategii

W procesie wdrażania Strategii Rozwoju Gminy Tyrawa Wołoska na lata 2022-2030 niezmiernie ważnym elementem jest jej monitoring. Poprzez gromadzenie i analizę danych wprowadzony zostanie system stałej kontroli i oceny efektów realizacji ustaleń strategii. Pozwoli to na identyfikację zaistniałych nieprawidłowości, a następnie rozwiązanie oraz zapobieganie ich negatywnym skutkom w przyszłości.

Jednym z elementów wdrażania niniejszej strategii jest obowiązek pracowników Urzędu oraz jednostek organizacyjnych do zapoznania się z dokumentem oraz wyznaczenie obszarów, za które każda jednostka, wydział lub pracownik będą odpowiedzialni. Dodatkowo, rekomenduje się

przyjęcie lub aktualizację szczegółowych planów i programów określających dokładny zakres działań koniecznych do realizacji danego celu strategicznego m.in. program ochrony środowiska, gminny program opieki nad zabytkami, strategia rozwiązywania problemów społecznych, strategia rozwoju kultury czy programy jednoroczne. Dodatkowo planuje się opracowanie gminnego programu rewitalizacji.

Wdrażając strategię, gmina Tyrawa Wołoska będzie dbała o dobrą współpracę z lokalnymi organizacjami pozarządowymi, otoczeniem społeczno-gospodarczym, ale również z innymi jednostkami samorządu terytorialnego oraz administracją rządową.

System monitorowania pełni funkcje kontrolne oraz weryfikujące skuteczność wdrażanych przedsięwzięć. Efekty strategii będą monitorowane i opisywane w corocznym Raporcie o stanie gminy, który jest obowiązkowym dokumentem zgodnie z art. 28aa ust. 2 ustawy o samorządzie gminnym. Zgodnie z powyższą ustawą „Raport obejmuje podsumowanie działalności wójta w roku poprzednim, w szczególności realizację polityk, programów i strategii, uchwał rady gminy i budżetu obywatelskiego.” Jednocześnie monitorowanie strategii umożliwi także rzetelne informowanie podmiotów zewnętrznych o uzyskanych wynikach, zrealizowanych działaniach, osiągniętych celach i planowanych strategicznych inwestycjach czy projektach.

Podstawą do podjęcia działań naprawczych i ewentualnej aktualizacji strategii będzie stanowił system monitorowania i ewaluacji. Aktualizacja strategii następować będzie w przypadku, gdy: stwierdzony zostanie brak osiągnięcia założonych celów, zaistnieje potrzeba wprowadzenia do strategii nowego zadania, zmiany harmonogramu realizacji, planu finansowego lub konieczność aktualizacji wskaźników. Wprowadzenie ewentualnych poprawek i aktualizacji strategii będzie wymagało przyjęcia odpowiedniej uchwały przez Radę Gminy Tyrawa Wołoska, tak aby program mógł w dalszym ciągu spełniać swoje zadania operacyjne. W celu zachowania przejrzystości strategii wszelkie zmiany będą sygnalizowane w odpowiednim załączniku do uchwały Rady Gminy w postaci rejestru zmian.

Jednocześnie wszelkie zmiany w dokumencie strategicznym będą musiały posiadać swoje uzasadnienie merytoryczne. W trakcie wdrażania strategii będą mogli być również uwzględnieni dodatkowi partnerzy (zupełnie nowi, jak i zastępujący dotychczas funkcjonujących w strategii). Akceptowane będą te inicjatywy, które mogą się przyczynić do sukcesu wdrożenia dokumentu.

Nie przewiduje się zmiany celów strategicznych w całym horyzoncie strategii. Procedura aktualizacji strategii obejmuje następujące elementy:

- zgłoszenie przez interesariuszy (mieszkańcy, podmioty działające na obszarze gminy) przedsięwzięć/kierunków działań przyczyniających się do realizacji celów strategii lub innej proponowanej zmiany. Propozycje będzie można zgłaszać w formie pisemnej do Urzędu Gminy Tyrawa Wołoska przy wykorzystaniu karty projektu oraz formularza zgłaszania uwag umieszczonych na stronie internetowej gminy oraz dostępnych w ww. urzędzie,
- weryfikacja zgłoszonych przedsięwzięć - kierunków działań lub propozycji innych zmian przez jednostkę, wydział bądź pracownika odpowiedzialnego za aktualizację strategii,
- podjęcie decyzji o włączeniu lub odmowie włączenia zgłoszonych działań/kierunków działań bądź innej proponowanej zmiany do strategii oraz konieczności jej aktualizacji,

- przyjęcie odpowiedniej uchwały przez Radę Gminy Tyrawa Wołoska.

11.2 Wdrażanie Strategii

Za wdrażanie Strategii Rozwoju Gminy Tyrawa Wołoska na lata 2023-2030 odpowiedzialny jest Wójt Gminy Tyrawa Wołoska, który corocznie składa Radzie Gminy Tyrawa Wołoska sprawozdanie z jej realizacji. Wójt odpowiedzialny jest ponadto za bieżący nadzór nad realizacją Strategii, dbałość o zagwarantowanie środków finansowych na jego skuteczną realizację oraz pozyskanie zewnętrznych źródeł finansowania, a także podejmowanie decyzji o potrzebie dokonania zmian dokumentu.

Wójt Gminy Tyrawa Wołoska oraz Rada Gminy Tyrawa Wołoska, jako Samorząd Gminy będą zaangażowani w realizację Strategii poprzez następujące obszary aktywności:

- **OBSZAR BEZPOŚREDNICH KOMPETENCJI** - Samorząd jest odpowiedzialny za programowanie i późniejszą koordynację wdrażania dokumentu strategicznego. Główna jego rola sprowadza się do sprawowania funkcji strategiczno-kontrolnej nad wdrażaniem Strategii. Równolegle Samorząd jest wykonawcą działań przypisanych kompetencyjnie tej jednostce samorządu terytorialnego i wykonuje je w ramach własnych struktur (Urząd Gminy Tyrawa Wołoska i gminne jednostki organizacyjne) bądź we współpracy z jednostkami autonomicznymi wobec samorządu lokalnego.
- **OBSZAR POŚREDNIEGO ODDZIAŁYWANIA** - obejmuje animacje projektów i działań, które finalnie realizowane będą przez partnerów społeczno-gospodarczych. W przypadku przedsięwzięć podejmowanych wspólnie przez Samorząd Gminy Tyrawa Wołoska z innymi partnerami społeczno-gospodarczymi, Samorząd może zapewnić udział i realizację roli lidera w partnerstwie oraz partycypację finansową.

Zgodnie z właściwością gminy, zarządzanie i koordynacja wdrażania Strategii prowadzona będzie w strukturach organizacyjnych Urzędu Gminy Tyrawa Wołoska w ramach Stanowiska ds. inwestycji gminnych i projektów. Zadania realizowane przez każdego z pracowników, wchodzących w skład Stanowiska wykonywane będą w ramach swoich kompetencji.

Do zadań pracowników Stanowiska ds. inwestycji gminnych i projektów będzie należało:

- przygotowanie, koordynowanie oraz wdrażanie przedsięwzięć ujętych w ramach wykazu kierunków działań służących realizacji celów Strategii,
- uaktualnianie i kontynuacja procesu planowania, także w odniesieniu do poszerzenia Strategii o działania uwzględniające inne kategorie,
- dalsze programowanie procesów rozwojowych, wykraczających poza okres realizacji niniejszego dokumentu strategicznego (tj. po roku 2030),
- koordynowanie, animowanie i inspirowanie działań społeczności lokalnej służących wdrożeniu zamierzeń Strategii,
- monitorowanie realizacji i ewaluacja procesu wdrażania Strategii;
- przygotowywanie sprawozdań i dokonywanie wewnętrznej oceny efektów wdrażania Strategii,

- harmonizowanie i poszerzanie partnerstwa,
- poszukiwanie nowych źródeł finansowania działań.

Zespół pracowników Urzędu Gminy na potrzeby corocznego obowiązkowego Raportu o stanie gminy (do końca maja) będzie przygotowywał sprawozdanie z realizacji Strategii w poprzednim roku, zawierające informacje o zadaniach ukończonych, zadaniach będących w trakcie wykonywania oraz zadaniach nierozpoczętych wraz z wyjaśnieniem przyczyn ewentualnych opóźnień. Konsekwencją wniosków, zawartych w sprawozdaniu może być propozycja nanoszenia zmian w dokumencie, polegających na przykład na zmianach terminów, usuwaniu, czy też dodawaniu określonych zapisów.

W proces opracowania, wdrażania i monitorowania Strategii Rozwoju Gminy Tyrawa Wołoska na lata 2023-2030 zaangażowane zostały różne grupy podmiotów i instytucji, w tym m.in.:

- Administracja rządowa – Państwowe Gospodarstwo Wodne Wody Polskie, Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska;
- Administracja samorządowa – w tym m.in. sąsiednie gminy i Zarząd Województwa Podkarpackiego;
- Instytucje i podmioty sektora społecznego – w tym m.in. organizacje pozarządowe, organizacje społeczne, fundacje;
- Instytucje i podmioty sektora gospodarczego- w tym m.in. przedsiębiorstwa, grupy producentów oraz instytucje otoczenia biznesu.

Istotną rolą we wdrażaniu Strategii będą odgrywali partnerzy społeczno-gospodarczy, w tym m.in. jednostki sektora publicznego (administracja rządowa, samorządowa) i organizacje sektora społecznego, instytucje i organizacje sektora gospodarczego (adekwatnie do zakresu ich kompetencji) i inne. Przedmiotowa rola sprowadzać się będzie w głównej mierze do realizacji projektów własnych poszczególnych podmiotów, jak również inicjowanie działań na rzecz zmian organizacyjnych czy legislacyjnych tak, by rozwiązania systemowe wspierały realizację ustaleń Strategii. Na szczególną uwagę zasługuje tu również idea partnerstwa, której głównym zamierzeniem jest uzyskanie efektu synergii prowadzonych działań. Dlatego też partnerstwa zawierane w celu realizacji różnego rodzaju zamierzeń będą stanowiły niezwykle istotny mechanizm włączania partnerów społeczno-gospodarczych w proces rozwoju lokalnego.

11.3 System monitorowania i ewaluacji Strategii

Monitoring jest systematycznym i szczegółowym badaniem realizacji Strategii. Koncentruje się na ocenie przebiegu prawidłowości wdrażania działań i zadań realizacyjnych w odniesieniu do przyjętego planu oraz stopnia osiągnięcia produktów i rezultatów. Monitoring przeprowadzany powinien być w trakcie realizacji i obejmuje: harmonogram, budżet oraz weryfikację zaplanowanych rezultatów poszczególnych zadań. Za monitoring odpowiada Stanowisko ds. inwestycji gminnych i projektów Urzędu Gminy Tyrawa Wołoska.

Monitorowanie realizacji Strategii powinno odbywać się na bieżąco, natomiast zaleca się sporządzanie rocznych raportów z oceny stopnia realizacji celów i rezultatów. Monitoring obejmuje następujące działania:

- zbieranie i analizowanie danych,

- formułowanie wniosków, tworzenie raportów i ewaluację.

Monitoring Strategii Rozwoju Gminy Tyrawa Wołoska na lata 2023-2030:

Ewaluacja jest cyklicznym badaniem wybranych elementów strategii i powinna się koncentrować na stopniu realizacji celów strategicznych oraz spełnienia wizji strategicznej. Ewaluacja powinna następować w kluczowych momentach realizacji Strategii. Ewaluacja jest przeprowadzana na podstawie danych uzyskanych podczas monitoringu. Monitoring i ewaluacja są, zatem przeprowadzane na dwóch poziomach: pierwszy dotyczy monitorowania realizacji działań i zadań, drugi monitorowania i ewaluacji osiągnięcia celów strategicznych.

Ewaluacja strategii rozwoju społeczno-gospodarczego obejmuje następujące elementy:

- ewaluacja ex-ante - ewaluacja przed rozpoczęciem procesu wdrażania, która oceni trafność założeń oraz sposobów realizacji,
- ewaluacja on-going - ewaluacja w trakcie realizacji, w połowie wdrażania, która oceni poziom realizacji celów strategicznych oraz zidentyfikuje czynniki mające wpływ na realizację zaplanowanych działań strategicznych,
- ewaluacja ex-post - ewaluacja po zakończeniu okresu obowiązywania strategii, która podsumuje efekty działań strategicznych oraz pozwoli na wyciągnięcie wniosków, które winny stanowić jedną z podstaw dotyczących dalszych kierunków rozwoju oraz do podjęcia działań mających na celu ulepszenie procesu strategicznego zarządzania rozwojem społeczno-gospodarczym.

Ocena zawarta ewaluacji powinna opierać się na poniższych kryteriach:

- trafność – pozwala ocenić, w jakim stopniu wyznaczone podczas konsultacji społecznych cele odpowiadają zidentyfikowanym problemom lub potrzebom interesariuszy,

- skuteczność – określa stopień realizacji celów,
- efektywność – pozwala określić stosunek poniesionych nakładów (finansowe, ludzkie, czas) do osiągniętych rezultatów,
- oddziaływanie – określa wpływ osiągniętych rezultatów na grupę interesariuszy,
- trwałość efektów – pozwala określić, czy pozytywne efekty mogą trwać po zakończeniu finansowania zewnętrznego.

Do efektywnego monitorowania procesów wdrażania Strategii należy posłużyć się wskaźnikami ze Wspólnej Listy Wskaźników Kluczowych (WLWK) dla projektów finansowanych z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR) i Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS) oraz wskaźnikami własnymi. Przykładowe wskaźniki wskazano w rozdziale 7 Plan operacyjny Strategii Rozwoju Gminy Tyrawa Wołoska na lata 2023-2030 oraz kierunki interwencji rozwoju gminy osiągnięcia celów. Wskazane wskaźniki stanowią katalog otwarty. Dobór właściwych wskaźników rezultatu, produktu oraz oddziaływania umożliwi efektywne monitorowanie procesu wdrażania Strategii, w tym:

- wskaźniki produktu – określają bezpośredni, materialny efekt realizacji przedsięwzięcia mierzony konkretnymi wielkościami (np. długość wybudowanych dróg gminnych);
- wskaźniki rezultatu – określają bezpośredni wpływ zrealizowanego produktu na otoczenie społeczno–ekonomiczne uzyskany natychmiast po zakończeniu projektu (np. liczba osób korzystających z infrastruktury społecznej);
- wskaźniki oddziaływania – określają długookresowy wynik realizacji strategii (np. poprawa sytuacji na rynku pracy).

11.4 Ewaluacja – ocena skutków wdrażania zapisów Strategii

W przypadku stwierdzenia zmian warunków i bieżącej sytuacji gminy podczas monitorowania i ewaluacji Strategii, konieczna jest aktualizacja dokumentu. W tym celu niezbędne jest zaangażowanie m.in. mieszkańców, przedsiębiorców oraz organizacji pozarządowych, organizując spotkania/warsztaty mające na celu aktualizację celów i kierunków działań gminy. Materiały powinny być na bieżąco analizowane i uwzględniane w trakcie ewaluacji. Pomysły i nowe projekty powinny być zamieszczane w Karcie Projektu, która powinna zawierać minimum składające się z następujących elementów: nazwa, podmiot odpowiedzialny za realizację zadania, opis zadania, cel, termin realizacji, koszty, źródła finansowania, zgodność ze Strategią, wskaźniki produktu, rezultatu oraz oddziaływania oraz wskazanie osoby zgłaszającej projekt.

W przypadku zasadniczych zmian celów i kierunków rozwoju gminy Tyrawa Wołoska, należy uchwałą Rady Gminy Tyrawa Wołoska zaktualizować zapisy Strategii. Aktualizacja Strategii powinna odbywać się według poniższego schematu:

11.5 Wytyczne do sporządzania dokumentów wykonawczych

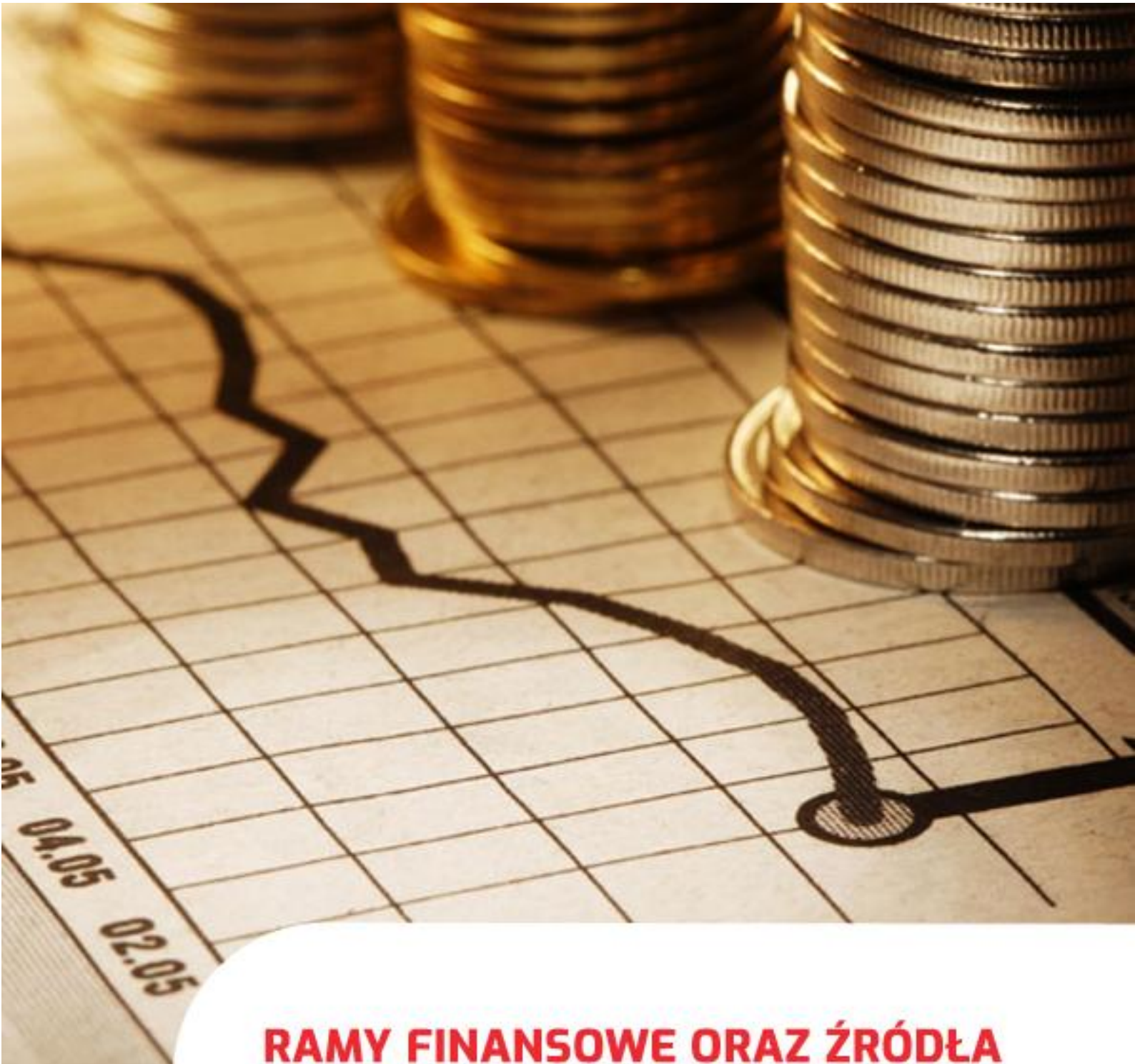
Zgodnie z wytycznymi Ministerstwa Funduszy i Polityki Regionalnej („Strategia rozwoju gminy – poradnik praktyczny” luty 2021 r.) jako dokumenty wykonawcze względem strategii rozwoju, należy rozumieć obowiązkowe lub fakultatywne plany i programy funkcjonujące w gminie.

Należy także pamiętać, iż podczas tworzenia nowych bądź aktualizacji istniejących sektorowych gminnych planów i programów, powinny być one spójne ze Strategią Rozwoju Gminy Tyrawa Wołoska na lata 2023-2030. Zaleca się również wykorzystanie odpowiednich wskaźników niniejszej Strategii w procedurze monitorowania strategii rozwoju gminy.

Do dokumentów wykonawczych dla strategii rozwoju gminy należą m.in.:

- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy,
- Lokalny program rewitalizacji/Gminny program rewitalizacji,
- Program ochrony środowiska,
- Plan gospodarki niskoemisyjnej,
- Strategia rozwiązywania problemów społecznych,
- Program współpracy z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami wymienionymi w art. 3 ust. 3. ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie,
- Gminny program opieki nad zabytkami,
- Plan zaopatrzenia w ciepło, energię elektryczną i paliwa gazowe.

RAMY FINANSOWE ORAZ ŹRÓDŁA FINANSOWANIA

Ramy finansowe Strategii Rozwoju Gminy Tyrawa Wołoska 2023-2030 posiadają jedynie charakter prognostyczny oraz zależą od szeregu zmiennych, które w praktyce mogą zupełnie zmieniać dane kwoty. Po analizie zebranych danych z **rozdziału 8 Wieloletni Plan Inwestycyjny** szacunkowo określono ramy finansowe w poszczególnych obszarach:

Cel strategiczny 1 Wzmocnienie sfery społecznej poprzez wysoką jakość usług społecznych i dostępność infrastruktury 31 500 000 zł	Cel strategiczny 2 Rozwój sfery gospodarczej i turystyki, na bazie posiadanych zasobów, w szczególności walorów przyrodniczo- krajobrazowych 13 500 000 zł
Cel strategiczny 3 Rozwój infrastruktury służącej ochronie środowiska oraz jakości życia mieszkańców 45 500 000 zł	

Cele strategiczne i operacyjne opracowane w ramach niniejszej Strategii, które stanowią podstawę do podejmowania i realizacji konkretnych projektów, mogą być finansowane z dochodów własnych gmin oraz ze środków zewnętrznych. Wśród tych ostatnich wyróżnić możemy m.in. środki z:

- Funduszy Europejskich dla Podkarpacia na lata 2021-2027,
- krajowych programów w zakresie funduszy europejskich,
- Wspólnej Polityki Rolnej (WPR 2021-2027),
- Krajowego Planu Odbudowy (KPO),
- Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa,
- Rządowego Funduszu Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych
- dofinansowania od Wojewody Podkarpackiego,
- Powiatowego Urzędu Pracy,
- pożyczek i kredytów bankowych,
- środków własnych.

Nowy okres programowania środków unijnych stwarza możliwość pozyskania przez gminę Tyrawa Wołoska dotacji na działania służące stricte realizacji celów zawartych w przedmiotowym dokumencie strategicznym. Wykorzystanie tych możliwości w istotnym stopniu uzależnione jest od aktywności władz samorządowych i ich aktywności w pozyskiwaniu nowych środków zewnętrznych. Poniżej prezentujemy poszczególne programy mogące stanowić źródło finansowania projektów opisanych w Strategii.

- **Instrumenty wynikające z polityk rozwojowych Unii Europejskiej:**
 - Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (FENIKS),
 - Fundusze Europejskie dla Nowoczesnej Gospodarki (FENG),

- Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021-2027 (FERS),
 - Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy (FERC),
 - Fundusze Europejskie dla Polski Wschodniej (FEPW),
 - Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027,
 - Krajowy Plan Odbudowy,
 - inicjatywy zarządzane z poziomu europejskiego (np. Erasmus+, LIFE, Cyfrowa Europa, Interreg) lub dostępne na podstawie umów międzynarodowych (Norweski Mechanizm Finansowy oraz Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego).
- **Instrumenty finansowane z budżetu państwa, funduszy celowych i innych krajowych środków publicznych**

Poza środkami wsparcia UE samorządy i ich interesariusze (m.in. organizacje pozarządowe, przedsiębiorcy) będą mogli ubiegać się o dofinansowanie działań w ramach dostępnych instrumentów krajowych. Do najważniejszych należą:

- **Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych**, mający na celu bezzwrotne dofinansowanie projektów inwestycyjnych realizowanych przez gminy, powiaty i miasta lub ich związki w całej Polsce;
- **Rządowy Fundusz Rozwoju Dróg**, w ramach którego finansowane będą projekty związane z budową, przebudową, remontem dróg powiatowych lub dróg gminnych oraz przebudową dróg wewnętrznych, które po uzyskaniu właściwych parametrów technicznych będzie można zaliczyć do odpowiedniej kategorii dróg publicznych;
- **Program Rozwoju Elektromobilności**, w ramach którego finansowane będą projekty związane z rozwojem elektromobilności oraz transportem opartym na paliwach alternatywnych;
- **Program Społecznych Inicjatyw Mieszkaniowych** – to instrument wsparcia samorządów, które będą mogły realizować inwestycje w formule społecznego budownictwa czynszowego;
- pozostałe programy finansowane z budżetu państwa, m.in.: w zakresie ochrony środowiska - realizowane przez NFOŚiGW, właściwy WFOŚiGW; w zakresie opieki nad osobami niepełnosprawnymi – realizowane przez PFRON, a także **Program Senior+**, **Program „Aktywni+” na lata 2021-2025**; w zakresie kultury, itd.

Wskazane powyżej źródła finansowania należy rozpatrywać jako katalog otwarty, który może ulec zmianom. Należy zakładać, że w okresie realizacji Strategii, pojawią się również inne programy dofinansowujące skierowane na rozwój inwestycji w samorządach. Identyfikacja i wybór potencjalnych źródeł, z których mogą być finansowane poszczególne przedsięwzięcia w ramach Strategii wymaga właściwej organizacji i koordynacji procesu pozyskiwania tych środków. W związku z powyższym zakłada się bieżące monitorowanie źródeł finansowania przez pracowników Urzędu Gminy Tyrawa Wołoska, co daje gwarancje ciągłej aktualizacji i dostosowywania najlepszych źródeł finansowych do realizacji zamierzonych inwestycji.

Tabela 1 Powierzchnia gmin powiatu sanockiego oraz ich udział w powierzchni powiatu w 2022r.	16
Tabela 2 Ludność, średnia gęstość zaludnienia oraz powierzchnia gmin powiatu sanockiego.....	18
Tabela 3 Struktura mieszkańców gminy Tyrawa Wołoska według trzech grup wiekowych w 2018 oraz 2022 roku	22
Tabela 4 Wskaźniki obciążenia demograficznego w poszczególnych gminach powiatu sanockiego oraz ogólnie w województwie podkarpackim w 2022 roku.....	23
Tabela 5 Liczba uczniów w szkołach podstawowych na terenie gminy Tyrawa Wołoska na przeźrzeni lat 2018-2022	24
Tabela 6 Dane dotyczące opieki zdrowotnej w gminie Tyrawa Wołoska w 2018 oraz 2022 roku .	26
Tabela 7 Liczba korzystających ze świadczeń rodzinnych na terenie gminy Tyrawa Wołoska oraz kwoty wypłacanych świadczeń w latach 2018-2022.....	29
Tabela 8 Imprezy kulturalne zorganizowane na terenie gminy Tyrawa Wołoska.....	31
Tabela 9 Dane dotyczące frekwencji w wyborach na terenie gmin powiatu sanockiego	37
Tabela 10 Miejscowe zagrożenia według rodzaju zagrożenia występujące na terenie gminy Tyrawa Wołoska na przeźrzeni lat 2018-2022.....	38
Tabela 11 Działania ratownicze podejmowane przez OSP na terenie gminy Tyrawa Wołoska na przeźrzeni lat 2018-2022	38
Tabela 12 Pracujący na terenie gminy Tyrawa Wołoska.....	39
Tabela 13 Wskaźniki pracujących na 1000 ludności w poszczególnych gminach powiatu sanockiego w 2021 roku*)	40
Tabela 14 Liczba zarejestrowanych bezrobotnych w gminie Tyrawa Wołoska w latach 2018 - 2022	42
Tabela 15 Udział zarejestrowanych bezrobotnych mieszkańców gminy Tyrawa Wołoska w liczbie ludności w wieku produkcyjnym na tle powiatu sanockiego według płci.....	42
Tabela 16 Liczba podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych na terenie gmin powiatu sanockiego w 2018 i 2022 roku.....	44
Tabela 17 Rodzaje podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych na terenie gminy Tyrawa Wołoska w 2018 i 2022 roku	45
Tabela 18 Podmioty gospodarki narodowej wg sekcji PKD oraz sektorów własnościowych zarejestrowane na terenie gminy Tyrawa Wołoska w 2018 i 2022 roku	46
Tabela 19 Wskaźniki dotyczące podmiotów gospodarki narodowej dla obszaru gminy Tyrawa Wołoska i powiatu sanockiego za lata 2018 i 2022.....	48
Tabela 20 Liczba gospodarstw rolnych według grup obszarowych, ich powierzchnia oraz powierzchnia użytków rolnych wchodzących w skład tych gospodarstw na terenie gminy Tyrawa Wołoska.....	49
Tabela 21 Średnia powierzchnia gospodarstw rolnych i użytków rolnych wchodzących w ich skład, struktura użytkowania gruntów przez gospodarstwa rolne, powierzchnia zasiewów wybranych upraw oraz liczba pracujących w gospodarstwach rolnych i źródła dochodów gospodarstw domowych objętych spisem rolnym na terenie gminy Tyrawa Wołoska	51
Tabela 22 Realizacja budżetu gminy Tyrawa Wołoska na przeźrzeni lat 2018-2022 w zł.....	56
Tabela 23 Kształtowanie się dochodów majątkowych w gminie Tyrawa Wołoska na przeźrzeni lat 2018-2022	59

Tabela 24 Udział wydatków majątkowych (inwestycyjnych) w wydatkach budżetowych w gminie Tyrawa Wołoska na przestrzeni lat 2018-2022.....	60
Tabela 25 Liczba wydanych decyzji o warunkach zabudowy i decyzji o ustaleniu lokalizacji celu publicznego na przestrzeni lat 2018-2022 na terenie Tyrawa Wołoska.....	79
Tabela 26 Zasoby mieszkaniowe na terenie gminy Tyrawa Wołoska w roku 2018 i 2022.....	80
Tabela 27 Wskaźniki dotyczące zasobów mieszkaniowych w gminie Tyrawa Wołoska, powiecie sanockim i województwie podkarpackim dla roku 2022	81
Tabela 28 Wyposażenie mieszkań w instalacje techniczne i sanitarne na terenie gminy Tyrawa Wołoska w roku 2018 i 2022	81
Tabela 29 Budownictwo mieszkaniowe w gminie Tyrawa Wołoska na przestrzeni lat 2018 - 2022	82
Tabela 30 Wskaźniki dotyczące budownictwa mieszkaniowego w gminie Tyrawa Wołoska, powiecie sanockim oraz w województwie podkarpackim dla roku 2022	83
Tabela 31 Wybrane dane dotyczące sieci kanalizacyjnej w gminie Tyrawa Wołoska w roku 2018 oraz 2022.....	87
Tabela 32 Wybrane dane dotyczące sieci gazowej w gminie Tyrawa Wołoska w 2018 i 2022 roku	89
Tabela 33 Odpady komunalne zebrane na terenie gminy Tyrawa Wołoska na przestrzeni lat 2018-2022	92
Tabela 34 Zgodność celów Strategii Rozwoju Gminy Tyrawa Wołoska na lata 2023-2030 ze Strategią rozwoju województwa - Podkarpackie 2030	129

SPIS MAP

Mapa 1 Gmina Tyrawa Wołoska na tle województwa podkarpackiego.....	15
Mapa 2 Gminy powiatu sanockiego.....	16
Mapa 3 Gmina Tyrawa Wołoska.....	17
Mapa 4 Liczba beneficjentów środowiskowej opieki społecznej na 10 tys mieszkańców w poszczególnych gminach powiatu sanockiego w 2022 roku	28
Mapa 5 Liczba organizacji pozarządowych w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców w gminach powiatu sanockiego w roku 2022	36
Mapa 6 Wskaźnik pracujących na 1000 ludności w poszczególnych gminach powiatu sanockiego w 2022 roku	41
Mapa 7 Udział zarejestrowanych bezrobotnych mieszkańców w poszczególnych gminach powiatu sanockiego	43
Mapa 8 Wody powierzchniowe na terenie gminy Tyrawa Wołoska	63
Mapa 9 Zagrożenie powodziowe na terenie gminy Tyrawa Wołoska	66
Mapa 10 Zagrożenie suszą na obszarze gminy Tyrawa Wołoska.....	68
Mapa 11 Formy ochrony przyrody na terenie gminy Tyrawa Wołoska.....	70
Mapa 12 Zasięg Parku Krajobrazowego Gór Słonnych	72
Mapa 13 Specjalny Obszar Chroniony – Ostoja Góry Słonne.....	72
Mapa 14 Korzystający z sieci wodociągowej w % ogółu ludności w gminach powiatu sanockiego w 2022 roku	86
Mapa 15 Korzystający z sieci kanalizacyjnej w % ogółu ludności w gminach powiatu sanockiego w 2022 roku	88
Mapa 16 Korzystający z sieci gazowej w % ogółu ludności w gminach powiatu sanockiego w 2022 roku	90
Mapa 17 Model struktury funkcjonalno-przestrzennej gminy Tyrawa Wołoska – Uwarunkowania przyrodnicze i infrastrukturalne	145
Mapa 18 Model struktury funkcjonalno-przestrzennej gminy Tyrawa Wołoska – Obszar osadniczo-społeczny.....	146
Mapa 19 Model struktury funkcjonalno-przestrzennej gminy Tyrawa Wołoska – Obszary Strategicznej Interwencji.....	147
Mapa 20 Model struktury funkcjonalno-przestrzennej gminy Tyrawa Wołoska – Wieloletni Plan Inwestycyjny.....	148
Mapa 21 Model struktury funkcjonalno-przestrzennej gminy Tyrawa Wołoska – Prezentacja ustaleń i rekomendacji	149
Mapa 23 Wschodnia Polska.....	151
Mapa 24 Obszary zagrożone trwałą marginalizacją – poziom regionalny.....	152
Mapa 25 Obszar objęty Programem Strategicznego Rozwoju Bieszczad	154
Mapa 26 Obszar objęty Programem Strategicznym „Błękitny San”	155
Mapa 27 Obszary wiejskie województwa podkarpackiego.....	157
Mapa 28 Obszary funkcjonalne o znaczeniu ponadregionalnym.....	159
Mapa 29 Bieszczadzko-Beskidzki Obszar Funkcjonalny.....	163
Mapa 30 Obszar działania Lokalnej Grupy Działania „Zielone Bieszczady”	165

SPIS WYKRESÓW

Wykres 1 Liczba urodzeń i zgonów oraz przyrost naturalny w gminie Tyrawa Wołoska na przestrzeni lat 2018-2022	19
Wykres 2 Liczba urodzeń, zgonów oraz przyrost naturalny na terenie gmin powiatu sanockiego na 1000 mieszkańców w roku 2022	20
Wykres 3 Liczba zameldowań i wymeldowań ogółem oraz saldo migracji w gminie Tyrawa Wołoska na przestrzeni lat 2018-2022	21
Wykres 4 Liczba zameldowań i wymeldowań ogółem oraz saldo migracji na terenie gmin powiatu sanockiego w roku 2022.....	21
Wykres 5 Struktura mieszkańców gminy Tyrawa Wołoska według trzech grup wiekowych w 2018 oraz 2022 roku	22
Wykres 6 Wyniki procentowe z egzaminów ósmoklasisty, przeprowadzonych w 2023 roku w gminie Tyrawa Wołoska, w powiecie sanockim oraz w województwie podkarpackim	25
Wykres 7 Liczba gospodarstw domowych oraz osób korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej na terenie gminy Tyrawa Wołoska w latach 2018-2022	27
Wykres 8 Udział osób korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej w ludności ogółem na przestrzeni lat 2018-2022 w województwie podkarpackim, powiecie sanockim oraz gminie Tyrawa Wołoska	28
Wykres 9 Liczba czytelników oraz wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz w gminie Tyrawa Wołoska w latach 2018-2022	31
Wykres 10 Liczba organizacji pozarządowych w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców w gminach powiatu sanockiego w roku 2022	34
Wykres 11 Udział zarejestrowanych bezrobotnych mieszkańców gminy Tyrawa Wołoska w liczbie ludności w wieku produkcyjnym na tle gmin i powiatu sanockiego	43
Wykres 12 Podmioty gospodarki narodowej wg klas wielkości na terenie gminy Tyrawa Wołoska w 2018 i 2022 roku.....	47
Wykres 13 Liczba gospodarstw rolnych według grup obszarowych, ich powierzchnia oraz powierzchnia użytków rolnych wchodzących w skład tych gospodarstw na terenie gminy Tyrawa Wołoska.....	49
Wykres 14 Liczba gospodarstw rolnych według grup obszarowych oraz ich powierzchnia według grup obszarowych użytków rolnych na terenie gminy Tyrawa Wołoska oraz powiatu sanockiego	50
Wykres 15 Dochody na 1 mieszkańca oraz wydatki na 1 mieszkańca w 2018 i 2022 w gminie Tyrawa Wołoska oraz powiecie sanockim.....	57
Wykres 16 Struktura dochodów budżetu gminy Tyrawa Wołoska w roku 2018 i 2022	58
Wykres 17 Udział wydatków bieżących oraz majątkowych (inwestycyjnych) w wydatkach ogółem w gminie Tyrawa Wołoska na przestrzeni lat 2018-2022	60
Wykres 18 Wysokość pozyskanych przez gminę Tyrawa Wołoska środków w ramach programów i projektów unijnych w latach 2018-2022.....	61
Wykres 19 Korzystający z sieci wodociągowej w % ogółu ludności w gminach powiatu sanockiego w 2022 roku	85
Wykres 20 Korzystający z sieci kanalizacyjnej w % ogółu ludności w gminach powiatu sanockiego w 2022 roku	87
Wykres 21 Korzystający z sieci gazowej w % ogółu ludności w gminach powiatu sanockiego w 2022 roku	89
Wykres 22 Udział odpadów komunalnych zebranych selektywnie w ilości odpadów zebranych ogółem na terenie gminy Tyrawa Wołoska na przestrzeni lat 2018-2022	92

Wykres 23 Ocena poszczególnych sfer życia na terenie gminy (na podstawie udzielonych odpowiedzi).....	95
Wykres 24 Atuty gminy – pytanie wielokrotnego wyboru (w % udzielonych odpowiedzi)	96
Wykres 25 Priorytetowe działania do wykonania na terenie gminy – pytanie wielokrotnego wyboru (w % udzielonych odpowiedzi).....	98
Wykres 26 Branża gospodarki posiadająca największy potencjał rozwojowy – pytanie wielokrotnego wyboru (w % udzielonych odpowiedzi).	99
Wykres 27 Wizytówka gminy w 2030 (w % udzielonych odpowiedzi).	99
Wykres 28 Informacje dot. ankietowanych mieszkańców gminy Tyrawa Wołoska	100

SPIS ZDJĘĆ

Zdjęcie 1 Członkinie Koła Gospodyń Wiejskich „Złoty Dąb” w Hołuczku	32
Zdjęcie 2 Zespół Wokalno-Taneczny Tyrawa Wołoska	33
Zdjęcie 4 Barokowy kościół rzymskokatolicki pw Św. Mikołaja Biskupa w Tyrawie Wołoskiej	74
Zdjęcie 5 Pozostałości po dworze Krajewskich w centrum Tyrawy Wołoskiej	74
Zdjęcie 6 Opuszczona cerkiew w Rakowej	75
Zdjęcie 7 Kościół Krzyża świętego i Najświętszej Maryi Panny Królowej Polski w Rozpuciu	76
Zdjęcie 8 Cerkiew grekokatolicka pw Przemienienia Pańskiego w Siemuszowej (obecnie kościół pw Chrzta Pańskiego)	77
Zdjęcie 9 Cerkiew grekokatolicka pw Św. Piereskiewny Pańskiego w Hołuczku	77

GMINA TYRAWA WOŁOSKA

www.tyrawa.pl

★ ★ ★ ★ ★
EUROKONCEPT
DANIEL SMUCZEK